

1988/3.

BARANYAI MŰVELŐDÉS

István király

I. István király

SZENT ISTVÁN

1988. aug. 20. – Pécsvárad

Tudományos emlékülés – Pécs

**A Baranya Megyei
Tanács V. B.
művelődésügyi osztálya
kiadványa**

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Antal Gyula
Dr. Andrásfalvy Bertalan
Bóna Ernőné
Dr. Bernáth József
Dr. Román Lászlóné
Újvári Jenő
Dr. Vargha Károly
Dr. Vastagh Zoltán
Dr. Tóth Tibor

Szerkesztik:

Brandstätter György főszerkesztő
Dr. Bárdy László
Mezei József
Lippenszky István
Molnár G. Judit
Dr. Szita László

A kiadásért felel:

Fischer János

A szerkesztőség címe:

Baranya Megyei Tanács V. B.
művelődési osztálya
7601 Pécs, Pf.: 121

ISSN 0133-330 x

MUNKATÁRSÁK

Bán Péter egyetemi tanársegéd, Pécs
F. Font Márta egyetemi adjunktus, Pécs
Frank Gábor gimn. tanár, Pécs
Hartmann Márton egy. adjunktus, Pécs
Katus László egy. tanársegéd, kandidá-
tus, Budapest
Kárpáti Gábor muzeológus, Pécs
Kozák Károly tud. főmunkatárs, Budapest
Ormos Mária JPTE rektora, Pécs
Pozsgay Imre államminiszter, Budapest
Székely György akadémikus, Budapest
Dr. Szita László Levéltár igazgatója, Pécs
Tímár György tud. kutató, Kővágószőlős
Tóth István egy. adjunktus, Keszthely

Tisztelt Ünneplő Közönség, Kedves Barátaim!*

Ezen a forró, nyárvégi napon, mi, akik itt összejöhettünk Pécsváradon, valamennyien felépítettünk lelkünkben egy árnyas, ünnepi sátrat. Lakályos, otthonosan érezzük magunkat saját lelkünkben, s a felfedezés erejével hat ránk, hogy van ünnepi lényünk. Meg tudunk állni egy pillanatra a mindennapokban, méghozzá úgy, hogy újra indulva már mások vagyunk, mint akik megtorpantak. Erre gondoltam, amikor itt, e kedves fogadtatásban részesülve, megpróbáltam megfogalmazni feladatomat, és előadni közölnivalómat. Ezt az ünnepi hangulatot, s a sátor lakályosságát, az otthonosság érzését kár lenne szertefoszlítani. Kérem, ne ünneprontásnak, hanem az emelkedésünkhöz, a továbbinduláshoz szükséges muníciónak tekintsék, ha mégis tárgyyszerű, inkább a mindennapokhoz közel álló gondolatokat hallanak majd tőlem.

Most, szerte az országban István királyra, az államalapítóra emlékezünk. A nevenapján méltatjuk halálának 950. évfordulóját. Augusztus 15 óta mindenki találkozott azzal az eszmével, amely államiságunkon, nemzeti egységünkön keresztül e tájjal, közösségünkkel, közösségünk által Európával összeköt bennünket. S ha István király művét méltatjuk, akkor mindenekelőtt az államra gondolunk, amelyben szilárd intézményeket teremtett, megalkotta a magyar alaptörvényt, intelmeivel segített formálni a törvény megvalósításához szükséges magatartást. Egy ősi közösségből oly új közösséget tudott formálni, amely hittel, erkölccsel és jogérzéssel rendelkezik – kinek mikor, mennyi jutott belőle –, de egy biztos: nem illúзорikus, hanem valóságos nemzeti közösséget tudott ezen a tájon létrehozni.

Az állam, mint életmű ebben az esetben több, mint elkülönült közhatalom. Ebben az esetben a magyar erkölcsiség megtestesítője is, s a közösségépítés szilárd intézménye. Ezt a művet méltatni nem méltatlan dolog, magunk lennénk méltatlanok saját feladatainkhoz, ha erre nem gondolnánk. Alig fél évszázaddal halála után Istvánt Rómában szentté avatták. Ez sokaknak, akik katolikus hittel közelednek ehhez a történelmi tényhez, szakrális emlék és élmény, tiszteletreméltó, nagyszerű hitbéli elkötelezettség. Aki másfajta világnézettel szemléli ezt a történelmi tettet, az nem kevésbé emelkedetten arra gondol, talán éppen hívő társainkkal együtt, hogy ez a szentté avatás valamennyiünk számára hordoz valamiféle üzenetet. Azt, hogy ez volt európai létünkről az első érettségi bizonyítvány. S jelenlétünk európai elismerése, európai elismertetésünkkel együtt egy újfajta viszontagságos történelem kezdete. Míg korábban idegenként akart kivetni bennünket Európa, rossz maga-

* Elhangzott: (Pécsvárad, 1988. augusztus 20.)

viseletű, horda népek rosszul ismert történelme alapján, később bekebelezni akart bennünket ez az Európa, úgy, hogy veszítsük el önazonosságunkat is, és az európai kultúrát, az európai civilizációt már nem magyarként kellett volna e lappangó program szerint megénnünk. S íme, éppen az államalkotói mű, a nagyszerű és szilárd intézmények, melyekben hinni is lehet, erkölcsöt is teremtenek, adták meg a lehetőségét annak, hogy mi ezzel az érettségi bizonyítvánnyal a kezünkben, magyarként tudtunk európaiak lenni és civilizáltak, nemzeti önazonosságunkkal megajándékozni Európát, s bizonyítani, hogy nem vagyunk alávalóbbak másoknál.

Ez volt az igazán nagy tett, amely István kezdeményezései nélkül nem következhetett volna be. Ám a mi közreműködésünk nélkül nem maradhat meg tényként. Erre gondolunk azt hiszem valamennyien, vagy nagyon sokan, amikor Szent István emlékét idézve, halálának 950. évfordulóján, hozzáteszünk még valamit: azt, hogy mélyen hívő, vallásos emberként, kora szavát megértve, Magyarországot bevonta a keresztény kulturális körbe. Ez az örökség is valamennyiünk öröksége, hívőké és nem hívőké egyaránt. Mint minden nagy történelmi személyiséggel, persze vele is megesett, hogy a különböző korok elkezdték tetteit a maguk javára magyarázni, kisajátítani, öngazolásul felhasználni. Nem kell ezen csodálkozni, csak a történelemnek éppen ezt a részét el kell felejtetni. Egy valamit érdemes csupán megjegyezni: a szent korona égisse alatt egyesített birtokok hol erre, hol amarra bitangolhattak és az országok határait hol erre, hol arra mint lakberendezési tárgyakat lehetett tologatni. Egy a lényeg, hogy a hazát elsősorban szülőföldként és lélekben kell felépíteni és őrizni. Ebben az esetben lehet Európa történelmében ilyen meg olyan birtoklásokról és elbirtoklásokról ilyen meg amolyan történelmi ítéletet mondani. Egy a lényeg: a hazát a lelkünkben ne engedjük kitépni, mert a történelmet nem lehet anektálni, azt vallja mindenki magáénak, és tekintse mindenki magáénak.

Ezért időszerű ma és mindig a történelemről szólni, mert aki meghamisított történelem mákonyával kénytelen beérni, az végül is egy meghasonlott nemzet tagjaként, meghasonlott emberként fog élni. Aki viszont igaz történelmet sajátíthat el, élhet meg folytatójaként, az a legsanyarúbb körülmények között is közösségépítő emberként tud létezni.

Ez jut eszünkbe Szent István király ünnepén, halálának 950. évfordulóján. S még valamit: a párhuzamok, amelyekkel persze nagyon óvatosan kell bánni. A párhuzamok közül is talán éppen ma legidőszerűbb – az Alkotmányra is emlékezvén, és Alkotmányunkat is tisztelvén – végiggondolni, vajon ma hogy állunk intézményeinkkel. Nem kellene-e egy megreformált alkotmányban újra összefogni nemzeti erkölcsben, jogérzékben, a jogállamiság büszke tudatával egy megújuló magyar államiséget? Azt hiszem, időszerű feladat válaszolni erre a kérdésre. E tekintetben – bár feladatunk nem mérhető az istváni műhöz, mi méltatlan utódok is tehetünk valamit.

Mert ha körülnézünk ezen a tájon, a mai Magyarországon, azt tapasztaljuk, hogy valami baj történt velünk. E bajok nem kis részét a világ okozta, sodorta ránk, s a világot kivédeni ezen a tájon mindig harci feladat volt. Ma szelídebb feladat, de mégiscsak feladat. Ám, a bajok egy részét mi magunk csináltuk magunknak. Talán nem vettük észre időben, hogy hitevesztettek lettünk intézményeink dolgában. Talán már nem igazitanak úgy útbá bennünket, hogy az egyéni törekvés és a személyes jólét a közjóval összekap-

csolódjék, s emiatt egy kicsit, itt-ott, a széleken, az ország a szétesés, a váltságjelek állapotát mutatja. Erre utaltam én az előbb, amikor azt mondtam, hogy talán e mindennapi dolgok ünneprontásként hatnak majd, s fülünk érzékeny minden disszonanciára, ám ez a disszonancia köztünk, velünk keletkezett és velünk történt meg.

Ezért vélem úgy, hogy addig is, amíg jóra való képességeink a gazdasági teljesítményben újra megmutatkoznak majd, lássunk hozzá az állam, a társadalom olyanfajta megújításához, amelyben a közjó és a személyes boldogulás egyfajta kibontakozó állampolgári létben találkozik. Mondhatja bárki itt, az ünneplő közönségből éppúgy, mint az ország bármely más tájáról, hogy nincs-e valamiféle esedezés ebben a fölkérésben. Van benne! Olyankor szokott ez megtörténni, amikor nehéz egy országot kormányozni, mert a kormányzáshoz szükséges meggyőző erő hiányzik, a kormányzást támogató szándék úgyszintén. Én azt hiszem, végzetesen e kettő nem vált külön a mai Magyarországon, de úgy vélem kár lenne afölött szemet húnyni, hogy ilyen feszültség keletkezett, s ebből itt-ott már meghasonlottság is támadhatott.

Ezért ismétlem: itt új alkotmányozásra, fejlett, az emberi civilizáció tapasztalatait s a magyar közjog történelmi emlékeit egyaránt hordozó állam megújulásra, alkotmányozásra van szükség ahhoz, hogy intézményeink ismét hitet, erkölcsöt, szolidaritást és együttműködési készséget tanúsítsanak és hívjanak elő, támasszanak maguk iránt.

Úgy hiszem, ha erről nyíltan – és akár ünnepi fórumokon is – beszélünk, akkor ehhez hozzátartozik annak tisztázása is, kié ez az ország? Eddigi alkotmányaink szerint is értelmes, ésszerű választ tudunk adni a kérdésre. Most mégis időszerűvé válik, hogy újra magyarságunkról, nemzetünkről szölgünk. Ez az ország a magyar országlakóké, az itt élő állampolgároké, akik magukat e haza részeseinek és résztvevőinek tartják. Akár itt születtek, akár nem, akár a szülőföldjüket is megtalálják ezen a csekély 93 000 négyzetkilométeren, akár nem, az ország azoké, akik magukénak vallják azt. Azért van létalapunk, mert ez a gondolkodás a magyar népre valójában mindig is jellemző volt, a magyar nemzet befogadó természetű nemzet volt. Ezért volt túlélési esélyünk a jól ismert, viszontagságos történelemben is. Ehhez viszont az együttélést is meg kellett tanulni, és éppen mert 1000 éven át tanultuk, mi, itt Magyarországon azt is kitapasztaltuk, hogy befogadó nemzet is csak akkor lehetünk, ha tudomásul vesszük, sőt lelkesen üdvözljük a nagyon fontos történelmi tény, hogy Magyarországot és a magyarságot választani mindenkinek úgy lehet, hogy közben megőrizheti saját nemzeti identitását, saját nemzeti önazonosságát. Vagyis itt és ezen a földön nem minden baj nélkül, néha keserves tapasztalatok árán, de megtanultuk, hogy a népek együttélése nem függhet múló politikai praktikáktól. Csakis az egymásrautalt nemzetek, nemzetiségek együttműködéséből születhet meg.

Ezért a mai Magyarország, benne a magyar társadalom, a velünk együtt élő, e hazát magukénak valló nemzetiségekkel honfitársként él együtt, és gazdaságunk egyik forrásának tartja jelenlétüket a mai Magyarországon. Kívánságunk az, hogy erősödjének meg önbizalomban, teljesejdenek ki politikai intézményeikben, emelt fővel vallhassák hovatartozásukat, büszkén mérítsenek anyaországuk kultúrájának történelmi, civilizációs tapasztalataiból és legyenek jó honfitársaink e haza építésében.

Ez a szemléletmód és az együttélést ez a fajta követelménye a népek

között nem kíván agitációt és politikai taktikát. Bartók szavait idézhetném, aki azt mondta: a népek megtanultak együtt élni, viszályt, ellenségeskedést mindig a felsőbbtség szokott közöttük kelteni. Magyarországnak nincs, ne is legyen soha olyan felsőbbsege, amely a viszálykeltés útján akar társadalmi gondokat megoldani, hanem ennek a gazdaságnak a forrását ismerje föl, mérítsen abból! Tanulja meg minden kormány ezen a tájon azt, amit a népek évezredek óta tanulnak:

Hogy keserű és keserves időszerűsége is van e szavaknak, azt mindannyian tudják, akik itt vannak. Ezt az európai és egyszerűen emberi normát nem mindenki tartja tiszteletben. Ami a mai Romániában történik és készül, ellenérzést vált ki a román népből, az ott élő magyarokból, szászokból, szerbekből, szlovákokból, mindenkből, akik sorsközösségben élnek azon a tájon és az európai civilizáció ellen, az emberiség ellen is irányul. Nem a magyar-román viszony kérdései kerülnek itt napirendre. Ebben mi, magyarok, románok, szerbek, horvátok, szlovének, szlovákok és minden más nemzet, németek és mindenki, akinek köze van ehhez a tájhoz és hazához, egyet gondolunk, s valami – bár bajainkról, viszontagságainkról szoltam – mégis összeköt bennünket. Az, hogy ebben a hazában, ha nemzetiségként határozza is meg magát valaki, büszke jogtudattal és kulturális származástudattal élhet abban az eszmében, hogy részt vesz egy ország gazdagításában. Itt senkit nem lehet kényszeríteni arra, hogy miközben ezt vállalja, anyaországát mocskoló magatartást tanúsítson. Ez, azt hiszem megfelel a magyarság etikájának, s az európai civilizáció követelményeinek. Ilyesmik is eszünkbe jutnak ezen a szép ünnepen, és ha sok mindenen át is lehet lépni a történelemben, ezen a tényen szó nélkül nem lehet túllépni.

Ami az idej esztendőit illeti, hozott jót is, s folytatta a rosszat is. Az élményünk még a rosszhoz kapcsolódik. Keressük tétován, motoszkálva a kibontakozás lehetőségeit és – néha átkozódva, dühvel, daccal, perlekedve – az együttműködés hiányát kérjük számon. Egy valamit szeretnék elmondani, egy szép aratás után, s egy kevésbé ígéretes őszi betakarítás előtt. Ez a föld megtermi – hol így, hol amolyan formában – ennek a népnek a kenyerét oly mértékben, hogy talán még mások asztalára is tud ajánlani belőle. S ha ez így történik a földdel, akkor arra kell törekednünk – s állítom: megvan erre a jó képességünk –, hogy egész gazdaságunkkal ennek meg kell történnie. Ez persze úgy nem megy, hogy a hatalom mearóia a népet, elkezdi mealeckéztetni, hogy nem dolgozik. Itt, azt hiszem, inkább párbeszédre van szükség. Párbeszédre, amelyben a hatalom nyílttá teheti törekvéseit, alkotmányos úton közeledik a társadalommal, a nép pedig – érett és felelős állampolgárként –, kilábalva az alattvalói tudatból, vállalja a maga szerepét a ránk váró tettekben. Szokták itt emlegetni az adósságot, meg az újabb segíélyek lehetőségét, közigazdászok tudják, hogy ennek megvan egy nemzet gazdaságában a jelentősége. Én azonban mégiscsak azt mondom – amit azt hiszem, ebben az ezer esztendőben közösen tapasztaltunk ki –, hogy ennek a népnek ingyen még senki nem adott semmit. Innét inkább vittek el, mint letettek valamit. Ezért nekünk ezen túl is magunknak kell saját erőnkkel, a haza tudatos polgáraitként rendbe tenni a szénánkat, összefogva, a közjót emlegetve és téve építeni egy megújuló Magyarországot. Egy olyan demokratikus, szocialista Magyarországot teremteni, amelyet mindenki, aki ezen a tájon él, magáénak érez.

Nos, ezek a gondolatok fordultak meg a fejemben, abban a bizakodó reményben, hogy talán mindez nem áll távol a jelenlévők gondolataitól. Szét-nézve ezen a gyönyörű tájon, valami olyasmi is eszembe jutott, hogy ez az egész Magyarországé. Közös jussunk, és itt szeretnénk élni, lakni, otthon lenni valamennyien. Ezt nem tehetjük meg, ezért bennünk, akik távolabbról jöttünk, Pécsvárad és a Keleti-Mecsek lejtői, ez a lankás Pannon táj először az irigység érzését váltja ki. Aztán rájövünk, hogy nem irigykedni kell, hanem tudni, hogy ez valóban közös hazánk, itt vannak megbízottaink, a pécsváradiaiak, a környék lakói, a Baranya megyeiek. Jó sáfárai ennek a tájnak, gondviselői a hazának. Ezért azután továbbra is kiadja az egész ország a megbízatást: a hazának ezzel a földjével gazdálkodjanak okosan, emelkedjenek a nemzettel együtt, segítségünk közösen szocialista magyar jólétet teremteni! (Köszönöm.)

Pozsgay Imre Pécsváradon 1988. augusztus 20.

Tisztelt ünneplő gyülekezet!*

Szent István halálának 950 éves évfordulójára Pécsváradon egy olyan helyen emlékezünk, amelyhez Szent királyunkat ifjúságától halála évéig szoros kapcsolatok fűzték.

Tekintsük át ezt a középkori viszonylatban igen hosszúnak mondható életpályát, – Pécsváradhoz fűződő szoros kapcsolatait szem előtt tartva.

Isván művének előfutára, apja, Géza nagyfejedelem volt. Már ő kiépítette az országban az erődített udvarházak rendszerét, mely egyesítette a várhálózat és az udvarházak hálózatának feladatkörét.

A kora középkori uralkodók nem csupán Keleten, hanem Nyugaton is vándorolva kormányoztak. Népes kíséretük szükségleteit a különféle terményekkel és tevékenységgel szolgáló népek, szántók, halászok, szőlősök, méhészek, kovácsok, lovászok stb. elégítették ki. Termelvényeiket az udvarházakba hordták be, ahol a tárnokok raktározták, amíg az uralkodó kíséretével odaért és néhány nap alatt felélte. Ilyen erődített udvarház volt Pécsvárad is már Géza nagyfejedelem idejében, amint arról nem csupán a *Várad* név, hanem a vár maradványai is tanúskodnak. Pécsvárad kedvező fekvésénél fogva azonban kínálkozott arra is, hogy Géza egyik fő téli szálláshelyének válassza, e szolgálónépek mellett vitézeket telepítsen le körülvétele.

István 997-ben egyik nagyfejedelemi trónját elfoglalva kezdetben az ismertett kezdeteleges várendszerre támaszkodott. Pécsvárad az egyetlen, amelynek korai berendezését pontosan ismerjük.

Legrégebbi okleveleink sajtó alatt lévő kritikai kiadásának munkálatai során figyeltem fel több olyan mozzanatra, amely Szent István pécsváradai alapítólevelének előzményeire vonatkozik.

Két évszázada ismeretes a pécsváradai monostor 1015-ös dátummal kiadott alapítólevele, amely igen részletes birtokösszeírás mellett számos egyházi kiváltságot és későbbi adományt is írásba foglalt.

Az oklevél ellentmondásait már egy XV. századi esztergomi kánonjogász is észrevette és feljegyezte az alapítólevél másolatának margójára, a múlt századtól pedig a diplomatikai kutatás a hamisítványok közé sorolta. Ennek okai a következők: Nem maradt meg Szent István eredeti, hiteles oklevele, csak többszörösen átírt szövege, melyet 1403-ban a pápa is átírt és bevezetett a másolati könyvébe. Az 1015. évi szövegben azonban nemcsak Szent István intézkedése foglaltatik, hanem Domszló herceg és Szent László adományai is, ami képtelenség, hiszen ezek sokkal később éltek. Mivel II. Géza 1158. évi átíró levele is hamisnak bizonyult, nyilvánvaló, hogy Szent

* Elhangzott Pécsváradon 1988. aug. 19--én.

István oklevélszövegét később, a XIII. században szerkesztették egybe több régi oklevélszöveg alapján. Az átíró levél szerint az eredeti oklevelek elégtek, amit el is fogadhatunk valónak, de nyilván megmaradt az oklevelek másolati könyve, chartulariuma, melyet a nagyobb egyházakban és monostorokban szokás volt vezetni. Egy ilyen másolati könyv szolgálhatott alapul a XIII. századi szerkesztőnek, aki keretül a pannonthalmi alapítólevél formuláit használta fel.

Amíg ezek a részek, valamint az egyházi kiváltságok, és az Asztrik apátot, majd kalocsai püspököt említő dátumrész tényleg későbbi kéz műve, a birtokösszeírás előképe, mind Szent Istváné, mind Domoszló hercegé és Szent Lászlóé egykorúnak és hitelesnek tekinthető. Szent István állítólagos oklevele végén a szerkesztő említést is tesz egy *conscriptió*ról, összeírásról, melyet István király a koronázását megelőzően készíttetett. A határokkal felsorolt 41 birtok, melyek között megfejtetlen is akad, többségében a Pécsvárad körül, nagyjában egy tömbben elterülő uradalomban lelhető fel. Az összeírásban említett nevek, ott ahol az átírások nem modernizálták a nevet, ősmagyar hangállapotot mutatnak, olyat amelyet utóbb kitalálni nem lehet. *Sarlós* például *Sorlogis* alakban jön elő; *sarló* szavunk feltehető bolgár–török és ősmagyar alakja *sorlog*: ez bukkant elő a vatikáni átíratból. Hogy a különbséget érzékeltessem az ősmagyar és ómagyar forma között, Sarlost Könyves Kálmán veszprémvölgyi megerősítő oklevele már *Serlous* alakban jegyezte fel, a sorvadó *-gh-* hang már magánhangzóvá alakult. Ugyanilyen ősi formát őriz a *Scedluc* név, mely szőlő szavunk ősi bolgár–török *sidleg* alakját őrzi, és Szellő falut jelöl.

A XIII. századi szerkesztő tehát bedolgozta a hamis oklevélbe Istvánnak 1000-ben készült összeírását a pécsvárad uradalomról, de hozzájuk toldotta szerencsére a Domoszló herceg és Szent László által adott birtokok határleírását is, amelyek szintén hiteles eredetire mennek vissza. Kiderül ezekből, hogy a monostor nem csupán Pécsvárad körül kapott birtokot, hanem a Duna partján is. Az összeíráshoz járul a különféle népek felsorolása is; 46 faluban 1116 háznép, közte 200 vitéz, 564 önállóan gazdálkodó földműves, 110 szőlőműves, 12 méhész és sok más foglalkozású. Ez az összeírás páratlan emléke annak, hogy mi tartozott egy fejedelmi, ill. királyi uradalomhoz az ezredforduló Magyarországon.

Hogy miért történt ez a pontos összeírás, arról a XIII. századi szerkesztő nem tudott. A magyar egyházszervezés kezdeteinek kutatása vetett erre fényt.

Szent Istvánnak II. Szilveszter pápától koronát és lándzsát Asztrik, más néven Anasztáz lengyelországi apát hozott, aki a pápa legátusának tekinthető. A legátus számára szállóhelyül István átadta Pécsváradot uradalmával együtt. Az Európát bejárta Asztrikot, Szent Adalbert egykori káplánját a király rövidesen egyik fő munkatársául választotta; először a kalocsai püspöki székre emelte őt, majd Sebestyén esztergomi érsek megvakulása után Asztrik érsek gyanánt végezte szervezőmunkáját, hogy belőle váljék Magyarország nagy kort megért érseke.

Asztrik már kalocsai püspök volt, amikor Magyarországra jött István sógorának, II. Henrik német királynak bizalmi embere, Querfurti Brunó, előbb mint egyszerű térítő apát, majd mint a pápa által kinevezett térítő érsek, aki két ízben a Dél-Magyarországon élő fekete magyarok között térített. Pécsváradot kapta meg ő is szálláshelyül; innen ment 1008-ban Lengyelország-

ba, majd a balti poroszok közé téríteni, ahol mártírhálált halt. Pécsvárad az esztergomi érseké maradt.

1015 lehetett az az év, amikor Asztrik esztergomi érsek a királlyal egyetértésben elkezdte a monostor építését Szent Benedek tiszteletére; a monostor felszentelésére azonban csak 1038-ban István halála évében került sor. Hogy miért ilyen soká, az rejtély. Mindenesetre megfigyelhető, hogy a Pécsváradnál kapcsolatos évszámok egybeesnek Szent István szervező munkásságának legjelentősebb mozzanataival.

1000-ben, miután István átadta az erődített udvarházat a római egyháznak, már más alapokon építette ki az ország szervezetét mint apja.

Megtartott ugyan egy udvarházi szervezetet, de számos udvarházat, mely feleslegessé vált, átadott monostorépítésre. Az udvarházi szervezet mellé kiépítette a vármegye-szervezetet, mely egyben az egyház alsóbb szintű szervezete is lett.

Baranya megyében az országból kivezető főútvonal mellett építette fel Baranyavárat, mint ispáni székhelyet. Pécssett, mely maga is fejedelmi udvarhely volt, püspökséget létesített, s alá rendelte az erődített helyekhez kapcsolódó esperességeket.

Ez a szervezés 1009-ben nyert szentesítést, amikor Magyarországra jött Azo ostiai püspök, a pápa legátusa. Querfurti Brunó 1008-ban hagyta el Magyarországot az Ajtony területén végzett térítés befejezésével, és 1009 elején írt levelében már tudat róla, hogy Szent Péter legációja jön Magyarországra, amivel az első nagy organizálás befejezést nyert.

1015-tel kezdte el II. Bazileios bizánci császár utolsó hadjáratait Bulgária ellen, és 1018-ban fejezte be, amikor Magyarország és a Bizánci birodalom határos lett az Al-Duna és Száva vonalán, és amikor Szent István megnyitotta országunkon át a Jeruzsálemi zarándok utat. A zarándokok Pécsvárad közelében vonultak fáradságos sőt életveszélyes útjukra. Többen pihenhettek meg itt, mert tudunk arról, hogy egyesek Pécsre is betértek.

Amikor Szent István halálának 950 éves évfordulóját ünnepeljük, az egyben a pécsváradai monostor felszentelésének is éve. Meglehet, hogy a gyöngélkedő király utolsó útja ide vezetett Esztergomban bekövetkezett halála előtt, de az is lehet, hogy a király betegsége miatt vártak a felszenteléssel, és emiatt nem készült el az igazi alapítólevél. Ezek a részletek ma már nem állapíthatók meg biztosan, az azonban tény, hogy Pécsvárad együtt született és épült ki szent királyunk tevékenységben gazdag életével.

Ez az életút a középkorban már bőven elegendő volt ahhoz, hogy egy nagy uralkodó kiérdemelje a „Szent” nevet, mint ahogy Könyves Kálmánt már életében szentnek nevezte a zárai apátnő. Szentnek nevezhette Istvánt kortársa Bonipert pécsi püspök is, aki túlélte őt, s aki illetékes volt a helyi szentkultusz elindítására. Az 1083. évi szenttéavatások alkalmával László király Magyarország szentjévé avattatta, végül – jelek szerint – Könyves Kálmánnak sikerült ehhez a pápai elismerését is kieszközölnie.

Szentnek nevezte őt Magyarország népe 900 éven át; illő, hogy ez alkalommal visszakapja azt a jelzőt, amitől egy elnemzetlenítő kísérlet négy évtizeddel ezelőtt megfosztotta.

Megemlékezésemet nem zárhatom mással, mint hogy megköszönjem a pécsváradai várbaráti kör lelkes szervezőinek mindazt, amit Szent István emlékének ébrentartásáért és Pécsváradért, országunk egyik legpatinásabb műemlékéért tettek és e kétnapos megemlékezéssel tesznek.

Tisztelt Emlékkonferencia! Kedves Hallgatóim!

Feszültségektől terhes korban jöttünk össze erre az emlékkonferenciára.

Feszültségektől terhes korban, mely elkerülhetetlen, de sok vonatkozásban terhes megújulásra kényszerít bennünket. Olyan időben, amikor egyrészt mind erősebben fogalmazódik meg a magyarságban a változások szükségességének érzete, egyre hangosabbá válik az új követelése. Másrészt viszont riasztóan is hatnak a megújulást szolgáló lépések. Sokan régi értékeinket féltik a friss gondolatoktól, gazdaságunk, társadalmunk és politikai intézményeink bármilyen módosításától.

Emlékezni jöttünk össze történelmünk egyik legkiemelkedőbb alakjáról. Szent Istvánról, aki a magyarság majd ezer évvel ezelőtti válságos, feszültségekkel terhes időszakában, a régi és az új harcában az utóbbinak nemcsak felvállalója, támogatója, hanem kezdeményezője és élharcosa volt. Európára tekintve a kor követelményeihez, az akkori emberi civilizáció fő fejlődési tendenciáihoz igazodott. Munkája nyomán új állam keletkezett, a pogány hitet a kereszténység váltotta fel. Régóta tudjuk: mindez a gazdaság és társadalom fejlődésének alapvető feltételeit teremtette meg s megvédte a magyarságot a külső veszélyektől, megóvta attól, hogy – más itt élt népekhez hasonlóan – elenyésszen. István király tetteit a történelem, a számunkra már múltat jelentő jövő igazolta.

Emlékezésünk nem ünnepi akar lenni, hanem tudományos jellegű. Eszközei elsősorban nem szépen formált szavak lesznek, hanem tudományos igényű kimunkált, tartalmas gondolatok. Ezt sugallják az előadások címei, melyek nem méltatást, hanem új tudományos eredményeket ígérnek. A magas szakmai színvonalat garantálja az előadók személye. Mindez önmagában is reményt kelt arra, hogy a mai program által nemcsak a jelenlévők fognak gazdagodni, hanem a történelem iránt érdeklődők összessége és a magyar történettudomány is.

Úgy vélem, e konferencia más értékeket is produkál. Újabb bizonyítéka lehet annak, hogy a város és a régió tudományos, illetve művelődési intézményei képesek az összefogásra, együttműködésük pedig jelentős eredményeket produkálhat. Számomra, mint a Janus Pannonius Tudományegyetem történész rektora számára külön öröm kollégáim kezdeményező részvétele – előadóként és szervezőként egyaránt. Fontos lépésnek tekintem ezt ama törekvésünk megvalósításában, hogy az egyetem váljék a város, a régió fontos tudományos és kulturális centrumává.

A konferencia tematikájában figyelemre méltónak tartom az előadások egymásra épülését. Itt, e pécsi konferencián elsősorban István korának pécsi–baranyai vonatkozásairól lesz szó – e hely történelmi önismeretét, jó értelemben vett lokálpatriotizmusát erősítve. Egészséges módon erősítheti a

lokálpatriotizmust, mert a helyi történéseket nem önmagukban, hanem tágabb – országos és nemzetközi összefüggésekbe ágyazva, a korabeli Európához viszonyítva vizsgálják az előadók. A referátumoknak ez a logikája olyan gondolkodásmódot tükröz, ami Szent Istvánt is jellemezte: a lokális problémákat, a magyarság létkérdéseit csak a bennünket körülvevő világ folyton módosuló viszonyaihoz igazodva, a változásokra időben reagálva lehet eredményesen megoldani. S ha ez a logika következetesen érvényesül, az emlékezők nemcsak ahhoz lesznek hűek, akire emlékeznek, hanem – István szellemét követve – korunk követelményeinek is megfelelnek. Olyan módon foglalkoznak múltunk egy fontos időszakával, ahogy jelenünk – feszültségeket keltő – problémáit is megoldhatjuk.

E gondolatok jegyében a rendezők nevében megnyitom Szent István király halálának 950. évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferenciánkat.

Borsos Miklós: I. István

A KERESZTÉNY EURÓPA SZENT ISTVÁN KORÁBAN

Mielőtt néhány ecsetvonással felvázolnánk a „keresztény Európa” képét Szent István korában, indokolt feltennünk a kérdést, hogy egyáltalán beszélhetünk-e az ezredforduló körüli évtizedekben Európáról – nem mint földrajzi fogalomról, hanem mint a világ minden egyéb nagy régiójától különböző, jellegzetes struktúrával és civilizációval rendelkező történeti képződményről? Hiszen az ilyen értelemben vett Európa ekkoriban még éppencsak születőben, kialakulófélben van. Van ellenben „kereszténység”, mégpedig nem is egy, hanem kettő. Bár a végső, formális szakításra majd csak 1054-ben kerül sor, egy immár hét évszázada tartó lassú eltávolodási folyamat, szétágazó fejlődés eredményeképpen ténylegesen már kétfajta, egy keleti és egy nyugati kereszténység él egymás mellett. S mivel a keleti és a nyugati kereszténység nem egyszerűen csak ugyanannak a vallásnak két rítus-változata, hanem két külön világot, kultúrát és mentalitást képvisel, a két keresztény kultúrkör érintkezési zónájában megállapodott magyarság számára a választás egyúttal évezredek történeti utat meghatározó, a jövő fejlődés irányát megszabó súlyos döntést is jelent.

Az ezredforduló táján mindkét kereszténység igen expanzív: a nyugati egyház a skandináv és a nyugati szláv népeket, a keleti pedig a balkáni szlávok után az oroszokat téríti hitére és illeszti be egyházi szervezete keretei közé. A XI. század első évtizedeire nagyjából kirajzolódik a „keresztény Európa” vallási-egyházszervezeti térképe.

Szent István korában még minden téren a keleti keresztény világ a fejlettebb, gazdagabb, csillogóbb. Bizánc – a kelet-római császárság közvetlen örököse, amelynek polgárai magukat mindvégig „rómaiak”-nak nevezték – a Makedón dinasztia kiemelkedő hadvezér császárai idején utolsó virágkorát éli. Jelentős katonai sikerek sorozata nyomán nemcsak Krétát és Ciprust foglalja vissza, hanem Kilikiát, Szíria és Armenia egy részét is, a Balkánon bekebelezi a bolgár cárságot, s megerősíti uralmát Dél-Itáliában is. Konstantinápolyhoz hasonló nagy világvárost Nyugat még évszázadokig nem ismer, s a nyugati ember számára Bizánc az elérhetetlen fényűzés, kifinomult életvitel mesés világa. Bizánc politikai és kulturális fölénye tudatában sokáig gögösen elzárkózik a „barbár” Nyugattól, de éppen az ezredforduló táján megtörténik a „nyitás” Nyugat felé: II. Ottó mellett a német-római császári trónon bizánci hercegnő ül, s a „bolgárölő” II. Baszileiosz a magyar királlyal köt szövetséget.

Bizánchoz képest Nyugat még az elmaradottság, a barbárság világa, a létminimum határán tengődő, éhséggel küszködő falusi civilizáció. De hasonló, a Nyugat számára minden téren kedvezőtlen mérleggel zárul az ösz-

szehasonlítás a déli szomszédal, az Iszlám, az arab civilizáció világával is, amelynek újabb virágzó központjai éppen ekkoriban fejlődnek ki Ibéria földjén, a Cordobai kalifátus keretei között. Nyugat-Európa ekkor még az eurázsiai kontinens elmaradott, szegény végvidéke, amely semmilyen vonatkozásban nem veheti fel a versenyt a közeli és a távoli Kelet nagykulturáival. A kocka azonban éppen ezekben az évtizedekben kezd fordulni: egyre több jele mutatkozik annak, hogy a jövő Nyugaté, s a születő Európa arculatát, jellegzetes struktúráját a nyugati kereszténység alakítja majd ki. Bizánc már elérte fejlődése zenitjét; a következő két évszázad már a társadalmi-gazdasági válság, a politikai-katonai gyengülés, a kulturális megmerevedés és stagnálás időszaka, s előbb gazdasági, majd politikai téren is függő helyzetbe kerül a gyorsan fejlődő Nyugattal szemben.

Nyugat feltörése, kiemelkedése éppen Szent István korában veszi kezdetét, s a minden téren kibontakozó fejlődés gyors ütemben elvezet a nyugati keresztény civilizáció virágkorához a XII. és XIII. században.

Ebből a változásból a kortársak is megsejtettek valamit, érzékelték, hogy egy új korszak hajnalán élnek. „Megérkezvén az ezredik esztendő, amióta a megváltó Krisztus megszületett... azt látjuk, hogy ragyogó reggel virradt a világra” – írja krónikájában Thietmar merseburgi püspök. Nyugatabbra, Burgundiában, Raoul Glaber, a Cluny-i kolostor szerzetese, így ír az új évezred kezdetén kibontakozó „beruházási” lázról: „Az ezredik éven túl, szer-te az egész földkerekségen, főleg azonban Itáliában és Galliában, hozzá-kezdtek egyházak építéséhez... Mindegyik keresztény nép abban versengett, hogy szebbel rendelkezék mint a másik. Úgy látszott, mintha a világ lerázta volna magáról régi ruhájának porát, s a föld a templomok ragyogó fehér ruhájába öltözködnék.”

Még egy fél évszázaddal ezelőtt a kiváló középkor-kutató, Marc Bloch a XI. század közepére tette a feudalizmus első, korai és második, fejlett időszaka közötti választóvonalat. Az elmúlt évtizedekben azonban tekintélyes okleveles anyag feldolgozása valamint a széles körű régészeti feltárások nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy Nyugat nekilendülése valamivel korábban, a X. század utolsó harmadában vette kezdetét. Ha áttekintjük a közelmúltban Európa különböző országaiban a vezető középkor-kutatók tollából megjelent munkákat, mindenütt az „ébredés, újjászületés, megújulás, feltörés, nekilendülés” kifejezésekkel találkozunk a X. század végétől kibontakozó történeti folyamat jellemzésére. A korszak egyik ma élő legjobb szakértője, Georges Duby azt írja, hogy a X. század végén minden téren hosszú távon ható változásokat figyelhetünk meg Nyugat-Európában. A legújabb – három kötetes – francia összefoglaló középkor-történet szerkesztője, Robert Fossier szerint 1000 táján születik meg Nyugat-Európa, ekkor kezdődik az igazi európai középkor, s az ezredforduló nemzedékének tagjai voltak az első „európaiak”. „990 és 1060 között valóságos társadalmi forradalom ment végbe Nyugat-Európában” – írja Fossier. A történetírásban az utóbbi évtizedekben szinte már divattá vált minden téren „forradalomról” beszélni a X–XII. századi Európában, jelezve ezzel a bekövetkezett változások viszonylag gyors időbeli lefolyását és radikális voltát. Így beszélünk a középkori Nyugat-Európa demográfiai, mezőgazdasági, technikai, kereskedelmi forradalmáról, s akadt történész, aki a világi-hatalmi és a vallási-lelki szférát egymástól elválasztó, s az utóbbit megtisztító gregorián reformot az európai történelem egyik nagy forradalmaként mutatta be. Ha a „forradalom” megjelölés al-

kalmazása néhol túlzás is, annyi kétségtelen, hogy a megelőző évszázadokban egyhelyben topogó, sőt néha vissza-visszahanyatló történeti idő 1000 körül egyre inkább, már a kortársak számára is érzékelhetően felgyorsul. A X. század végétől a XIII. század végéig terjedő három évszázad Európa történetének egyik legdinamikusabb, legtöbb újat hozó időszaka, amelyhez hasonlót majd csak a XVIII–XIX. századi ún. „kettős forradalom” nyomán kibontakozó „modern” fejlődés produkál.

Mindez azt jelenti, hogy éppen Szent István életének és uralkodásának évtizedeiben bontakoznak ki azok a fejlődési folyamatok, amelyek létrehozák a történeti-strukturális értelemben vett Európát, s azt eredményezik, hogy ez a régió az eurázsiai kontinens elmaradott peremterületéből négy-öt évszázad leforgása alatt a világ vezető, fejlődést meghatározó civilizációjává nőtte ki magát. Ezekben az évtizedekben alakultak ki azok a tartós, szilárd életkeretek, amelyek az európai társadalom mindennapjait több mint félévezreden keresztül meghatározták. Természetesen a fejlődés trendvonalai nem minden területen egyszerre, azonos időben és intenzitással vett emelkedő, felfelé ívelő irányzatot, de a változások kezdete a legtöbb esetben az ezredforduló körüli fél évszázadban sűrűsödik.

Melyek tehát azok az Európa arculatát kialakító, hosszú távon ható változások, amelyek Szent István korában bontakoznak ki?

Az egyik legfontosabb: egyfajta viszonylagos nyugalom, létbiztonság, konszolidáció beköszöntése. A nagy népvándorlás hullámai, amelyek a III. századtól kezdve meg-megújulóan végigsöpörtek Európán, a X. század második felében elültek, Nyugat-Európát ettől kezdve nem éri többé külső invázió. Sőt a X. században már kelet és dél felé egyaránt megindul Nyugat-ellentámadása, expanziója. A keresztény Európa magterülete, centruma, az Occidens már korábban kiformalódott, s a VIII. században Nagy Károly birodalmában átfogó politikai szervezetet is kapott. A Karoling birodalmi kísérlet a nyugati keresztény civilizációnak egyetlen átfogó politikai keretben való megszervezésére végül is kudarcot vallott, de éppen az ezredforduló körül sor került a nyugati keresztény kultúrkör nagyarányú területi kiterjesztésére a skandináv népek, a csehek, a lengyelek és a magyarok megkeresztelkedése és állammá szerveződése révén. A X–XI. században kialakult a nyugati keresztény civilizáció második, perifériális övezete: Észak- és Közép-Kelet-Európa. A Karoling birodalom ismételt felosztásai, majd végső felbomlása, valamint az északi és a keleti népek keresztény állammá szerveződése nyomán Szent István halála évére lényegében – kisebb fehér és bizonytalan foltokkal – kirajzolódott a nyugati kereszténység sok évszázadon át érvényes etnikai és politikai térképe.

Az ezredforduló táján fordult a kocka délen, a Földközi tenger nyugati medencéjében is. Európa megállította az arab-izlám terjeszkedést, s fokozatosan ellentámadásba ment át mind Ibériában, mind Itáliában és a szigeteken. A tengeren a XI. században már az itáliai városok – Pisa és Genova – flottája a kezdeményező, s az ibériai félszigeten is megtörténnek a reconquista első lépései: a félsziget északi részének kis keresztény államai átveszik a katonai kezdeményezést a sok kis hatalmi központra szétforgácsoló mórokkal szemben. De ami talán még fontosabb Nyugat-Európa jövője szempontjából: kibontakozik az a békés cserekapcsolat is az arabokkal mind kereskedelmi, mind kulturális téren, amely a következő két évszázadban az anyagi és kulturális javak egész sorával gazdagítja majd az

európai civilizációt, s egyik forrásává válik a XII. századi Nyugat-Európa nagy szellemi kivirágzásának.

A keresztény Európa kirajzolódó politikai térképe felett most nincs időnk hosszabban szemlélődni, hiszen ez egyébként is közismert, s az utóbbi évtizedek fontos új kutatási eredményei különben sem a politikai történet, hanem a gazdaság, a társadalom, a település, a népesedés, a technika és a mentalitás története terén születtek. Annyit azonban érdemes szem előtt tartanunk, hogy a korszak erős állama, a nagy-károlyi tradíciók folytatója, a keresztény-birodalmi eszme továbbhordozója éppen a kialakuló magyar állam nyugati szomszédja, a keleti frank királyság, amelyet ekkor már „regnum Theutonicorum”-nak, azaz Németországnak neveznek. Magyar szempontból az is fontos, hogy a X. század végén szerveződnek meg a középkori német állam délkeleti végei: Ostarrichi – a későbbi Ausztria, a stájer és a karantán markok, valamint Krajna, vagyis ekkor alakul ki évezredes nyugati szomszédságunk. A szász dinasztia főleg I. Nagy Ottó által megszervezett német állama – a keleti szomszédok történeti szerencséjére – nem bizonyult tartósan szilárdnak és egységesnek, s a XIII. századra Németország kisállamok laza szövetségévé aprózódott fel. Az ezredforduló körül azonban a 962 óta a császári koronát is viselő német királyok állama még egységes és szilárd, bár az a tény, hogy III. Ottó igazán Rómában érzi otthon magát, s onnan véli kormányozni az inkább csak képzeletében, vágyaiban és kancelláriája frazeológiájában élő, mint valóságban létező keresztény világbirodalmat – már előrevetíti a későbbi fejlemények árnyékát.

A Karoling birodalom nyugati fele viszont már a X. században ténylegesen önálló kisállamok, területi fejedelemségek (hercegségek, grófságok, váruaraságok) halmazára aprózódott fel, s az ezredfordulón az új dinasztia, a Capet-ház sem tud egyelőre valamiféle névleges, elvi elsősnél többet biztosítani a maga számára, tényleges hatalma alig terjedvén többre, mint Párizs környékén, az Ile de France-ban fekvő családi birtokai néhány ezer négyzetkilométeres területére.

Ezt a felaprózódási folyamatot régebben „feudális anarchiának” neveztük és történelmi balszerencseként könyveltük el. Ma már azonban a kor kutatói úgy értékelik, hogy mindez szükségszerű és normális alkalmazkodás volt a korszak népesedési, technikai és kommunikációs viszonyaihoz, az inváziók utolsó hullámával szembeni hatékony védekezés konkrét lehetőségeihez. A birodalomszintű nagy hatalmi-politikai képződmények dezintegrációja, lebomlása mintegy előfeltétele volt az egyik legsajátosabban „európai” fejlődésnek: a középkori Nyugat-Európa ezekből a kisebb, emberibb léptékű, személyes kapcsolatokon alapuló politikai egységekből, autonóm társadalmi közösségekből – Hajnal István és Bibó István találó és kedves képe szerint: a szabadság kis köreiből – kiindulva, azok autonómiáját és szokásjogát a kialakuló nagyobb keretekbe integrálva, alulról felfelé építkezve szerveződik újjá. Az ilyen jellegű szerveződés Nyugat-Európa egyik legfontosabb eredeti alkotása, s ebben gyökereznek a sajátos európai politikai-társadalmi intézmények, így a modern képviselői demokrácia is.

A konszolidációnak, a sokoldalú fejlődés megindulásának fontos előfeltétele volt a külső támadások megszűnése mellett egy viszonylagos belső béke és közbiztonság megteremtése. Ebben döntő szerepe volt a középkori „békemozgalomnak”, az ún. „treuga Dei”-nek, amely éppen a X. század utolsó éveiben bontakozott ki a burgundiai püspökök kezdeményezésére, s

az egész francia királyság területén elterjedve sikeresen fékezte, korlátozta a fegyvertelenek és termelőmunkát végzők elleni fegyveres erőszakot.

A Szent István korának Európájában jelentkező igazán forradalminak nevezhető változások azonban a népesedés, a gazdaság, a technika és a társadalmi szervezet szféráiban bontakoztak ki. Hogy Európa népessége mikor volt a mélypontot (valószínűleg a VI–VII. században), s mikor kezdett felfelé ívelni a népességszámot jelző görbe, azt a kutatás még nem tudta egyértelműen meghatározni. Annyi azonban bizonyos, hogy a X. század már növekvő népességet mutat, s az ezredforduló után olyan ütemű népességnövekedés indul meg, amelyhez hasonlóra a XVIII. század második felében kibontakozó modern demográfiai forradalomig kell majd várni. 1000 körül Európa népessége még ugyanannyi, mint ezer évvel korábban, időszámításunk kezdetén, de ezután 300 év alatt több mint megkétszereződik a lakosság száma.

Az ezredforduló idején kétségtelen jelei mutatkoznak már annak a sokoldalú folyamatnak, amelyet a középkor mezőgazdasági forradalmának nevez a történettudomány. Bizonyos – korábban is ismert – technikai újítások tömeges elterjedése (pl. nehéz eke, fogatolás szügyhám segítségével, vízimalom), új művelési rendszerek meghonosodása (háromnyomásos gazdálkodás), mindezek következtében a termés hozamok jelentős emelkedése (néhány vidéken a XIII. században olyan gabona átlagterméseket jegyeztek fel, amelyet csak a XIX. században tudtak túlszárnyalni), az Európa területének 50–70%-át kitevő őserdők feltörése és betelepítése alkotják ennek a csendes forradalomnak a legfőbb mozzanatait. A művelt terület lényeges kiterjesztése párhuzamosan és kölcsönhatásban halad a népesség növekedésével. Az ezredforduló után lassan eltűnnek Nyugat-Európából az éhínségek, amelyekre pedig a megelőző félévezred krónikáiban szinte évente találunk utalásokat. Az utolsó nagy éhínség idején, 1033-ban – a krónikák szerint – Tournus piacán még (de már utoljára) emberhúst is mértek – közben a piac felett már félig felépülve ott magasodott a francia romantika egyik első csodája: a Szent Philibert katedrális. Ezután azonban mintegy három évszázadon át csak elvétve találkozunk főleg kisebb helyi jellegű éhínségekkel a forrásokkal.

Az elmúlt évtizedek régészeti feltárásai arra mutatnak, hogy ebben az időben, a X–XI. században alakul ki Európa végleges, lényegében máig érvényes településhálózata, a helyét gyakran és könnyen változtató korábbi településeket ekkor váltja fel a szilárd, egyhelyben ülő, véglegesen megtelepült falu.

Szent István korában válnak tömegessé, uralkodóvá az európai feudális struktúra olyan sajátos és meghatározó jelentőségű alapelemei, amelyek kialakulása már korábban megkezdődött. Ilyen mindenekelőtt a középkori nagybirtok, a földesuraság, mint komplex gazdasági, társadalmi, közigazgatási és bíraskodási szervezet, egyszóval valóságos kis állam a csak virtuálisan létező „ország”-ban, hiszen a maga területén gyakorolja a „banum”, a közhatalom teljességét, annak minden funkcióját. Az újabb kutatások szerint a X. század közepén Nyugat-Európában még a kisbirtokos szabad parasztság volt többségben, a XI. századra azonban ezek túlnyomó része is függő viszonyba került a földesurasággal szemben – ha nem is tűnt el teljesen, sőt egyes vidékeken tömegesen fenn is maradt. Ugyanakkor a XI. század elején tűnnek el a nyugat-európai forrásokból a rabszol-

gák, jelezve egy idejétmúlt társadalmi struktúra utolsó maradványainak felszámolását. Az ezredforduló körül válik teljessé és véglegessé az európai feudalizmusra jellemző sajátos munkamegosztás egyfelől a termelőmunka alól mentesített hivatásos katonaréteg – a lovagok – másfelől a katonáskodás terhei alól mentesített, de a lovagokat szolgáltatásaikkal eltartani köteles közvetlen termelők, parasztek, jobbágyok között. A középkori nagybirtok éppen ennek a sajátos munkamegosztásnak volt a gazdasági-társadalmi szervezete. A földesuraságra, mint alapstruktúrára épül fel a katonáskodó-lovagi uralkodó osztály sajátos európai társadalmi kapcsolatrendszerre, a hűbériség, a hűbérurak és a hűbéresek közötti igen bonyolult, többemeletes, hierarchizált kölcsönös viszonyrendszer, a maga sajátos intézményeivel, szertartásaival és jogrendszerével. Mindez korábbi évszázadokra visszanyúló kezdetek után éppen az ezredforduló táján válik tömegessé, uralkodóvá és a hatalmi struktúrát évszázadokra meghatározóvá Nyugat-Európában. Tehát lényegében Szent István korától kezdve beszélhetünk Nyugat-Európában „feudalizmusról”, mint kialakult és uralkodó struktúra-rendszeréről.

De a X. század végén nemcsak a lovagi rendet jelölő különböző latin terminus technicusok jelennek meg a nyugat-európai forrásokban, hanem egy nagyjövőjű terminus, a városi polgárságot jelölő „burgensis” (burzsoá) szó is ekkoriban tűnik fel, jelezve, hogy a keresztény társadalomnak a korabeli írók által kedvelt három rendre („ordo”) való asztásán (imádkozók – harcolók – dolgozók) belül megindult a további differenciálódás: a dolgozók („laboratores”) már nemcsak parasztek, hanem iparosok és kereskedők is. De jelzi ez a tény azt is, hogy megindult és egyes vidékeken – főleg Észak-Itáliában és Flandriában – előrehaladt egy másik sajátos európai intézmény és struktúra kialakulása: a középkori városé. Némely városból már arról is van hírünk, hogy folyik a városi polgárok küzdelme a feudális hatalommal (többnyire a püspökkel) az önkormányzatért, s ez a küzdelem rövidesen oda vezet, hogy kialakul a szabadságnak az a sajátos szférája, az európai város, amelyhez hasonlóval a világ egyéb tájain és kultúráiban nem találkozunk.

A városok fellendülése és a polgárság megerősödése szoros kölcsönhatásban van azzal a jelenséggel, amit a történészek szeretnek a középkor kereskedelmi forradalmának nevezni. A X. században északon – az Északi és a Balti tengeren – és délen – a Földközi tengeren – egyaránt megélenkül a hajózás, újjáéled a nemzetközi kereskedelmi forgalom. Északon a vikingek által kiépített kereskedelmi hálózat Angliától és Flandriától a skandináv kikötőkön át Novgorodig terjed, majd onnét az oroszországi folyók kínálta víziutat felhasználva leível délen a Káspi és a Fekete tengerig, kapcsolatba lépve ezáltal az arabokkal és Bizánccal. A Földközi tengeren a XI. században az itáliai városok – Amalfi, Pisa, Genova, Velence – az araboktól fokozatosan átveszik a kezdeményezést mind katonai, mind kereskedelmi téren, s Szent István életének évtizedeiben a két utóbbi már megkezdí nagyjövőjű levantei birodalmának kiépítését.

De nemcsak hajósok és kereskedők kelnek útra az ezredforduló táján. DUBY, aki a kor forrásait talán a legalaposabban ismeri, azt írja, hogy a források olvastán az a benyomása, hogy szinte mindenki útrakel. Az utak megtelnek kereskedőkkel, zarándokokkal, vagy csak egyszerűen más tájon szerencsét próbálókkal. A zarándokok főleg Santiago de Compostella-ba

tartanak, Jakab apostol sírjához, de sokan mennek Rómába, Szent Péter-hez, a Jeruzsálembé vezető zarándokút kiépítésében és biztonságossá tételében pedig éppen Szent Istvánnak vannak a korabeli nyugati egyházi írók és főpapok által messzemenően méltányolt érdemei.

Ha gazdaság és társadalom szféráiból az Egyházra vetünk pillantást, akkor megállapíthatjuk, hogy Szent István utolsó éveiben él már a gregorián reform nagy nemzedéke: Damiani Szent Péter, Humbertus, későbbi bíboros, és maga Hildebrand, a majdani VII. Gergely. Burgundia és Lotaringia kolostoraiban – mindenekelőtt Cluny-ben és Gorze-ban, s a hozzájuk csatlakozó monostorokban – érlelődnek már a reform eszméi, s már nevelkedik az a nemzedék, amely majd a gyakorlatban is végrehajtja a reformot: az Egyház kibontását a feudális hatalmi struktúrákból, a világi-hatalmi és a lelki-vallási szféra szétválasztását, a klérus erkölcsi megújítását. S alakul már a reform népi tömegbázisa is: a vándorpróféták és remeték körül csoportosuló szegénységi mozgalom, amely a világi hatalommal egybefonódott, gazdag feudális egyházzal szembeszegezi az „evangéliumi élet”, a szegénység és tisztaság követelményét.

A kultúra terén az ezredforduló évtizedei egyelőre igen kevés eredetit alkotnak. De akkor alakul ki és sűrűsödik az a – mondhatnánk – kulturális „infrastruktúra”, amelyből nem egészen egy század múlva majd szárbá szökken a „XII. századi reneszánsz” pompás, sokszínű virága. Főleg a kolostorok – a kolostori iskolák, könyvtárak, másolóműhelyek – ezreinek hálózata jelenti ezt az infrastruktúrát, de mellettük ekkoriban szerveződnek a püspöki városokban a székesegyházi és káptalani iskolák, amelyek közül némelyik már európai hírnévre tesz szert. Reims, Chartres és Tours iskoláiban a XI. sz. első felében már nevelkedik az a nemzedék, amely hosszú évszázadok után ismét eredeti alkotásokkal gazdagítja majd az európai kultúrát.

Kulturális téren az újdonság talán leginkább az építészetben jelentkezik: Szent Istvánnal egyidőben az európai román építészet első kiemelkedő alkotásai: Hildesheim, Speyer, Tournus stb.

Valóban csak madártávlatból tekinthettük át Szent István korának keresztény Európáját, s csak utalhattunk a jövőbe mutató nagy változásokra. De talán ennyiből is jól érzékelhető, hogy mennyire sorsdöntő volt Géza és István választása. Hiszen nem csak a kereszténység két rítusa, két egyház között kellett választaniuk, hanem két eltérő világ, két civilizáció között. Az egyik pillanatnyilag fejlettebb, gazdagabb, csábítóbb, de már megtorpanóban, megmerevedőben, a hanyatlás, a bomlás küszöbén. A másik még félig barbár, szegény, éppen kezd kiemelkedni az elmaradottságból, de már minden téren mozgást, változást, dinamizmust mutat, jövőt ígér. Géza és István választása azt jelentette, hogy mindazon struktúrák, intézmények, kulturális értékek, amelyeket Nyugat éppen ekkoriban kezd kifejleszteni, illetve uralkodóvá tenni, ha késve is, ha csökevényesebb, leegyszerűsítettebb formában is – de hozzánk is eljutnak majd, s hosszú évszázadokon át Magyarország keleti és déli határa lesz egyúttal a nyugat-európai típusú struktúrák és kulturális irányzatok – a rendiség, az európai város, az európai klerikus műveltség, a román és gót művészet, a humanizmus és reneszánsz stb. – elterjedésének szélső határa is.

HÁROM SZLÁV ÁLLAMALAPÍTÁS TIPOLOGIAI ÉS TÖRTÉNETI
KÉRDÉSEI

A Kelet-Európa egészen kialakult államrendszer keretében létrejött politikai és egyházpolitikai kapcsolatok lecsapódása az orosz krónikás anyagban (Poveszty Vremennych Ljet) az, amit Vlagyimir fejedelem békeviszonyairól olvashatunk. Ez bizonyára a lényegyet leszűrő megállapítás, de éppen ezért nagyobb korszak tanulsága lehet, nem egy adott évhez köthető. Csak anakronizmusnak lenne ugyanis felfogható, ha a Laurentius-krónika 996. évnél közölt adatát szó szerint vennők: „Vologyimer a szomszédos fejedelmekkel, a lengyelországi Boleszlávval, a magyarországi Istvánnal és a csehországi Andríchhal békességben élt, és egyetértés és szeretet uralkodott közöttük”. Boleszláv már 992-től, de István csak 997-től, Udalrich (Oldrich) csak 1012-től uralkodott; a lengyel uralkodó idővel támadást intézett a kievi Oroszország ellen. A krónikában adott következő év 1015, a négy uralkodó viszonya tehát két évtized tanulságaiból szövődött össze az orosz emlékezetben. Ráadásul egy évszázad távlatából tekintettek vissza (az Évkönyvek vagy Kezdetkrónika az eseményeket 1100-ig tartalmazza, 1110-re teszik szerkesztményét), a kódexet pedig Lavrentyi szerzetes a Suzdal területén lévő Vlagyimirben 1377-ben állította össze. A többször megváltozott hatalmi helyzet csak idealizálta a régmúlt kapcsolatait, de ennek az 1010-es évekre visszamenő reális alapja mégsem vonható kétségbe. Ezzel előttünk áll a XI. századelő kelet-európai új államrendszere, keresztény uralkodóinak sora, akik közül három nagyformátumú személyiség, s csak Oldrich maradt meg fejedelem szintjén, egyedül ő nem szerzett koronát.¹

Az államok nem úgy jöttek létre, hogy valamelyik törzs legyőzte és alávetette a többieket, az integrálódás sokkal bonyolultabban, előfokokkal ment végbe. De volt társadalmi-szervezeti eszköze is, ami éppen kiemelte a lakosságot a törzsi viszonyokból. Ilyen szembetűnő intézmény volt a kíséret, amely más törzsbeli, sőt más etnikumú elemekből verődött össze, támogatva vezetőjét annak saját törzsbeli alattvalói ellen. Ennek formájára Szent István intelmeiben a vendég és jövevény népekre vonatkozó – politikatörténeti és eszmetörténeti szempontból gazdagon kiaknázott – rész archaikus megfogalmazása ad eligazítást. A kelet-európai jelenségekre is fontos tipológiai szempontból, hogy nem azt hagyja meg fiának, adjon házat, földet, vagyont a beköltözőknek, hanem: „adj nekik táplálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad örömeztébb, hogysen másutt lakozzanak”. Ezzel a régies fogalommal, hogy „táplálás”, az orosz feudalizmus szókincsében is találkozunk, ahol éppen anakronisztikus jelentkezése fedi fel eredeti értelmét. Még a XIV–XV. századi közigazgatási rendet „táplálásnak” (kormlenyije) nevezték, mert a területi helytartók fizetést nem kaptak, hanem

jövedelemrészét és természetben élelmiszert, azaz a lakosság terhére „táplálkoztak” korlátozatlanul. A XV. század végén állapította meg a nagyfejedelem a „táplálás” pontos mértékét. A XVI. században a nagybojárok adtak ki városokat és területeket rokonaiknak és híveiknek „táplálásra”, akik fosztogatták a lakosságot. Velük szemben a központi hatalom hívei a „táplálás” eltörlését javasolták, ami 1555-ben történt meg, újraszabályozva az adószedést. Ezt mutatja, hogy a kezdeti állapot az orosz államalakulás korában az lehetett, hogy a kijevi fejedelem adót szedett a helyszínen az alávetett törzsektől s fegyveres kísérői nem szolgálati birtokot kaptak ott, hanem a fejedelem megosztotta velük az adót. Valóban a fejedelmi kíséret, a druzsina – a nyugati trustis megfelelője – játszik szerepet az orosz történelem kezdetén, amikor már eseményeket ismerünk. Az orosz fejedelmek a kazárok szlávoktól való adószedését vették át és terjesztették ki 880 után. Az óorosz krónika szívesen mondja el a skandináv néveredetű fejedelmek (Oleg-Helgi, Igor-Ingvarr, Olga-Helga) adószedő hadjáratait kíséretre támaszkodva a szláv törzsek között 882–946 közt. Régészeti leletek tanúsítják, hogy már a IX–X. században a hivatásos harcosok (druzsinnnyikok) közt mind kisebb a varég elem aránya, s törzsi szláv elemek sokasodnak köztük. Alávetett szláv törzsi vezetők valószínűleg közéjük álltak, más törzsek alávetésére vállalkozva. Olga régensuralma idején tűnik fel a Bíborbanszületett Konsztantinosz munkájában a polüdia, adószedő körút a szlávok között, mint élőködés területeiken. De nála bukkan fel a Dnyepr folyam vízforgalmában szerepet játszó Vitecsev is, mint az oroszok adófizető városa. A becses görög forrás szól Oroszország, ill. az oroszok adóköteles területeiről, ill. adófizető törzseiről. Ez talán jelzi, hogy a vándorló adószedés mellett már szilárd beszedő központok alakulnak, ahová a gyülekező hajósok viszik be a fejedelemnek járó terhet. Ezért is tűnnek el az adószedés harci képei az események közül. A druzsina pedig kezd még egy nemzedékkel később törzsek feletti, egyre kevésbé varég, egyre inkább szláv hadsereggé válni, s szerepet kap a távoli vidékek pacifikálásában. Ez a már szláv nevű Szvjatoszláv és főleg Vlagyimir (972–1015) alatt bontakozik ki. Az északi szláv és finn törzsbelleket Vlagyimir kievi nagyfejedelem már annyira alattvalóinak tekintette, hogy mint várvédőket telepitette délre a sztyeppei lovasok elleni övezetbe. Van vegyes etnikumú temető, amely a krónikát igazolja.²

Érdekes képet adott a még pogány lengyel államszervező országáról Ibrahim ibn Jakub, a mór birodalombeli Tortosából Közép-Európába jött zsidó utazó, aki 965-ben a közelből szerzett közvetett értesítéseket a lengyel földekről, s ez fennmaradt a Bakri utak és országok c. munkájában. Ibrahim ibn Jakub négy nyugati és déli szláv fejedelem közt említi Mskát, az észak fejedelmét, de hatalma törzsi korlátját is érzékelteti, hogy szélső nyugaton említi Nakur fejedelmet, aki az obodriták ura volt s előadja, hogy Krakkó a prágai fejedelemé. Ez meg is jelöli, hogy azok főhelyein, Schwerinben és Prágában szerezte híreit a lengyelekről. Ez utóbbiak országát mézben, húsban gazdagnak minősíti, ott kétszer vetnek egy évben, késő nyáron és tavasszal, s két termést takarítanak be, de sok legelője is van. Az arabnyelvű leírás az államszervezet fontos vonatkozásait nyújtja: az adókat, amit Mska begyűjt, bizánci mitkalékbán fizetik, s ezek emberei ellátására szolgáltnak. Mindegyikük havonta ezeknek az érméknek meghatározott számát kapja. És van 3000 Dsrâ-ja, és ezek az ő harcosai és száz belőlük épp annyit ér, mint ezer másokból és ő ad ezeknek az embereknek ruhákat és lo-

vakat, fegyvereket és amire nekik mindig szükségük van. A Dsrâ nyilvánvalóan a kíséret, druzyna megfelelője, egyfajta trustis dominica, az úr személyes kísérei, mint az antrustiones, katonai és adminisztratív megbízatásokkal. A másik kevésbé értékes katonaelem a leírásban a szabadok általános felkelése. A lengyel fejedelem druzynatagjaié lehetnek a régészeti leletekben előkerült X. századi kétélű, egyenes, vasmarkolatú, hosszú kardok.³

Lengyelország ezredéves fennállásának ünnepeit – bár eltérő hangsúlyokkal – 1966-ban rendezték meg otthon az állami, a tudományos és az egyházi körök, valamint Rómában és a Vatikánban az európai és amerikai kontinensen élő lengyelek képviselőivel együtt a magas hierarchia. Ez mind azt tükrözi, hogy a lengyel millénium-felfogás azonosította az országalapítást a latin kereszténység uralkodói felvételével, amit 966-ra tehetünk. Történetileg annyi bizonyos, hogy Mieszko pogány fejedelemként a nyugati és déli szomszédaitól elszigetelődve nem élvezett állami elismertséget. Ezen kellett segítenie alávetést nem jelentő megtéréssel, ami feltétele volt keresztény dinasztikus kapcsolat teremtésének. Más oldalról ez azt is jelentette, hogy feleséget nem kaphatott előkelő monarchia dinasztiájából. Mieszko 965-ben jutott elhatározásra, a következő évben történhetett a megkeresztelkedés, és pedig cseh közvetítéssel. Felesége Dobrava (Dąbrówka), I. Boleszláv cseh herceg leánya volt, s őt tekinti a lengyel hagyomány meghatározónak a lengyel megtérésben, Gallus történetíró tollán a legkeresztényibb és áldott. Ezáltal I. Mieszko herceg szövetségbe került Csehországgal, s élvezte a cseh uralkodó segítségét Lengyelország egyesítésében. Nagyobb övatosságot tanúsító lengyel történészek nem feledik, hogy Mieszko inkább polan főnök, mint összlengyel uralkodó volt még. A német birodalommal való békés viszonyt segítette a megtérés. A folyamat tovább kibontakozott 963-ban, amikor Mieszko Poznańban (Posen) püspökséget alapított az országban való hittérítésre. Egyes lengyel történészek ezt az egyházat már függetlennek vélik Magdeburgtól, míg a régi irodalom egyértelműen a német egyházi intézmény alávetettjének tartotta az új lengyel főpapságot, valamint német missziós területnek az Oderától keletre eső területet. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy egyes lengyel és német történészek a Cyrill és Metód-féle, ill. keleti rítus lengyelországi terjedését is vallják a X. századra. Hadd jegyezzem meg, hogy a lengyel–cseh frigglyel együttjáró megtérés tipológiai jelentőségű, ugyanis keresztény fejedelem leányát csak megkeresztelkedés után vehette feleségül valamely pogány fejedelem. Szt. Vlagyimir bizánci házasságát, amely szorosan összefügg az idén 1000 éves orosz pravoszláv egyház létrejöttével, s Szt. István bajor házasságát így mélyebb okaikban is jobban megértjük.⁴

Az orosz államalakulás magasabb fokát jelzi a saját pénzverés bevezetése, aminek első emlékei kései X., korai XI. századiak. A X. század során két orosz pénzrendszer jelent meg, két helyi keleti szláv gazdasági rendszerhez kapcsolódva (Novgorod és Kiev). Észak-Oroszország a nyugat-európai nemzetközi piacokkal, Dél-Oroszország Bizánccal tartott élénk külkereskedelmi kapcsolatokat. I. Vlagyimir a X. század végén bizánci hatás alatt aranypénzt veretett. Az orosz uralkodó érméin császári öltözetben, jogarral és koronával nyert ábrázolást, Koronája zárt, gyöngyökkel ékesített és fent kereszt van rajta, mindkét oldalán a császárkoronán szokott lefüggők (pendilia) vannak. Kérdéses, hogy ez az érmekép ideáltípust fejezett-e ki önkényesen vagy volt-e jogalapja? Vlagyimir megkeresztelt fejedelemként mint

bizánci császár sógora kaphatott magas címet és koronát. Ennek kései, de konstantinápolyi patriarchai iratokon alapult tanúsága Joaszaf ottani görög patriarcha egy 1561. évi levele, amely említést tesz Vlagyimir számára átküldött uralmi jelvényekről. Ez pedig inkább Szent Vlagyimir emlékéét őrizhette, mintsem a II. Vlagyimir Monomahét. Vlagyimir, majd Szvjatopolk fejedelemk széles ezüstpénzei bizánci mintájúak fejedelmekkel, a hátoldalon nem egyértelműen értelmezett háromágú alakkal (a szentlélek galambja?, zászlókendő?). Szent György is megjelenik felirattal. Bizánci eszmekörbe vág az aranyérmén az uralkodó képének Krisztus képével való összekötése, de ennek hiteles volta nem általánosan elfogadott. A pénzek feliratai hol cyrill, hol görög jellegűek, nyelv és írás szempontjából. Ezek a pénzverési jegyek is hozzájárultak az utókor nagyraértékelő megítéléséhez; az Anna-Lista Saxo Vlagyimirt mint királyt említi (rex Wladimirus). A saját pénzveréssel mindenképpen összefügg, hogy a dirhem 1000 körül kiszorult Oroszországból, 1010 körül csak a Volga-medencében forgott. Az utcéd Jarosláv ezüst érmét veretett. A dénár tört tehát itt is előre. Ez annak jele, hogy a keleti orosz állam elfoglalta helyét az európai államrendszerben.⁵

Csehország korafeudális fejlődésének fontos jele, hogy már a törzsi különbségek elmosódásával, a cseh törzs területén előkelő nemzetségek versengtek egymással. A Premyslidák államszervező dinasztiájának vetélytársává emelkedtek a Slavnik hercegek, akiknek központja a Prágától északra, Podedbrady mellett feküdt Libice volt. Ez a X. század második felében már nemcsak vár volt, hanem rezidenciaváros. Ásatásai várfalat, valamint az Ottók stíluskorszakára jellemző templomot (950 körüli várkápolna) és suburbiumot, ott vasolvasztót tártak fel. A nagyúri család szervező tevékenysége az államiság határáig jutott el. A Slavnikok és a velük rokon kourimi előkelőségek a szász királlyal összeköttetésben állottak 950 előtt. Utóbb rezidenciavárosuk mellett Kourimot is birtokolták a Slavnikok, már nem anyyirā hatalmi és művelődési központként, mint védővárként. Feltételezhető, hogy a prágai püspökség csak mindkét hercegség (Premyslida és Slavnik) által közösen volt felállítható (973). Az öreg Slavnik 981-ben halt meg s fia Vojtěch egy évvel később érte el az éppen megüresedett püspöki széket. A Premyslidák fölébekerekedtek a Slavnikoknak. De 985–995 között Slavnik Soběslav még dénárokat veretett Malinban és Libicében. II. Boleszláv cseh herceg 995-ben a számára veszélyesnek vélt családot asszonyostúl-gyerekestül kiirtatta, csak Vojtěch-Adalbert épp Rómában és testvére Lengyelországban tartózkodva maradt életben. Libicét és Kourimot hercegi csapatok rombolták le. A Slavnikok bukása után a dúdlebi törzsből eredő délcseh népesség cseh hercegi uralom alá került, de ellenállt a Premyslidáknak, akik csak egyes erődöket és közelebbi környékeket tartották kézben. A területi koncentráció mégiscsak lassan előrehaladt. Az államalkotó harcok véresek voltak tehát ott is, ahol keresztények harcoltak egymás között.⁶

Pedig a két nagy vezető nemzetség egymás mellett megféréseinek esélyt adott a cseh egyház kiépítése. 982-ben Dietmar főpap utódként prágai püspökké a Slavnik Vojtěchet választották, ő lett Szent Adalbert. Magdeburgban tanult pap volt. A püspökké emelkedés a birodalmi rendszerben történt, a választás sem a főpapi központban, hanem a Premyslida herceg régebbi székhelyén, Levý Hradecben folyt le. Ténylegesen azzal lett főpappá, hogy pásztorhottal beiktatta őt az uralkodó. A püspök utóbb baráti viszonyba jutott III. Ottó császárral, bátor magatartása és látomásai híressé

tették. Római életírásában Prága a 983. évnél már szent városként szerepel. De az egyházmegyében még éltek pogányok. Adalbert a gazdasági élet realitásait megértette (dénárt veretett Denarius est episcopi felirattal), de kinövésői felháborították. A fallal védett Plezeň (Pilsen) határvárosban a húsvét vasárnapján megtartott vásár (mercatus magnus) szomorította el. A rabszolgakereskedelemmel is találkozott (még hozzá keresztények eladásával zsidók útján), ami látomásban és káptalanon belüli beszélgetésben egyaránt foglalkoztatta. Az egyházi életben a papok házaságát helytelenítette, sőt klerikusnak előkelő asszonnyal való házasságtörésével is találkozott. A férj rokonai elől az asszony Adalberthez menekült, hogy a halálbüntetést elkerülje. Ő egyházi menedékjogot biztosított és az erős falú Szt. György apácakolostorba rejtette. Am a felizgatott tömeg az örökön felülkekedett, s Adalbert tiltakozása ellenére kihurcolta az asszonyt s el kellett szenvednie a halált. Ilyen kudarcok és családja üldöztetése, testvérei megölése miatt kellett elhagynia székhelyét Adalbertnek és járt zarándokként 996-ban Franciaországban, majd vállalta a vértanúságot eredményező hitértitő utat 997-ben a balti partvidéken. Querfurti Bruno 997–1009 során megírta a szent életrajzát, szenvedéstörténetét, a cseh földek bíbor virágának nevezve őt. Adalbert emlékére barátja, Notger püspök a vértanú dedikációját adta a liègei szigeti negyed plébániatemplomának. Emléke cseh, sőt német kalendáriumba is bekerült a XV. században. Hagyománya különösen élénken maradt meg Lengyelországban, amelynek alkotó területein mint térítő járt. A sziléziai Boroszlóban egy követ őriznek, a legenda szerint Adalbert lábnyomával. A krakkói főtér szintje alatt volt az a pogány szenthely, ahol térített volna és itt emelkedik a barokk Szt. Adalbert templom. A lengyel vidék (Poloniae regio) egy pontján alapította Międzyrzec kolostort (Mestris, Meseritz) 996/7 telén. 997-ben a lengyel állam – e hercegi terület – és a tenger határán Gdańskba (Gyddanyze, Danzig) ért. Porosz földön érte a vértanúság és Boleszláv herceg váltotta ki a holttest súlyának megfelelő aranyért, s Gnieznoba vitette. Faj ereklyetartója Poznańba került. Magyarországi működésének emléke is élt. Gnieznoi szarkofágján Szt. István keresztelését is ábrázolták. Az esztergomi egyházban 1391-ben védőszentjüknek tartották boldogságos Adalbertet, a legdicőségesebb vértanút és főpapot. A lengyel és orosz fejlődésnél régibb kereszténységet képviselő cseh fejlődés szomorú korlátja volt, hogy Vencel herceg tragédiája (935) után Vojtěch püspök is vértanúvá vált. Nem jelentéktelen eszmetörténeti következményei lettek ezeknek az erőszakos haláloknak. Csehországban nem eshetett egybe az egyházszervező szent és sikeres országépítő államférfi hagyománya, mint Magyarországon. Az egyház cseh hőseinek emlékéhez politikai kudarc gýásza tapadt.⁷

Deusdedit bíboros XI. századvégi regisztrumában fennmaradt egy olyan feljegyzés, amely szerint Dagome iudex Szt. Péter hatalma alá vetette a gnieznoi államot. Ezt Mieszko fejedelemmel azonosítják, aki tehát első királyunk országfelajánlását megelőzte, ugyancsak élete végén. A pápai hatalom mint univerzális tendencia volt a reménységük. Ha hihetünk a Dagome iudex-adomány római pápai koncepciójának, ahhoz képest fordulatot jelentettek az 1000. év márciusának eseményei. Boleslaw Chrobry került római császári megkísértés büvkörébe, amit elkerülni aligha lett volna előnyös, hiszen mégiscsak eltért a megszokott német királyi igényektől. Gallus krónikás Boleszlávot már azáltal is igazi keresztény uralkodóként mutatja

be, hogy anyja szentséggel áthatott asszony volt. Ezzel a herceggel kellett találkoznia III. Ottó császárnak, aki zarándokutat tett Szt. Adalbert sírjához, előbb a Lednicei-tó szigetén, majd Gnieznoban. Ott annyira elragadta Boleszláv hitbuzgalma és vendégszeretete, hogy királyi címmel ruházta fel és a nála volt arany abroncs koronát átadta neki, egyházi szertartás nélkül. Ezzel függhet össze, hogy egy nemzedékkel később koronák voltak még Lengyelországban, amelyeket az 1000-ban Boleszlávnak és feleségének, a nyugatibb szláv eredetű Emnildének adott koronákkal azonosítanak. A császár átadott egy királylándzsát is a hercegnek, amely másolata volt a Szent Mauritius-lándzsának, szűkkeblű történetírók szerint ugyan a csodahatású szög nélkül. De ennek meglétét feltételezte Gallus Anonymus (clavum . . . cum lancea s. Mauricii). Ez megmaradt a krakkói székesegyházi kincstárban. Az eseményekkel összefüggő politikai gondolati háttérrel mutatja, hogy III. Ottó 1000 körüli evangeliáriumban Róma és Germánia mellett Gallia és Sclavinia (=Lengyelország) ad tiszteletet a császárnak. A német történetírás ezekből a függés kifinomultabb formáit olvasta ki (Albert Brackmann, Robert Holtzmann). Hasonlóan ítélte meg Deér József is. A lengyel történetírás sikeres nemzetközi kongresszusként fogja fel a magas látogatást, ami kifejezte Lengyelország (legalább Franciaországhoz hasonló szintű) egyenlőségét, s vallja, hogy Ottó kilátásba helyezte a királykoronázást. Erre csak III. Ottó halála miatt nem került ekkor sor. Ezt a felfogást a szent-istváni Intelmekben is fontos elemek (milites; hostes; arma secum ducent) fogalomkincsével Gallus Anonymus beállítására támasztja alá, aki szerint a császár és kísérete, harcosai mint vendég (hospes, miles) elemek élveztek nagyvonalú fogadtatást. Bizánci szimbolikát is feltételeznek a királytalálkozón. A gnieznoi út egyházi eredményei maradandók. A császárt Unger poznaíni püspök, egy német kísérte, aki akkor egész Lengyelországra kiterjedő joghatósággal rendelkezett. Az Adalbert sírjánál leborult császár a szláv misszió örökségét úgy realizálta, hogy lengyel érsekséget alapított Gnieznoban, s ezt Gaudentiusszal töltötte be, aki a vértanú szent eredetileg Radim nevű testvére volt. Ottó császár a szlávok közti további térítéshez láthatott fontos szövetséget a lengyel uralkodóban. Ennek az egyházi rendezésnek tartósságát segítette, hogy a pápának döntő szerepe lehetett benne, hiszen ez megfelelt a Dagome iudex-odamány szellemének. Viszont a megváltozott császári koncepció (római helyett frank-német) folytán Ottó utódai alatt Hős Boleszláv nem élt a jelvények használatával, ám megőrizte azokat. Ez a Szent István magyar királyságával szembeni kétségtelen hátránya csapódhatott le a lengyeleknek szánt korona magyaroknak adása legendájában.⁸

JEGYZETEK

¹ B. D. Grekow: Die russische Kultur der Kiewer Periode (Moskau, 1947) 46, 116–117. o.; Reinhold Trautmann (hrsg. von): Die altrussische Nestorchronik (Leipzig, 1948) 36. o.; N. M. Karamsin: Geschichte des Russischen Reiches Bd. I. 373. o.; Josef Deér: Heidnische und christliche in der altungarischen Monarchie (Szeged, 1934) 108. o. csonka forrásidézéssel.

² „... bona voluntate illos nutrias et honeste teneas, ut tecum libentius degant quam alibi habitent”. Márkus Dezső szerk.: Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek.

(Bp., 1899) 12–13. o.; A. M. Pankrátova szerk.: A Szovjetunió története I. k. (Bp., 1950) 54–55, 133, 171, 179–181. o.; Juliusz Bardach: L'Etat polonais aux Xe et XIe siècles (L'Europe aux IXe–XIe siècles. Aux origines des États nationaux. Publ. Tadeusz Manteuffel–Aleksander Gięsztor. Varsovie, 1968) 300. o.; Eperjessy Géza–Benczédi László: Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára (7Bp., 1972) 16–17. o.; Wolfgang Fleischer: Die deutschen Personennamen (Berlin, 1964) 45. o.; Alexander Gięsztor: La strutturazione culturale dei paesi slavi nell'alto medioevo (Centri e vie di irradiazione della civiltà nell'alto medioevo. Spoleto, 1964) 378. o.; Ernest Lavisse–Alfred Rambaud: Histoire générale du IVe siècle à nos jours. Tome premier. Les Origines 395–1095 (2Paris, 1905) 726, 738. o.; Robert Boutruche: Seigneurie et féodalité. Le premier âge des liens d'homme à homme (Paris, 1959) 254. o.; Alexander Mongait: L'archéologie en U.R.S.S. (Moscou, 1959) 331. o.; B. A. Rybakov: A régi orosz város a régészeti adatok alapján (Szovjet Régészet II.) 61–63. o.; Alexander V. Soloviev: L'organisation de l'Etat russe au Xe siècle (L'Europe aux IXe–XIe siècles. op. cit.) 256. o.; Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása (szerk. Moravcsik Gyula. Bp., 1950) 57, 59, 63, 169. o.; Dmitri S. Lichatschow: Der Mensch in der altrussischen Literatur (Dresden, 1975) 63. o.

³ Hóman Bálint: Adalék a X–XI. századi pénztörténetünkhöz (Századok, 1918) 162. o.; Aleksander Gięsztor: Discussion (Les origines des villes polonaises. publ. Pierre Francastel. Paris-La Haye, 1960) 69. o.; Juliusz Bardach: L'Etat polonais aux Xe et XIe siècles. op. cit. 284, 296. o.; Robert Boutruche: Seigneurie et féodalité. op. cit. 252, 260. o.; Stanislaw Andręski: Military Organization and Society (2London, 1968) 60. o.; fegyverleletek a varsói Régészeti Múzeumban és Hadimúzeumban.

⁴ Ernest Lavisse–Alfred Rambaud: Histoire générale du IVe siècle à nos jours. Tome premier. op. cit. 709, 725–726. o.; Robert Holtzmann: Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (900–1024) (3Berlin, 1955) 187. o.; Witold Hensel: La naissance de la Pologne (Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966) 95, 227. o.; Henryk Samsonowicz: Historia Polski do roku 1795 (Warszawa, 1973) 20, 331. o.; Roman Michałowski: „Restauratio Poloniae” dans l'idéologie dynastique de Gallus Anonymus (Acta Poloniae Historica LII. 1985) 23. o.; Juliusz Bardach: L'Etat polonais aux Xe et XIe siècles. op. cit. 313. o.; Valérien Meyszowicz: L'Union de Kiev avec Rome sous Grégoire VII (Studi Gregoriani. Raccolti da G. B. Borino. V. Roma, 1956) 83. o.; Rudolf Fischer-Wolpert: Lexikon der Päpste (Regensburg. 1985) 59. o.

⁵ V. L. Yanin: Les problèmes généraux de l'échange monétaire russe aux IXe–XIIe siècles (Moneta e scambi nell'Alto Medioevo. Spoleto, 1961) 497, 501. o.; orosz uralkodói pénzek a X–XI. századból a leningrádi Ermitázsban; Alexander V. Soloviev: Corona Regni. Die Entwicklung der Idee des Staates in den slawischen Monarchien (Manfred Hellmann, hrsg. von: Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späten Mittelalter. Weimar, 1961) 181–182. o.; Ferdinand Friedensburg: Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der neueren Zeit (München–Berlin, 1926) 86–87. o.; Ryszard Kiersnowski: La discussione (Moneta e scambi nell'Alto Medioevo. op. cit.) 409. o.; V. M. Potyin: Drevnyaja Ruszj i jevropejszkije goszudarsztva v X–XIII vv. (Leningrad, 1968) 17, 142–143, 147, 149–150, 154. o.

⁶ Régészeti és numizmatikai emlékei a prágai Nemzeti Múzeumban; V. M. Potyin: Drevnyaja Ruszj i jevropejszkije goszudarsztva v X–XIII. vv. op. cit. 192. o.; Gedai István: XI. századi kincsleletek Nagyharsányból (Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XVII–XVIII. Pécs, 1975) 87, 89. o.; Miloš Šolle: Stará Kourim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách (Praha, 1966) 215, 228–229. o.; ...itold Hensel: Anfänge der Städte bei den Ost- und Westslawen (Bautzen, 1967) 77, 79. o.; František Graus: A propos de l'évolution de la noblesse en Bohême du IXe au XIIIe siècle (L'Europe aux IXe–e siècles. op. cit.) 208. o.; Vladimír Šmilauer: Fragen der ältesten slavischen Siedlung in Böhmen und Mäh-

ren im Lichte der namenkundlichen Forschung (Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Hrsg. von František Graus–Herbert Ludat. Wiesbaden, 1967) 22. o.; Reinhard Wenskus: Die slavischen Stämme in Böhmen als ethnische Einheiten (Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. op. cit.) 33. o.

7 Albert Sleumer: Kirchenlateinisches Wörterbuch (2Limburg a. d. Lahn, 1926) 75. o.; Ivan Borkovský: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Premyslovcu (Praha, 1965) 85. o.; Gerd Tellenbach: Church, State and Christian Society at the Time of the Investiture Contest (Oxford, 1959) 83, 90. o.; Mathilde Uhlirz: Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert (Göttenger, 1957) 20, 23, 38–39, 56, 58. o.; Adalbert érméje a prágai Nemzeti Múzeumban; Jan Dhandt: Das frühe Mittelalter (Frankfurt am Main, 1968) 218. o.; Pierre David: Les Bénédictins et l'Ordre de Cluny dans la Pologne médiévale (Paris, 1939) 4. o.; Valérien Meysztowicz: L'union de Kiev avec Rome sous Grégoire VII. op. cit. 84–85. o.; Vladislav Dokoupil: Soupis rukopisu knihovny benediktinu v Rajhradě (Praha, 1966) 172. o.; Félix Rousseau: L'art mosan. Introduction historique (Gembloux, 1969) 36–37. o.; Prágai Missale, 1492 (Szeged, Városi Somogyi Könyvtár); Német Kalendárium, 1496 (Olomouc, Állami Tudományos Könyvtár); kő a wroclawi Főegyházmegeyi Múzeumban; a fejereklye-tartó másolata a poznańi Nemzeti Múzeumban; a gniezoni székesegyház Adalbert-síremlékei; Kumorovitz L. Bernát (öszéáll.): Budapest történetének okleveles emlékei. Harmadik kötet (1382–1439) (Bp., 1987) 132. szám.

8 Juliusz Bardach: L'Etat polonais aux Xe et XIe siècles. op. cit. 290, 302, 311–312, 315–316. o.; Roman Michalowski: „Restauratio Poloniae” dans l'idéologie dynastique de Gallus Anonymus. op. cit. 23. o.; Jan Dhondt: Das frühe Mittelalter. op. cit. 181, 189, 214. o.; Borovszky Samu: A népvándorlás kora (=Nagy Képes Világtörténet. Szerk. Marczali Henrik. IV. k. Bp., 1900) 516. o.; Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Göttingen, 1951) 604. o. (W. H. szövege); Robert Holtzmann: Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. op. cit. 361, 544. o.; Deér József: A magyar királyság megalakulása (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942 Bp.) 4. o.; Deér József: III. Ottó és Magyarország az újabb történetírásban (Századok, 1944) 30–31. o.; Stanisław Arnold-Mańian Zychowski: Outline History of Poland (Warsaw, 1962) 15–16. o.; Herbert Ludat: Piasten und Ottonen (L'Europe aux IXe–XIe siècles. op. cit.) 326, 329, 331–333. o.; Tadeusz Wasilewski: La couronne royale-symbole de dépendance à l'époque du haut Moyen Age. Les deux couronnements de Boleslas le Vaillant prince de Pologne (La Pologne au XVe Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1980) 49–50. o.; Márkus Dezső szerk.: Magyar Törvénytár. op. cit. 10, 12. o.; Witold Hensel: La naissance de la Pologne. op. cit. 203, 231. o.; Herbert Ludat: An Elbe und Oder um das Jahr 1000 Skizzen zur Politik des Ottonenreiches und der slavischen Mächte in Mitteleuropa (Köln–Wien, 1971) 21–22, 114, 159, 202. o.; Rudolf Fischer–Wollpert: Lexikon der Päpste. op. cit. 59. o.; Boyd H. Hill Jr.: Medieval Monarchy in Action. The German Empire from Henry I to Henry IV (Oxford, 1972) 59. o.; Reinhard Wenskus: Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt (Münster–Köln, 1956) 145. o.; Klementyna Zurowska: Studia nad architekturą wczesnopiastowską (Warszawa–Kraków, 1983) 82–85. o.; Tadeusz Wasilewski: Bizantyńska symbolika zjazdu gnieźnieńskiego i jej prawno-polityczna wymowa (Przegląd Historyczny 57, 1966) 1–12. o.; Pierre David: Les Bénédictins et l'Ordre de Cluny dans la Pologne médiévale. op. cit. 7–8. o.; Hermann Fillitz: Die Insignien und Kleinodien des Heiligen Römischen Reiches (Wien–München, 1954) 55. o.; Percy Ernst Schramm–Florentine Mutherich: Denkmale der deutschen Könige und Kaiser (München, 1962) 139, 152, 310. o.; Percy Ernst Schramm: Skizze der Geschichte Polens im Lichte der Herrschaftszeichen (L'Europe aux IXe–XIe siècles. op. cit.) 363–364. o.; Gedai István: XI. századi kincslelet Nagyharsányból. op. cit. 89. o.

ELTÉRŐ VÉLEMÉNYEK A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYBAN SZENT ISTVÁN ÁLLAMSZERVEZÉSÉRŐL

Első királyunk életműve a közvetlen utókor szemében nem kapott egyértelműen pozitív értékelést: akár az Orseolo Péter képviselte „gyorsított” feudalizációra, akár az ellenhatásaként fellépő Aba Sámuel-féle pogány konzervativizmusra, akár Vata 1046. évi lázadására gondolunk. Szent István jelentőségét azonban már a XI. század második felében uralkodó királyaink felismerték: László 1083-ban szentté avatását kezdeményezte, Kálmán törvényeiben pedig az István-kori alapokra való tudatos építkezés figyelhető meg.

Az István-kori korszakváltást bemutató forrásanyag egyáltalán nem nevezhető bőségesnek. Az István-korinak tartott tíz oklevélből hat hamis, a négy valódi is későbbi átírat,¹ csakúgy mint a törvények.² Az elbeszélőforrások tekintetében kedvezőbb a helyzet, hiszen a krónikás anyag mellett van három István-legendánk, fennmaradt egy Imre- és két Gellért-legendá, valamint István király Intelmei. Mégis az összes Árpád-kori elbeszélőforrás mindössze kétkötetnyi anyagot³ tesz ki. A források feltárása napjainkra befejeződött, új eredményeket értékelésük új szempontjaitól, újabb kutatói módszerektől várhatunk.

* *

Ezúttal a Szent István-i életmű egyetlen eleméről, a vármegyék megszervezéséről szeretnénk szólni, amellyel kapcsolatban napjainkban is többféle vélekedéssel találkozunk. A megye mint intézmény létrejötté márcsak azért is fontos, mert általa egy napjainkban is élő-változó struktúrát sikerült István királynak megalkotnia. Az ezredforduló Magyarországa számára pedig a királyi vármegye megszervezése nemcsak a területi-igazgatási egységek kialakítását jelentette, hanem a társadalom vármegyéhez kapcsolt elemei és a területi intézmények viszonyának szabályozását is, valamint a megkezdett keresztény térítés állami garanciáit is (pl. a templombajárás ellenőrzése az ispán feladata volt).

A megyeszervezéssel kapcsolatos eltérő véleményeket három kérdés köré csoportosíthatjuk:

- milyen alapokra, előzményekre épült fel az István-kori vármegye,
- milyen funkciókat látott el,
- mely megyék tekinthetők István-koriaknak?

1. A királyi vármegyeszervezés megítélésében korábban két szélsőséges vélemény uralkodott, mindegyik a megye korai elnevezéseiből indult ki. A vármegyét a latin nyelven írott forrásokban a comitatus, conpages, provin-

cia, districtus, parochia, diocesis, marchia szavakkal jelölik; közülük a comitatus fordul elő leggyakrabban. A megye első számú tisztségviselőjét comes-nek nevezik, előbb comes civitatis, majd comes castri alakban. De korai oklevelek őrizték meg az intézmény köznyelvben használatos neveit is: megye szavunkat „mega”, ispán szavunkat „zupanus, iupanus, zoapan” alakban. (Az előbbi XI. az utóbbi XII. századi előfordulású.) Míg a felsorolt latin elnevezések frank-bajor, a köznyelven használatos szavak szláv eredetre utalnak. Ez képezte alapját azoknak a vélekedéseknek, amelyek a vármegye intézményét is frank-bajor,⁴ illetve szláv⁵ átvételnek tekintették. A frank-bajor eredet mellett a terminológián kívül az is szólt, hogy István környezetében más téren is lehetett számolni bajor hatással. Tudjuk pl. hogy udvarába került Heribert C a császári kancelláriából. A kutatás bebizonyította, hogy az István-kori királyi vármegye nem a korabeli frank-bajor mintákkal, hanem annak egy archaikusabb változatával mutat hasonlóságot.⁶ Valamely déli szláv dialektusból kölcsönzött „megye” „határ” jelentésben, az „ispán” pedig „nemzetséfgfő” jelentésben került át a magyar nyelvbe, és a „vármegye”, illetve a „vármegye élén álló királyi tisztségviselő” jelentések már a magyar nyelvben, az átvétel után tapadtak hozzá.⁷ Olyan szláv államalakulat, amely magát az intézményrendszert átadhatta volna, nem érte meg a magyar államalapítást. Ez vonatkozik mind a morva államra, mind pedig a Molnár Erik által feltételezett pannonszláv államra. (Ez utóbbi nem önálló állam, hanem csak frank függőségben élő határvédő marknak tekinthető.) A Kárpát-medence délkeleti felében érvényesülő bolgár fennhatóság igen laza függést jelentett, nem pedig szervezett állami kereteket.

Ezt követően történettudományunkban megszilárdult az a nézet, hogy a vármegye Magyarországon belső fejlődés eredményeként jött létre. Ezen a nyomon elindulva először Györffy György dolgozott ki egy új koncepciót, meghatározónak tekintve a magyarság magával hozott keleti örökségét. („A magyar nomádállam az orchoni türk államszervezet utolsó hajtása.”)⁸ Györffy a vármegyék alapjául szolgáló várakról feltételezte, hogy azokat a magyarság csak részben találta itt, a X. század közepétől maga is épített.⁹ A vármegye mint terület megszerzése a nemzetségi szállásterületek kétharmadának kisajátításával ment végbe – vagy békésen, a rokoni kapcsolatokra építve, vagy a fejedelmi család erőszakszervezetének segítségével. Biborbanszületett Konstantin munkája az a forrás, amelyből részben a törzsi keretek lazulására, részben – analógiák segítségével – a nemzetségek számára következtetni lehetett. Györffy másik forráscsoportja a nemzetségi birtokokat bemutató, zömében XIII. századi okleveles anyag. Megállapította: „A vármegyének a nemzetségi szállásterületből, illetve a várral rendelkező nemzetséfgfők uralmi területéből való alakulása minden olyan megye esetében levezethető, ahol a birtokviszonyokat és a nemzetségi hagyományokat ismerjük.”¹⁰ Koncepciójában lényeges szerephez jutottak a törzsnévi eredetű helynevek, az ilyen települések lakóiban mindenütt a nagyfejedlem, Géza majd István haderejét látta.

Györffy koncepciójával kapcsolatban a következő kételyek merültek fel:

1. Nem tehető egyenlőségjel a X. századi, a társadalom egészét átfogó nemzetség és a XIII. századi oklevelekben felbukkanó, csak az uralkodó osztály tagjait reprezentáló nemzetség között.¹¹

2. A helynevek általában – így a törzsnévi eredetűek is! – viszonylag későn fordulnak elő az írásos anyagban, a helységek keletkezésének idejére

nem adnak támpontot, ezért nem lehet egyöntetűen mindegyiket X. századnak tartani.¹²

3. Az elmúlt időszakban tisztázódott kérdés, hogy az államszervezés idején nem a nemzetségek, hanem a törzsi alakulatok játszottak meghatározó szerepet.¹³

4. A megyei-udvari-nemzetségi birtokok 1/3–1/3–1/3 aránya nem mutatható ki minden megyére.

Kristó Gyula a megyék kialakulását vizsgálандó olyan modellt állított fel,¹⁴ amely mind a megyék területi változásaira, mind szerveződésük egymásutániságára rávilágít. Alaptételei a következők:

– A világi és egyházi szervezet korrelációjáról:

– István korában is – mind az Árpád-korban végig – az állami és egyházi intézményrendszer kiépítése, azaz a vármegyék és egyházmegyék szervezése, párhuzamosan halad.

– A XI–XII. század fordulóján megjelenő középszintű egyházi intézmények, a főesperességek (archidiaconatus) területe a korai alapítású megyéknél területi egybeesést mutat.

– A későbbiekben viszont az egyház szervezeti keretei konzervatívabbak, nem – vagy nem feltétlenül – követik a világi igények változásait.

– A vár és vármegye területi viszonyáról:

– A megye területét a vár és határai alkotják, de ezek nem esnek egybe a vár és birtokai összességével.

– A vár birtokai azok, melyek a várhoz földesúri jogon tartoznak, a vár határai pedig azt a körzetet adják, ahová a királyi tisztségviselők hatásköre kiterjed. A kettőt az ispán személye kapcsolja össze.

– A modell lényegéhez tartozik egyfajta „rugalmasság”, ugyanis nem feltételezi, sem a megye határaitól, sem a vár birtokairól, hogy az első szervezés után állandósultak. Területi egybeesésük csak részleges.

E modell segítségével lehet magyarázatot adni arra, hogy a vár birtokai nem kizárólagosan a vár megyéjében feküdtek. Emögött a várnépek expanzióját látja Kristó. Magyarázatot nyerhet továbbá az a körülmény is, hogy a vár „megyéjén” belül több esetben más várral és annak birtokaival is találkozunk; ezt indokolhatja a határvédelem, demográfiai tényezők (az egykor lakatlan terület lakottá válik), és politikai okok is. A fejlődés két irányban is haladhat: vagy új vármegye jön létre egy bizonyos idő elteltével, vagy el-sorvad ez a „második” vár és beolvad a szomszédos megyébe.

2. Györffy György funkciójuk szerint külön csoportba sorolja a határvármegyéket és az ún. dukátusi vármegyéket.¹⁵ Határvármegyének tartja azokat, amelyek központja az ország belsejében van, de az országhatár felé eső határuk „bizonytalan”, másképp nevezik az élükön álló ispánokat (marchio, majd később comes confinii), katonai népességüket pedig lövők és örök (sagittarii; ewri, speculatores) alkotják. A dux cím viselőjében Györffy a kijelölt trónörököszt és a katonai segédnépek felett uralmat gyakorló személyt látott,¹⁶ aki az országban területi különhatalommal rendelkezett. A dux területéhez tartozó megyéket nevezte dukátusiaknak. A dux említett funkcióit Györffy türk analógia alapján tételezi, a magyarországi forrásokból a területi különhatalom ténye igazolható, amint erre a krónika az 1048-as évnél utal.¹⁷ Minden kétséget kizáróan dukátusi területnek tekinthető Nyitra, Bihar, Nyír (Szabolcs), ezenkívül Györffy ide sorolja Hont, Zemplén, Nógrád, Ung, Borsova, Békés és Zaránd megyéket.¹⁸

Kristó Gyula értelmezésében¹⁹ a fenti csoportosítás nem szerepel. Egyrészt azért, mert a megye „magjának” nevezett várispánok alapvető funkciójának – amelyre a többi is ráépül – a katonai funkciót tartja attól függetlenül, hogy a megye közvetlenül a határon feküdt-e vagy sem. Az országot ért támadás esetén vagy külföldre vezetett hadjáratban minden megye katonáskodó eleme érintett volt. Kristó azt mondja: „a várak egy része azonban a XI. század során elveszítette hadi jelentőségét”, ezzel együtt járt a „várhoz kapcsolt népek hadi kötelezettségének csökkenése, és a termelő munkára való fokozatos áttérése.”²⁰ A dukátusi vármegyéket Kristó azért nem szerepelteti külön, mert a dux területi különhatalmát ő csak 1048-tól keltezi és Győrffytől eltérő okokat lát megszervezésének hátterében;²¹ a megyeszervezést és a dukátus intézményét nem kapcsolja össze.

Kristó a várispánság és a megye apparátusát nem választja külön, úgy véli, hivatali apparátusa csak a várnak volt, ez látta el az egész megyére terjedő feladatokat. Önálló megyei apparátus csak a nemesi vármegye kialakulásával párhuzamosan jön létre. Győrffynél a várakra épülő megyeszervezet mellett az ettől különálló udvari szervezet (curtis-ok) bemutatásával is találkozunk,²² ez utóbbi Kristó rendszeréből teljesen kimarad, így nem világos hogyan látja a megye és az udvari szervezet egymáshoz való viszonyát, területi elrendeződését. Nem foglalkozik az ispánok javadalmazásának kérdésével sem.

Vizsgálódásai viszont bemutatják, hogy általában a megye elnevezéseként ismert „comitatus” terminussal más területeket is illettek az Árpád-kor folyamán: így pl. várispánságokat, erdőispánságokat, magánuradalmakat, sőt nemegyszer etnikai különkormányzatok szervezetét is.

3. Nehéz annak meghatározása, hogy hány megye, és éppen melyek Szent István alapításai. Nyilván nem meglepő, ha a különböző módszerrel elért eredmények számszerűen is más eredményhez vezetnek. Győrffy 48 megyét tulajdonít István király államszervezésének,²³ ezen kívül még öt-öt várkerületet és ún. „várnélküli esperességi központot” sorol fel, ahol felmerül a gyanú, hogy a helység valaha várral rendelkezett. Kristó 25–30 megyét tart István-korinak, konkrétan 29-et nevez meg, de ebből háromról (Bihar, Csongrád, Nógrád) úgy nyilatkozik, hogy elképzelhetőnek tartja 1038 utáni, XI. század középi alapításukat.²⁴

• •

Baranya István-kori voltához nem fér kétség, hisz a pécsi püspökség alapítólevele hiteles, 1009-re datált.²⁵ Még ha fel is tesszük, hogy a diplomában azért nem szerepel a megye neve, mert 1009-ben még nem szerveződött meg, a püspökség alapítását minden bizonnyal gyorsan követte.²⁶ Talán a határvédelem és az egyházi tradíciók együttesen eredményezték azt, hogy a megye és a püspökség székhelye nem esett egybe úgy, mint a korábbi alapítású Esztergom, Veszprém, Győr esetében. Baranya központja Baranyavár volt, a megye területe a mainál nagyobb Zselictől a Drávaig terjedt és átnyúlt a Dráva jobb partjára. Győrffy a határvármegyék közé sorolja Baranyát is, megkockáztatja, hogy esetleg dukátusi megye is lehetett. E gyanúját a Váty környéki határvédő székelyek jelenlétére alapozza. Pozsega és Valkó megyék megalakulása után a Dráva lett a megyehatár. Hogy mikor? Erre Győrffy válasza az, hogy a XIII. század végére már biztosan.²⁷

Kristó Baranyát 1009-ben az István-kori alapítások második hullámához sorolja.²⁸ Ezen a területen a várt egy vármegye egy esperesség helyett három esperességet találunk: a baranyait, a vátyit, és az aszuágit. Kristó szerint Váty várispánság volt, amely elindult a megyévé fejlődés útján, ennek köszönhető az esperesség szerződése; de fejlődése elakadt, és már a tátrjárás előtt felbomlott. Később a vátyi esperesség más nevet is kapott, székesegyházi lett belőle. A Dráván túli aszuági esperességnek hosszantartó területi vitái voltak mind a pozsegai mind a valkói esperességgel. A megye és az esperesség-határok között jelentős különbségek vannak, ebből következtetett Kristó arra, hogy Pozsega és Valkó későbbi szerveződésük, mindkettő az egykori nagyobb Baranyából szakadhatott ki.

A pécsi püspökség 1009. évi alapításával hozza összefüggésbe Kristó a fekete magyarok keresztény hitre térítését,²⁹ lakóhelyüket Baranyába lokalizálja. Korábban a fekete magyarokat Györffy Ajtony népevel azonosította, és 1009-hez kötötte Ajtony leverését.³⁰

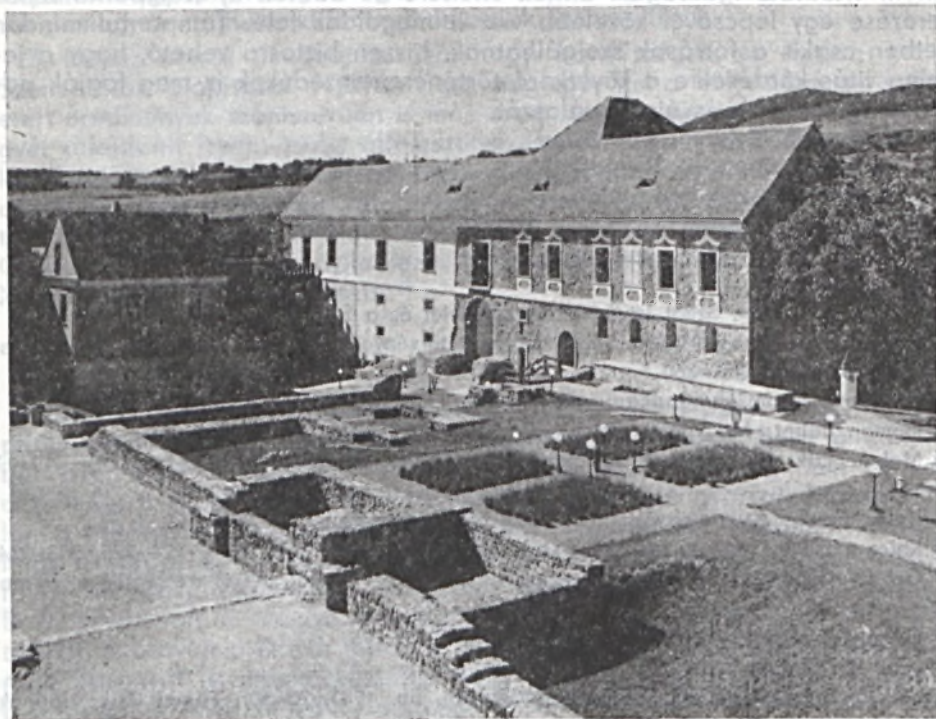
• •

Az eltérő véleményeket felsorakoztatva felmerül a kérdés: hogyan foglalthatunk állást? Nos, a források alapján mindkét elképzelés adatokkal alátámasztott, logikailag kerek egész. A rendszeren belül viszont az adatok szűkössége miatt olyan „hézagokat” találunk, amelyek áthidalása csak közvetett úton lehetséges, az így levont következtetések pedig nem perdöntő, hanem vitatható igazságok. Ennek ellenére az adatok új szempontú rendszerezése egy lépcsővel közelebb visz a megoldás felé. Támpondul minden esetben csakis a források szolgálhatnak, hiszen biztosra vehető, hogy a jelenleg vitás kérdésekre a következő történész-nemzedékek is meg fogják adni a maguk újabb és újabb válaszát.

JEGYZETEK

- 1 Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Bp. 1891.
- 2 Legújabban: Jánosi Mónika: Első királyunk törvényei. In: Az államalapító. Szerk. Kristó Gyula. Bp. 1988. 231–260.
- 3 *Scriptores rerum Hungaricarum.* (SRH) Szerk. Szentpétery Imre. I–II. Bp. 1937.
- 4 Hóman Bálint: Magyar történet. I. Bp. 1935.² 211–213.
- 5 Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.² 121, 123.
- 6 Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 65.
- 7 Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. Bp. 1974. 224–226, 333–334.
- 8 Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig a törzstől az országig. Bp. 1959. 107.
- 9 Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 195.
- 10 Györffy: Tanulmányok. 35.
- 11 Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 26–50.; Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp. 1986. 25–26.
- 12 Kristó: Tanulmányok. 422–442.

- 13 Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségtől Szent István államáig. Bp. 1980.
- 14 Kristó: A vármegyék. 100–207.
- 15 Györffy: István király. 209.
- 16 Györffy: Tanulmányok. 35, 76.
- 17 SRH I. 345.
- 18 Györffy: Tanulmányok. 39–40.
- 19 Kristó: A vármegyék. 100–207.
- 20 Uo. 173.
- 21 Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon Bp. 1974.
- 22 Györffy: István király. 191–232, 233–248.
- 23 Uo. 209.
- 24 Kristó: A vármegyék. 513–516.
- 25 Karácsonyi: im. 40–55.
- 26 Kristó: A vármegyék. 283–304.; Koller, Josephus: Historia epis copatus Quinqueecclesiarum. I. Posonii, 1782. 62–72.
- 27 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1987.³ 247–263.
- 28 Kristó: A vármegyék. 283–304.
- 29 Kristó Gyula: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Ac Historica. t. 82. Szeged, 1985. 11–17.
- 30 Györffy: István király. 163–168.

Pécsvár, Vár

SZENT ISTVÁN ÉS A PÉCSI PUSPOKSÉG

Nagy érdeklődéssel hallgattam az előző előadásokat, mivel az a cím, amelyet itt a korreferátumomnak adtam, voltaképpen nem fedi teljesen mondandóimat, hanem azok sok szempontból csatlakoznak az előző témakörökhöz.

Amit itt először is kifejtetni szeretnék az a Szent István életművét tárgyaló olvasmányaimhoz kapcsolódik. Ugyanis olvasmányaimban szinte mindig kísért az íróknak és történészeknek az a szemlélete, vagy inkább gyakorlata, hogy a király életművét apróra taglalva ilyen típusú fejezetcímekbe foglalják: „Független királyság létrehozatala. – Térítés és egyház-szervezés. – Vármege szervezés. – Udvar és udvari szervezet. – Egyház fejlesztése. – Állam fejlesztése.” stb.

Vagy ahogyan ezeket Marczalinál olvassuk:¹ „István, mint fejedelem. – Térítés kezdete. – Ország kormányzása. – Kereszténység terjesztése.” stb.

Vagyis a szerzők attól az igazán tiszteletreméltó szándéktól vezérelve, hogy lehetőleg minél részletesebb és teljesebb képet alkossanak István király életművéről, azt fejezetekre osztják. A fejezetekből aztán inkább csak kisejlik, mintsem hogy egyértelműen világossá válna az a rendező eszme, amely István király művét, mint egységes egészet szervezte meg.

Egy példával világítom meg e gondolatomat. Azokban az igen-igen régi időkben Mózes egy sok törzsből, szokásból, és nem is egészen biztos, hogy egy népből kovácsolt össze egy egységes szervezetet. A Mózes nevével fémjelzett műben – és itt a Tórában megrajzolt Izraelnek a pusztai vándorlás során a törvények által egy néppé kovácsolódására gondolok – nem lehet radikálisan szétválasztani az ilyen típusú jelenségeket, mint például: „Izrael függetlenségének megszervezése Egyiptomból való kivonulása után. – A vallási egység megteremtése a Sínai hegynél.” vagy „Igazságszolgáltatás megszervezése, bírák kinevezése. – Ároni papság megszervezése.”

Hogy a példánál maradjak, Mózesnél mindez megvolt. Mégis nem különválasztva szervezte meg – hogy mai szóhasználattal éljek – az állami apparátust és ennek ideológiai támaszát jelentő vallási apparátust. Mózesnél e kettő mélységesen egy valóságot alkotott.

Ugyanígy István királynál is a királyság megszervezésének különféle tényezői, mint a társadalom-átalakítás, az udvarházi szervezet, a várispánságok, az udvar és az udvari szervezet – és más oldalról szemlélve az egyházi élet kiformálása, mint a tíz falvanként megépítendő templomtól kezdve a presbiteri (esperesi) egyházakon, az apátságokon, az udvari papságon és püspökségen át egészen az érsekig, egymástól el nem választható két nagy szervezeti alakulatot jelentett. Istvánnál nem beszélhetünk külön az állam

és külön az egyház megszervezéséről, vagyis a királyság megalapításáról és a kereszténység megerősítéséről. Istvánnál e kettő egy nagy felbonthatatlan egységet alkotott.²

Mégcsak nem is úgy alkotta meg ezt az egységet, hogy a kettő át meg át szőtte egymást, vagy hogy az egyik a másiknak alárendelve létezett volna. Ezért is van, hogy némileg pontatlannak érzem az ilyen típusú megfogalmazást: „Ő építette ki az egyházat, mint az állam ideológiai támaszát is.”³

Vagy mint ez: „A térítés és a templomépítés a várispánok oltalma alatt indult el, elrendelve, hogy minden tíz falu templomot építsen . . .”⁴

E két mondat a még megfogalmazásra váró állásfoglalásomba majdnem, hogy behelyezhető is lenne. Mégis el kell vetnem, mert bennük egy olyan motívumot érzek, amelyik mintha azt sugallná, hogy István király a magyarságnak a Kárpát-medencében eltöltött addigi egy évszázadának kudarcai-ból okulva, a nyugati mintákra tekintő politikai megfontolások alapján döntött volna a kereszténységnek kötelező államvallássá tétele mellett. Pedig erről szó sincs.

Ezt a döntést az ő apja, Géza fejedelem hozta meg. Az ilyen alapon nyugvó döntést fejezi ki az a sokszor idézett, legendássá vált mondás: „Élég gazdag vagyok . . .”

Ugyanakkor egy ilyen mondatot sem tudnék magamévá tenni: „Bizonyos, hogy a közigazgatásnak a térítés volt a király által kitűzött legfőbb célja...”⁵

Ugyanis megint csak meggyőződésem, hogy István királynál a térítés műve nem a cél volt, hanem eszköz arra, hogy a magáénak tudott népeket eljuttassa oda, ahova az egészen kiváló tanítómesterei hatására ő már ifjúkorában elérkezett. Vagyis a keresztény hit és erkölcsrend tettetés nélküli és meggyőződésszerű alapuló megélésére.

Mint réalpolitikusként azt jól tudhatta, hogy ezt ő nem érheti el erőszakos eszközökkel. Szépen fogalmazza meg ezt Marczali Henrik: „Ha a magyarság, mint egy akaratlan csorda, régi isteneitől megfosztva, rettegéssel és haraggal szívében fogadta volna el az idegen hitet, mint ahogy Vladimir nagyfejedelem abban az időben belékergetteté Kiev népét keresztelőre a Dneper vizébe, a kereszténység tisztán külső, mechanikus maradt volna, gyökeret egyhamar nem ver a nép szívében, és a legközelebbi trónváltás vagy más politikai fordulat ismét feltámasztja a pogányságot. De a magyar egyház alapítói, elől maga a király, nemcsak szertartást követeltek: a nép közös kincsévé akarták tenni a kereszténység egész erkölcsi és szellemi tartalmát.”⁶

István király életművének legnagyobb vonását én éppen abban látom, hogy az új társadalmat kialakító és megőrző két bázisnak, mint manapság államnak és egyháznak nevezünk, kiváló szimbiózisát tudta megalkotni. Ennek eredményeként végül is visszafordíthatatlanul megindult az a folyamat, amely elvezetett oda (mint azt Molnár Erik 1949-ben megfogalmazta), hogy „a nép lélekben is kereszténnyé vált”.⁷

E folyamatot nem tudta megállítani a jobbra politikai szándékok megvalósításának érdekében felszított pogány lázadás. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a pogány lázadásnak éppen az a személy vetett véget, akinek valóban lett volna mit gyűlölnie Istvánon: a megvakított Vazul fia Endre. És ugyansok Endre kezdte meg a keresztény királyság restaurációját, hogy a mű befejezője végül is újra egy Vazul leszármazott legyen, a dédunoka, Szent László.⁸

István király a kereszténységgel olyan ideológiai alapokat tudott adni az országának, amelynek erkölcsi rendjébe a keresztény szóhasználatral szerezetnek nevezett megbocsátás, békeigyekezet, vendégek és utasok gyámo-lítása és a nagylelkűség, és sok más ehhez hasonló erény éppen úgy elfér, mint megint csak keresztény terminológiával igazságosságnak nevezett büntetés, megtorló ítélet és annak végrehajtása és még sok más efféle látszólag kegyetlenség.⁹

Egy ilyen típusú ideológia nincs rászorulva arra, hogy az utód, saját gyön-geségét palástolandó az előd tetteit és személyét bemocskolja, sőt akár még nevét is levakarja a már elkészített síremlékről, mint azt például évez-redekkel ezelőtt az egyiptomi fáraódinasztiák változásakor véghezvitték. Ugyanis az István király által itt valósággá váltott ideológia, a keresztény-ség, nem valami gyakorta váltakozó eszmerendszer, hanem évszázadokon át stabilnak mutatkozott.

Így nem csodálható, hogy a megvakított Vazul dédunokája Szent László, dédapja megnyomorítójában és a család számkivetőjében fel tudta ismerni a szentet.¹⁰

* * *

Rátérve a püspökség-alapítás kérdésére, tisztáznunk kell egy ilyen kér-dést: Szent István milyen alapvető módszert alkalmazott a keresztény hitre térítésben.

A krónikák és a legendáirók leírásai abba a sematikus képbe ágyazzák a hitelesítő munkáját, hogy jön a szerzetes püspök, akihez az ispánok oda-vezetik az igére éhes népet, a keresztelés után aztán a püspök nyájas szó-val, ékes beszéddel oktatja az újonnan megkeresztelteket. Máskor a szerze-tes apát helyettesíti a püspököt.

Nos, én úgy gondolom, hogy a krónikák által így megrajzolt képet jó ala-posan revidálni kell. Mindenekelőtt a térítő püspök képét kell fenntartással fogadnunk. Az mindenképpen elképzelhetetlennek tűnik, hogy a Szent Ist-ván korában itt megforduló néhány püspök és szerzetes apát elegendő lett volna erre a munkára.

Asztrik-Anasztáz apát, miután megkapta a királytól a pécsváradi udvar-házat szálláshelyül, bizonyára elkezdte volna ott a hit megalapozását, ha ugyan mások e munkát már korábban meg nem kezdték volna. Legalábbis úgy tűnik, hogy mikor Asztrik-Anasztáz elnyerte Pécsváradot, ott már állt templom. Mindez pedig a pécsi püspökség megalapítása előtt történt meg.¹¹

Az ország egy-egy területén ugyanis a keresztény hitre térítés kezdete minden esetben megelőzte, néha időben messze megelőzte a püspökség alapítását. És itt nem kívánok hivatkozni az egyház mai gyakorlatára, mely szerint a misszionáriusok számottevő munkája után hozzák csak létre ugyan-ott a püspökséget. Mégis, valami ilyesmivel kell számolnunk Szent István-nál is.

És itt nem idézem fel azt a már régóta ismert és számos kutató által tár-gyalt tény, hogy a Dunamedencében letelepült magyarság már a Géza fe-jedelem előtti időben is kapcsolatba került a kereszténységgel, sőt többen már meg is keresztelkedtek közülük.¹²

Esztergomban nyilván nem csak Szent István és a közvetlen környezete, hanem a környék szolgáló népének legalább is bizonyos része keresztény volt már akkor, amikor az érsekség megalapítására sor került.

Ugyancsak Veszprém már keresztény vár, és környékén már virágzó keresztény élet volt akkor, amikor ott a püspökség hivatalos alapítása 1009-ben megtörtént. Sőt, Veszprém esetében tovább mehetünk. A veszprémi püspökség 1009-es, tehát a pécsivel egyidőben kelt, de a pécsitől eltérő kancelláriai stílusjegyeket hordozó oklevele négy várat, ill. azok megyéit jelöli meg, amelyeket Szent István a veszprémi püspök alá rendelt. (Veszprém, Visegrád, Fehérvár, Kolon-Zalavár)¹³ E királyi várak felsorolása nem csak arra mutat, hogy bizonyos itáliai, közelebről Arduin kancelláriájában művelődött az oklevél megszerkesztője.¹⁴ A várak felsorolása azt is mutatja, hogy ezekben a várakban már megtörténhetett a keresztény hitre térítés, sőt már működik az egyház papja.

Valami hasonló lehetett a pécsi és a többi püspökség alapításának hátterében is. Az tudniillik, hogy a püspökségek megalapítása nem az illető terület kereszténnyé tételének kezdetét, hanem a térítési munka egy bizonyos előrehaladott fázisát jelzi. Vagyis azt a pillanatot, amikor már volt mire megalapítani a püspökséget.

Meg kell jegyeznem, hogy a pécsi alapítólevél fennmaradt töredéke nem a püspök alá helyezett királyi várakat sorolja fel, hanem az egyházmegye határvonalát írja le. Ebből persze nem szabad olyan következtetést levonnunk, hogy a pécsi püspökség megalapításakor a leírt határvonalon belül még nem létezett volna királyi vár szervezet,¹⁵ és nem kezdődött volna meg a keresztény térítés. Itt csak arról van szó, hogy a pécsi alapítólevél a veszprémitől eltérő, más kancelláriai gyakorlat stílusjegyeit hordozza (történetesen a III. Ottó kancelláriáján Hildibald I szigilával jelölt írnokéval tart rokonságot).¹⁶ Szent István nyilván ott szerezte be írnokait, ahol tudta.

Ha figyelemmel végigolvassuk Karácsonyitól vagy Marczalitól, de akár a régebbi időkből származó történeti munkáktól kezdve a napjainkig az e témakörrel foglalkozó vagy az ezt érintő irodalmat, azt találjuk, hogy a keresztény hitre térítés művénél szinte valamennyi szerző a püspökök és természetesen a szerzetesek tevékenységét emeli ki. Ezen ne csodálkozzunk. Ezt tették már a legenda- és krónikaszerzők is. És csak egy-egy óvatosan odavetett mondatban vagy mondattöredékben kapnak helyet a hitterjesztés valódi munkásai, a várispánok mellett működő vagy melléjük helyezett papok.

Megpróbálom felvázolni az egész országot szem előtt tartó keresztény hitre térítés Szent István által alkalmazott módszer képletét:

1. A térítés nem kezdődhetett a széles rétegek tagjainak egyéni meggyőződésével. Erre nem volt elég pap, hittérítő.

2. De a püspökök sem lehettek a térítés alapvetői. A kis létszámú püspöki kar e munkát nem győzte volna.

3. A munka dandárját valahol a középső szinten lévőeknek kellett elvégezniük.

Györffy ez utóbbit ugyan nem mondja ki, de szinte kínálja a megoldást e szavaival:

„A térítés és templomépítés a várispánok oltalma alatt indult el”.¹⁷

Vagyis Szent István az elődöktől megörökölt vagy újonnan alapított várispánságait, udvarházait tette meg a keresztény hitre térítés alapegységévé.

Az előző előadásban Font Márta a megye-vármegye szervezet szentistváni kezdeteit már ismertette, elsősorban Kristó Gy. nyomán. Így itt csak a várispán mellett működő várbéli pap működésével kell foglalkoznom. A vár papjának a vár népén kezdve az ispánság hatásterülete alá került vala-

mennyi nép keresztény hitre indítását kellett, hogy elvégezze. A király számára a kezdetben egyetlen papképző intézmény, Pannonhalma, pontosabban a *Szent Márton apátság* bizonyára elegendő papot tudott kiképezni, a királyi várak szükségletének megfelelően. Vagyis, a külföldről meghívott szerzetesek, papok ezt az alapvető papképzést elvégezheték. A további munka már a várak papságának feladatköréhez tartozott. A vár papságának nyilván nem csak a térítés, hanem a vár megyéje, vagyis a hatásköre alá eső területe számára papság állítását, kiképzését is el kellett végeznie. Különben csak fellegekben járt volna Szent István törvénykezésének az a fejezete, amely a 10 falu templomépítéséről rendelkezik. A törvény ugyan tételesen ezt nem mondja ki, mégis nyilvánvaló, hogy a templom megépítésének feladata az ispánt terhelte, a pap állításáról a vár papjának kellett gondoskodnia. A király bizonyos szükséges felszerelési tárgyakat ajándékozott az új templomnak.

Maguk az ispáni várak lettek később magjává a vármegye szervezetnek, illetőleg a főesperességeknek. E tényt már számos kutató felismerte, kutatásaiban felhasználta, és a későbbi vármegyék és főesperességek területi eltérését különböző módon magyarázta.

Meg kell jegyeznünk, hogy az itt használt „főesperes”, ill. „főesperesség” szavunk a mai szóhasználat terméke. Valószínűleg csak a 18. században alakult ki,¹⁸ korábban a magyar egyházi szóhasználatban az „esperes” szó volt a latin „archidiaconus” megfelelője.¹⁹ Az „archidiaconus” szó a magyar jogi emlékekben 1100 körül jelenik meg.²⁰ Korábban, Szent László király törvénykönyvében ennek helyében még az „archipresbiter”, még korábban, Szent István király törvényeiben pedig még csak a „presbiter” vagy a „sacerdos” szerepel.²¹ Az „esperes” szavunk a latin „archipresbiter”-ből származik.²² Nyilvánvaló, hogy amikor az „archipresbiter” név helyébe az „archidiaconus” elnevezés került a latin szóhasználatban, addigra a magyar szóhasználatban már meggyökeresedett az „archipresbiter”-ből alakult „esperes” szavunk. Maga az esperesi intézmény sem lehetett már új 1100 körül, hiszen akkor az „archipresbiter” „esperes” elnevezés helyett ma az „archidiaconus” szóból átfőrmálódott elnevezést használnánk a magyar nyelvünkben.²³

Most vegyük sorra a pécsi püspökség főesperességeit, mint a keresztény hitre térítés alap magjait.

Az 1330-as években nyolc ilyen létezett az egyházmegye területén és még egy, ezektől független terület, amely azonban nem tartozott a pécsi püspök joghatósága alá.²⁴

A nyolc főesperesség a következő: Székesegyházi, Baranyai, Tolnai, Regölyi, Aszuági, Pozsegai, Maróti, Valkói, és ezeken kívül volt még a pécsváradi apátság.

A pécsváradi apátság, mint exempt terület, az esztergomi püspök joghatósága alatt állt. Szent István egyházmegye alapításakor ez a pápai követnek, Asztriknak, majd később Szent Bonifácnak lett (Querfurti Bruno) udvarháza. Az 1038-ban létesült bencés apátság a korábbi exemptionset megőrizhette.²⁵ Győrffy a baranyai, a tolnai, továbbá a Dráván túli területen lévő Valkóvár megyéjében és a Szerémségben lévő Bolgánvár határispánságban (marchia) látja a pécsi püspökség alapításakor létező királyi ispánságokat, melyeknek területe feletti joghatóságot nyerte el a pécsi püspök 1009-ben.²⁶ Az 1330-as években ezekhez még felsorolt további négy²⁷ közül

a Dráváninnyi vidék két archidiaconátusával foglalkozunk. A Székesegyházi főesperesség korábban a vátyi székely ispánság, illetőleg esperesség volt. Ennek az ispánságnak történetéhez hozzátartozik, hogy a tatárjárás alatt súlyosan elpusztult. Bizonyára ez lehet az oka annak, hogy a később átszerveződött és egytelkes nemesi réteggé fejlődő²⁸ ispánságból nem alakult ki megye. A főesperességnek a korábbi neve is elveszett. A tatárjárás után a vátyi parochus vagy presbiter, ill. archidiaconus helyébe a székesegyházi archidiaconus cím lépett.²⁹ A Tolna megyei regölyi főesperesség területileg megegyezik azzal a vidékkel, amelyet Győrffy „Koppányi hercegi uradalomnak” nevez.³⁰ E „hercegi uradalom” lehetett Győrffy szerint Koppány első szállásterülete, melyhez később hozzányerte Fajsz fejedelem korábbi dukátusát, Somogyországot.³¹

Nem egészen világos, hogy Regöly milyen helyzetet foglalt el Koppány herceg tolnai birtokában. Kőkori, bronzkori és vaskori emlékeket őriz földvár.³² Sáncai még ma is felismerhetők. Nem valószínű, hogy az évezredekben keresztül ismét és ismét használatba vett építmények elkerülték volna a honfoglaló és a 10. századi magyarság figyelmét. Épp ezért feltűnő, hogy Győrffy nem emlékezik meg róluk, amikor felvázolja Koppány hercegi birtokát.³³ Sőt, a keresztény egyház megszervezését bemutató, Regölyt egyenesen „vár nélkül feltűnő esperességi központ”-nak nevezi³⁴ Végül is nem lehetetlen, hogy a magyarság a 10. században még nem vette használatba a sánckat, és csak Koppány lázadásának leverése után létesült az ősi földvár építményeinek védelme alatt várispánság, ill. vármegye nélküli főesperesi székhely.

Elgondolkoztató viszont a helyi hagyomány is, amely úgy tudja, hogy a regölyi földvár egykor bizonyos Kupa hercege volt.³⁵ Ez a Kupa név a Koppány név változata. Elfogadjuk Győrffy véleményét, mely szerint 972-ben, mikor Géza felvette a keresztiséget, akkor a gyermekkorban lévő Koppányt is megkeresztelték.³⁶ Ha ez valóban megtörtént, akkor Regölyben sejthetjük azt az egyházas helyet, amelyet még Géza jelölt ki az ifjú Koppány herceg részére. Géza és Koppány között kialakult ellentét elmérgesedése idején Koppány uralmi törekvései támogatására a pogány ideológiát használta fel. Regöly rövid életű egyházi szerepe ezzel mindaddig teljesen háttérbe szorult, míg a Koppány feletti győzelem után a keresztény egyház szervezése során Szent István új életre nem keltette a regölyi keresztény „parochiát”. Mindez természetesen csak feltételezés. Mégis az események egy ilyen sora nyújthat magyarázatot arra, hogy miért éppen Regölyt tette az egyházszerző király főesperesség székhelyévé.

• • •

Ahogy Szent István korában az ispánságok és a megyei szervezetek előzményei egybeesnek a főesperességek előzményeivel, és egymásra utalva egységet alkotnak, ugyanúgy a püspökségek megint csak a Szent István-i alapítású dukátusokkal állíthatók párhuzamba. Győrffy mutatja ki a püspökségek alapításánál, hogy Szent István ott alapított püspökséget, ahol valamelyik megbízhatóan keresztény rokonának dukátuszerű területet adott.³⁷ Így Veszprim herceg székhelye egyben a veszprémi püspök városa is lett. Imre herceg, mint a bihari dux kormányozta dukátusát. Ez egyben székhelye lett a bihari püspökségnek. Csanád comes (dux) székhelyén a

csanádi püspökséget alapította. Vajon Pécs melyik dux vagy comes székhelyeként lett püspökséggé, erről nem szól a krónika. A Szent István-i egyházmegyeszervezet és comes – dux székhelyek egybevetése egy jellegzetes területi felosztás koncepcióját mutatja. Szent István ugyanis úgy osztotta egyházmegyékre (dukátusokra) az országot, hogy leszámítva két kései és kérdésesen Szent István-i alapítású egyházmegyéjét, valamennyi egyházmegye egy-egy szelvényt hasít ki az ország területéből egy képzeletbeli központi mag körül. E központ Székesfehérvár, ahová Esztergomból át is helyezte székhelyét a szent király.

A király első székhelye és egyben az első érseki székhely Esztergom. Országgrsznyi egyházmegyéje az ország északnyugati vidékét bírja, és őrzi határait. Győr egyházmegye a nyugati határokat őrzi, Veszprém egyházmegyével egyetemben. A déli határvonal nyugati része a pannonhalmiaké (Szent Márton apátságé). Ez a Somogyország. Majd jön Pozsegától a Szerémségig a Pécsi egyházmegye. Ezután a Kalocsai egyházmegye és határörvidéke, majd Csanád egyházmegye, mint az Alduna és a tőle keletre eső vidék öre. Keleten a hatalmas lakatlan vagy csak gyéren megszállt Erdőelve az Erdélyi terület következik. Ez Gyulafehérvári püspökség joghatósága alatt áll. A sort egybekapcsolja az Egri püspökség, egyben bezárja a hatalmas kört, mely a királyi székhely körül az ország határait őrzi.

Horváth J. Gyula ebben a felsorolásban a nyugati minta érvényesülését látja, ahol a birodalmi püspökségek a perifériákon tág teret kaptak, hogy a kereszténységet (és a birodalmat) terjesszék. Így az egyházmegyék zárt határokkal igazodnak a szomszédos egyházmegyékhez, de a határokon tér nyílik számukra a hittérítő munkára.³⁸ E koncepcióban igen szimpatikusnak tűnik a szerző által körvonalazott expanzív gondolat. Mégis úgy gondolom, hogy a lehetséges terjeszkedés eszméje itt háttérbe szorul az ország biztonságát célzó intézkedés mellett.

* * *

A Szent István halála utáni zavaros időkben megszakadt az a nagyszerű szimbiózis a kereszténység és a királyság között, amit Szent István megteremtett. A későbbi fejlődés ezután már új formáját hozta a magyar keresztény államrendnek. Ebben az átalakulásban, úgy tűnik, az egyház képviselte a stabilabb részt.

Az államapparátus megyéivel, dukátusaival más irányban fejlődött, és a Szent István-i idők egységes kereszténység=királyság rendszere kettészakadt. Így érthető, hogyha Szent István király korát kívánjuk kutatni és megismerni, akkor a gyér források adta lehetőségek között az egyház szervezeti, mint Szent István király korának hűséges tanúját kell tekintenünk, és azt vennünk vizsgálat alá.³⁹

- 1 Szerk.: Szilágyi Sándor: A Magyar Nemzet története. I. Bp. 1895 (továbbiakban Marczali 1895) 219–274. Fejezetcímek.
- 2 Györfly György: István király emlékezete Bp. 1987. (továbbiakban Györfly 1987) 8. o. említi az egységes állami és egyházszerkezet kialakulását. V. ö. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon Bp. 1988 (továbbiakban Kristó 1988) 208. skk.
- 3 Györfly 1987: 9.
- 4 Györfly 1987: 9.
- 5 Marczali 1895: 208.
- 6 Marczali 1895: 208.
- 7 Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949. 142. Hóman Bálint: Magyar történetek. Bp. Évsz. nélkül. I. kiad. I. 391 skk.
- 8 Györfly 1987: 15.
- 9 Az előadást követő egy beszélgetésben e kérdéskörrel kapcsolatban egy fiatal korosztályhoz tartozó beszélgetőpartnerem sajtóságot módon nyilatkozott meg: Szent István törvényeinek bizonyos büntető szankcióit a lelkiismereti szabadság megsértéseként értékelte.
- 10 Ennek a gondolatnak talán legtalálhatóbb megfogalmazását Györflynél olvashatjuk, i. m. 15.
- 11 Györfly György: István király és műve Bp. 1977. (továbbiakban Györfly 1977.)
- 12 Györfly 1977: 51.
- 13 Györfly 1977: 182.
- 14 Györfly 1977: 266.
- 15 Kristó Gyula: Vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 283.
- 16 Györfly 1977: 266.
- 17 Györfly 1987: 9.
- 18 Szerk.: Benkő Lóránt: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp. 1967–1976. I. 797. (továbbiakban TESZ).
- 19 Pápai Páriz Dictionariumának még az 1767-ben kiadott „nova editio”-jában is Archidiaconus=Esperes. (Glossariolum, 600 lap.) V. ö. TESZ. id. hely.
- 20 Kálmán király törvényeiben. V. ö. Györfly György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok (92. évf.) 12–87. és 565–615. (továbbiakban Györfly 1958) 30.
- 21 Györfly 1958: 30.
- 22 TESZ. id. hely.
- 23 Szerk.: Benda Kálmán: Magyarország történeti kronológiája I. kötet. Bp. 1981. a 98. lapon némileg félremagyarázhatóan – egyébként helyesen – hozza: „1100 előtt az egyházmegyéken belül kisebb igazgatási egységet, főesperességeket szerveznek...” A megfogalmazás azt sugallja, mintha a főesperességek szervezése valamikor a 11. század végén, László és Kálmán király korában zajlott volna le. Valójában a főesperességek kialakulása ennél korábban, a 11. század első évtizedeiben történt meg.
- 24 Josephi Koller: Prolegomena in historium Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804. p. 95–121.
- 25 Györfly 1977: passim.
- 26 Györfly 1977: 209.
- 27 Lásd 24. sz. jegyzet.
- 28 Horváth J. Gyula: Székely szállások az Almás patak forrásvidékén. Zselici dolgozatok II. Pécs, 1973. 109–138.

²⁹ Az Archidiaconatus Cathedralis magyar megfelelője Székesegyházi Főesperesség (Schematismus cleri Diocesis Quinque-Ecclesiis, 1943. 17. és magyar megfelelője: A pécsi egyházmegye Schematismusa 1963: 13.) A Pécs-egyházmegye egyik főesperessége ma is e nevet viseli. Ortvy Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve c. művében is e néven említi, I. 234. V. ö. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1987. 403–405.

³⁰ Györffy György: Koppány lázadása. Levéltári évkönyv I. Somogy megye múltjából, Kaposvár, 1970. (Továbbiakban Györffy 1970) 17., 23.

³¹ Györffy 1977: 113.

³² Tolna megye földrajzi nevei. Bp. 1981. (Továbbiakban TMFN) 129.

³³ Sem Györffy 1970-ben, sem Györffy 1977-ben.

³⁴ Györffy 1977: 209.

³⁵ TMFN 129.

³⁶ Györffy 1977: 112.

³⁷ Györffy 1977. passim.

³⁸ Horváth J. Gyula: A Pécsi Egyházmegye kezdetei. (A Pécsi Egyházmegye Schematismusa 1981. 11–51.) 30.

³⁹ Legutóbb Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarország c. kötetében egy egész fejezetet szentel e kérdésnek A világi és egyházi közigazgatás kapcsolata címmel. Bár eredményei részletkérdései közül néhányal nem tud egyetérteni e sorok írója, mégis őszinte örömmel üdvözli magát a koncepciót. Teszi ezt legfőképpen azért, mert úgy véli, hogy az övétől teljesen eltérő ideológiai alapokról elindulva jutottak azonos következtetésre.

Pécsvárad, Vár

MEGJEGYZÉSEK A SZENT ISTVÁN EGYHÁZÁNAK VÉDŐSZENTJEIHEZ

A Szent István-i egyházszerzés egyik legfontosabb sajátossága – mint az közismert – annak egyszerre történő volta és központi irányítotttsága volt. Bár nem előzmények nélkül (Pannonhalma, Veszprém), de a magyar egyház és a hozzá kapcsolódó egyházi szervezet az 1001. évi ravennai egyezmény után jött létre, egy egységes politikai, igazgatási, szervezeti koncepció eredményeként. E koncepció megteremtője nyilvánvalóan elsősorban maga a király volt, aki terveit a Szentszék elé tárta, s a ravennai konkordátum e két politikai – egyházpoltikai hatalom egyetértése nyomán született meg. A szóban forgó egyezmény részleteit nem ismerjük, így tartalmára csupán a megvalósult tervekől következtethetünk vissza. Mindazonáltal nem hihetjük, hogy Ravennában ne született volna valamiféle megegyezés a megalapítandó magyar egyház legfontosabb templomainak – tehát a püspökségeknek, érsekségeknek, ill. királyi kápolnáknak – a titulusait illetően, ha – természetesen – nem is a konkrét védőszentek megjelölése tekintetében, de legalábbis a patrocíniumokban tükröződő valamiféle gondolati egység vonatkozásában. E feltevés annál is inkább jogosultnak látszik, mivel Magyarország – a korabeli latin szóhasználat szerint: Pannonia – az egyetlen Szt. Márton kivételével nem rendelkezett olyan, egyetemleges tisztelettel övezett lokális szentekkel akiknek hagyományos kultusza kézenfekvő megoldást kínált volna az újonnan alapítandó püspökségek titulusait illetően. (Szt. Mártonnak a 4. század óta kontinuos tiszteletét pedig ekkor már évek óta méltó formában őrizte az ország első, és nullius jogokkal felruházott, bencés apátsága „Pannonia Szent Hegye” tetején).

Ezen túlmenően képtelenségnek tűnik az a széles körűen elterjedt nézet, amely szerint a Szent István-i egyházszerzés alappilléreit alkotó püspöki és királyi egyházak védőszentjeinek megválasztása csupán az ereklyeszerzés véletlenének (pl. Esztergom – Szt. Vid, Prágából Radla-Sebestyén révén), illetve a közvetlen aktuális politikai vonatkozásoknak (pl. Pannonhalma – Szt. Márton, a mainzi érsekséghez fűződő kapcsolat révén) lett volna alárendelve. Sokkal inkább hisszük azt, hogy a legfontosabb egyházak patrocíniumai – az egyházszerzés egészéhez hasonlóan – egy egységes politikai – egyházpoltikai koncepció láncszemeit alkották. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az alábbi megjegyzések hipotézisnél nagyobb rangra nem tartanak számot, s ha hipotetikus gondolataink – akár cáfolatuk révén – hozzájárulhatnak a korai patriocíniumok kutatásában ma még létező fehér foltok számának csökkentéséhez, akkor elérték céljukat.

Az alábbiakban először sorra vesszük Szent István 1001–1009 közötti alapításait, majd megkíséreljük őket a feltételezhető egységes koncepció rendjébe foglalni.

1. Pannonhalma – Szt. Márton

Az István trónralépése előtt alapított apátság titulusának megválasztása – akár Anasztáz apáttól, akár Géza nagyfejedelemtől, akár az 1001/2-i „alapító” levelet kiadó Istvántól származott is – teljes bizonyossággal köthető Márton pannoniai eredetéhez. Igen lényegesnek látszik e tekintetben valamennyi István-legenda ide vonatkozó passzusa, amely éppen ezt a tényt hangsúlyozza. Külön is figyelemre méltó Istvánnak a Koppány elleni csata előtti imája és fogadalma Szt. Márton tiszteletére, amelyet – Györffy György véleményével ellentétben, ám a legendák szövegével egyezően – mi nem a mainzi védőszent kultuszának jeleként, hanem a „genius loci” szerepét is betöltő pannoniai szent előtti hódolat megnyilvánulásaként szeretnénk értékelni. – Márton pannoniai (savariai) származása a középkori Európában általánosan ismert volt, ha tehát a Pannonia királyi hatalmáért harcba induló ifjú István őt hívta segítségül, akkor ez a gesztus a nagy lokális szentnek és nem a Német Birodalom egyik védőszentjének kellett hogy szóljon.

2. Esztergom – Szt. Adalbert

Nem vitatva Györffy minuciózus forrás-értékelésének igen valószínű végső következtetését, amely szerint Vojtech-Adalbertnek lényegesen kisebb közvetlen szerepe volt a legkorábbi magyarországi térítésben, mint azt a korábbi irodalom feltételezte, abban is bizonyosak lehetünk, hogy az 1001-ben alapított esztergomi érsekség patrocíniumát annak a személyes kapcsolatnak köszönhette, amely Szt. Adalbertet még 994/995-ben Magyarországhoz, ill. közvetlenül Géza nagyfejedelemhez és családjához fűzte. Az, hogy Adalbertet már a kortárs források egy része is a magyarok megtérítőjeként tartotta számon, mindenesetre kellően indokolhatta alakjának lokális átszínezését, s ilyenképpen a rangelső magyarországi egyház névadójaként való kijelölését. Ám térítő-szentként abban is szerepe lehetett, hogy a Nyitra-környéki, dukátusi terület részben pogány lakosságának megtérítését garantálhassa.

3. Esztergom – Szt. Vid

A királyi vár kápolnájának titulusa kétségtelenül összefüggésbe hozható a prágai templommal, ill. Szt. Adalbert és Radla – Sebestyén cseh kapcsolataival. Emellett azonban figyelembe veendőnek érezzük azt a tényt is, miszerint Szt. Vid kultusza erős volt a szláv alaplakosságú területen, így nem csupán a csehek, hanem a vendek, karantánok, szlovének között is. Neki szentelt templomok sorát találjuk a nyugati országhatár teljes hosszában, közöttük az immár bizonyíthatóan igen korai (Karoling?) előzményekre visszavezethető velemi templomot is. Ennek az erős kötődésnek a hátterében talán valóban az a véletlen névegyezés állott, amely Szt. Vid és a pogány-szláv Swantovit névalakjai között fennállt; ill. az a tény, hogy Szt. Vid ünnepe – amely a Gergely-naptár szerint június 15-re esik – eredetileg a nyári napfordulóhoz, s így a pogány-szláv Swantovit fény-isten ünnepéhez kap-

csolódott. E szempont alapján talán az esztergomi várkapolna Szt. Vid titulusa sem egészen független az ország nyugati területeinek kevert magyar-szláv lakossága hagyományaitól.

4. Veszprém – Szt. Mihály

5. Gyulafehérvár – Szt. Mihály

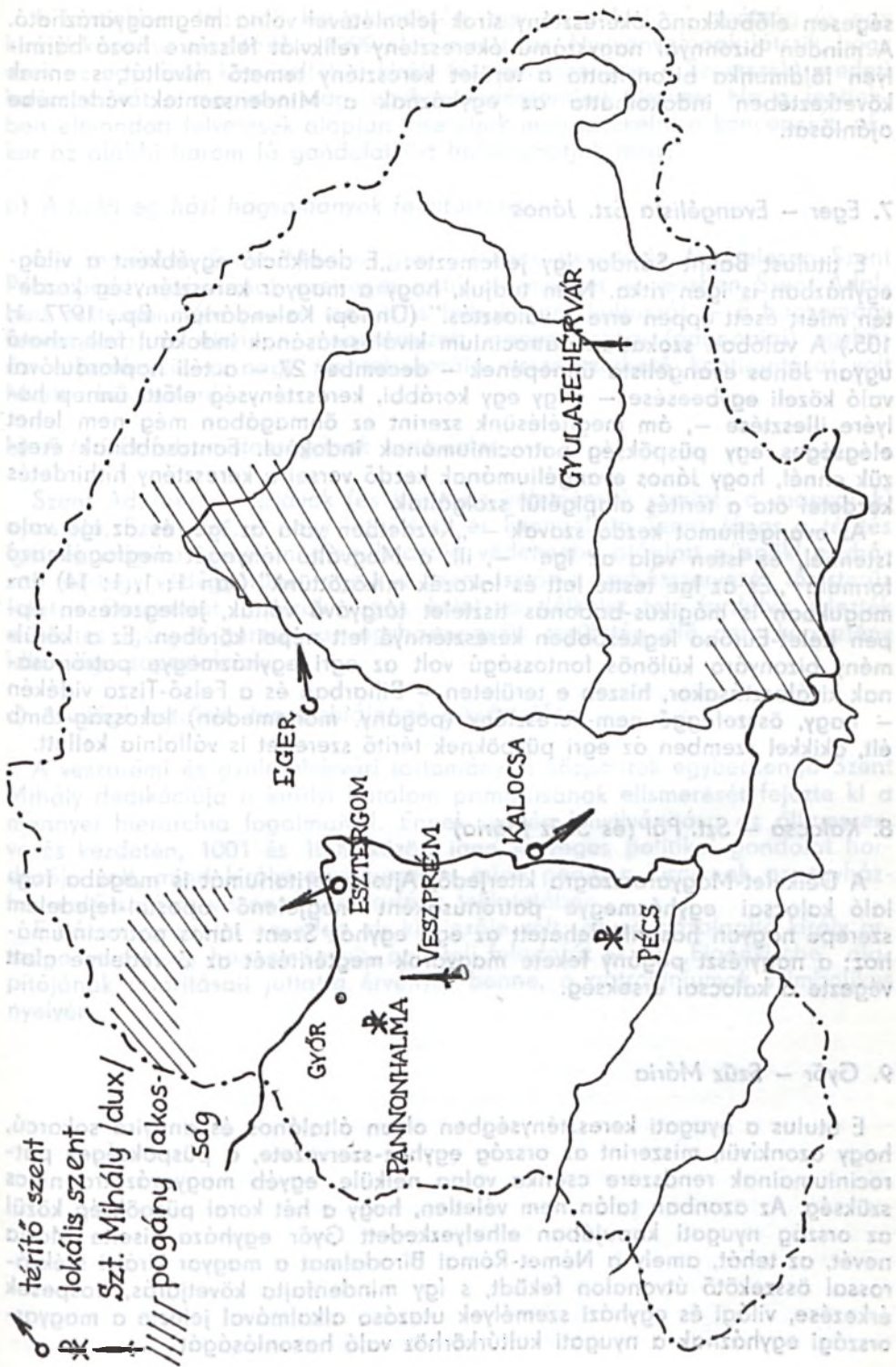
A két azonos titulust viselő püspökség egybehangzó névadása önmagában is kissé rejtélyesnek tűnik. Különösen a történeti körülmények figyelembevételével, hiszen a két püspökség az ország rangban közvetlenül Esztergom után következő városaiban, a királynő, ill. az erdélyi tartományúr (dux) városában létesült. De Veszprém – mint Györffy kimutatta – maga is egy ducatus székhelye volt, a városnak nevet adó Bezprim herceg tartományúri központja.

Nos, az egybehangzó titulust is a két város pozíciójának illetően megegyezése látszik indokolni. Szt. Mihály arkangyal ugyanis a krisztológiában a mennyei hierarchia második alakja: Krisztus király után a mennyei seregek vezére. Azaz a földi hierarchiában ez a patrocinium összecsengeni látszik a felszentelt király mögött álló tartományúri (dux-i) méltósággal. (Ezt az értelmezést látszik megerősíteni Györffy György egy zseniális megfigyelése. Eszerint a 10–11. században, nem csupán Magyarországon, rendszeresen felbukkan a királyi családokban az István – Mihály névpár, mint a 'Sztéfanosz' = megkoronázott, 'Mikháel' = 'dux' jelentés hordozója.)

6. Pécs – Szt. Péter (Mindenszentek)

Egy újonnan szervezett keresztény egyházban Szent Péter titulusa látszólag nem szorul magyarázatra, hiszen Péter volt az a 'kőszikla, amelyre az egyház épült'. Ám az eddigiek fényében ezt az általános magyarázatot nem érezzük kielégítőnek. Egy olyan elképzelést szeretnénk felvetni, amely adatszerűen nem bizonyítható ugyan, de talán továbbgondolásra érdemes. A Szent István-i püspökségek közül a pécsi az egyetlen, amely nagyon valószínűn létező ókeresztény előzményre alapozott. A pécsi Székesegyház altemploma tartható ugyanis nagy valószínűséggel egy István korában még fennálló későrómai keresztény templomnak. Erre látszik utalni a Székesegyház környezetének régészeti topográfiája és az altemplom nagyon szokatlan, öthajós alaprajza mellett az a tény is, hogy Pécsen nem tudunk a püspökség alapításával egyidejű templom építéséről. Ez utóbbi tényt alkalmassint az indokolja, hogy itt nem volt szükség templom építésére, mert már állt egy. Mármost eme későantik alapokon álló templom titulusát természetesen nem ismerjük, de az lehetett Szent Péter is. (Azt, hogy a Sopianae-i ókeresztény közösségben élt Péter és Pál kultusza, az ún. 1. sz. sírkamra falfestményei bizonyítják.)

Ami már most az egyes forrásokban említett (és hamarosan feledésbe merülő) Mindenszentek titulust illeti, az talán a püspöki egyház céljaira szolgáló templom (a Székesegyház altemploma) környékén mindenütt bő-

ségesen előbukkanó ókeresztény sírok jelenlétével volna megmagyarázható. A minden bizonnyal nagyszámú ókeresztény relikviát felszínre hozó bármilyen földmunka bizonyította a terület keresztény temető mivoltát, s ennek következtében indokolhatta az egyháznak a Mindenszentek védelmébe ajánlását.

7. Eger – Evangélista Szt. János

E titlust Bálint Sándor így jellemezte: „E dedikáció egyébként a világ-egyházban is igen ritka. Nem tudjuk, hogy a magyar kereszténység kezdetén miért esett éppen erre a választás.” (Ünnepi Kalendárium. Bp., 1977. 1, 105.) A valóban szokatlan patrocínium kiválasztásának indokául felhozható ugyan János evangélista ünnepének – december 27 – a téli napfordulóval való közeli egybeesése – s így egy korábbi, kereszténység előtti ünnep helyére illesztése –, ám megítélésünk szerint ez önmagában még nem lehet elégséges egy püspökség patrocíniumának indokául. Fontosabbnak érezzük ennél, hogy János evangéliumának kezdő versei a keresztény hithirdetés kezdetei óta a térítés alapigéiül szolgáltak.

Az evangéliumot kezdő szavak – „Kezdetben vala az ige, és az ige vala Istennél, és Isten vala az ige” –, ill. a Megváltó lényegét megfogalmazó formula: „És az Ige testté lett és lakozék miközöttünk” (Ján 1; 1, 1; 14) önmagukban is mágikus-babonás tisztelet tárgyává váltak, jellegzetesen éppen Kelet-Európa legkésőbbben kereszténnyé lett népei körében. Ez a körülmény bizonyára különös fontosságú volt az egeri egyházmegye patrónusának kiválasztásakor, hiszen e területen – Biharban és a Felső-Tisza vidékén – nagy, összefüggő nem-keresztény (pogány, mohamedán) lakosság-tömb élt, akikkel szemben az egeri püspöknek térítő szerepet is vállalnia kellett.

8. Kalocsa – Szt. Pál (és Szűz Mária)

A Délkelet-Magyarországra kiterjedő, Ajtony teritoriumát is magába foglaló kalocsai egyházmegye patrónusaként megjelenő apostol-fejedelem szerepe nagyon hasonló lehetett az egeri egyház Szent János patrocíniumához: a nagyrészt pogány fekete magyarok megtérítését az ő védelme alatt végezte a kalocsai érsekség.

9. Győr – Szűz Mária

E titulus a nyugati kereszténységben olyan általános és annyira sokarcú, hogy azonkívül, miszerint az ország egyház-szervezete, a püspökségek patrocíniumainak rendszere csonka volna nélküle, egyéb magyarázatra nincs szükség. Az azonban talán nem véletlen, hogy a hét korai püspökség közül az ország nyugati kapujában elhelyezkedett Győr egyháza viselte Mária nevét, az tehát, amely a Német-Római Birodalmat a magyar királyi székvárossal összekötő útvonalon feküdt, s így mindenfajta követjárás, hospesek érkezése, világi és egyházi személyek utazása alkalmával jelezte a magyarországi egyháznak a nyugati kultúrkörhöz való hasonlóságát.

A fentiekben felsorolt két püspökség, egy püspöki jogú apátság és egy királyi kápolna alapítására 1009 előtt került sor. Nyilvánvalóan látszik, hogy ezek az egyházak képviselték a király (és természetesen a Szentszék) eredeti koncepcióját a magyarországi egyház védőszentjeit illetően. Ha a fentiekben elmondott felvetések alapján kíséreljük meg értékelni a koncepciót, akkor az alábbi három fő gondolatkört határozhatjuk meg:

a) *A helyi egyházi hagyományok fenntartása*

Ide sorolnánk Szent Márton igen erőteljes tiszteletét, feltételesen Szent Péter pécsi egyházának esetleges antik előzményét és részben Szent Adalbert esztergomi (és persze másutt is felbukkanó) kultuszát. – E hagyomány fenntartása az újonnan megszervezett magyarországi (pannoniai) egyház ősi előzményeit, a nagy szentek koráig visszavezethető kontinuitását volt hivatva bizonyítani.

b) *A térítés folyamatosságának biztosítása*

Szent Adalbert, a szlávok (és bizonyos vélemények szerint: a magyarok) apostola, Szent Pál, a nagy hithirdető és Evangalista Szent János a térítés igéinek mágikus erejű megfogalmazója védelmébe ajánlott püspöki egyházak mintegy védőgyűrűbe fogják a Szent István-i egyházszervezés törzsterületét – Pannoniát, s északnyugat, kelet és délkelet felé fordulva jelezték a térítés igényét-igéretét az egyházmegyéik területén élő nem keresztény lakosság-csoportoknak.

c) *A világi hatalom hierarchiájának tükröztetése*

A veszprémi és gyulafehérvári tartományúri központok egybecsengő Szent Mihály dedikációja a királyi hatalom primátusának elismerését fejezte ki a mennyei hierarchia fogalmaival. Ennek illetően kinyilvánítása az államszervezés kezdetén, 1001 és 1009 között igen lényeges politikai gondolat hordozója volt, mind királyi egyeduralom, mind pedig a királynak az egyházhoz való sajátos viszonya fenntartása tekintetében.

E három gondolat egyetlen elv kifejezője volt: az egyházalapító király országa keresztény hagyományait, apostoli feladatát és az „Eigenkirche” alapítójának prioritásait juttatta érvényre benne, a patrocíniumok szimbolikus nyelvén.

SZENT ISTVÁN ÉS ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET KULTUSZA PORTUGÁLIÁBAN

A világirodalomban jól ismert kora-újkori portugál nemzeti eposzban, Luíz Vaz de Camoes „A Luziádák” című művében a következőket olvashatjuk:

„Közöttük Henrik (egy magyar királynak
volt a derék fia, mondják)
Portugáliát kapta, mely nem állt nagy
hírben még, nem volt nagy értékű jószág;
s még egy jelenként jóindulatának
a grófhhoz adta nélkül Spanyolország
uralkodója Terézt is, a lányát,
hogy véle vegye át új tartományát ... (III. 25.)

Az itthagytott zsenge fiú szívébe
mélyen vésődött az apai emlék,
hogy a világ legjobbjaival egy lett;
mert ily apa csak ily fiat nevelhet.” (III. 28.)¹

Camoes a 16. század közepén az akkor már igazán „nagy hírben” álló és „nagy értékű jószágokat” gyarmatosító Portugál Királyságban – Camoes maga is több évet töltött Goában és Macaoban – nem utalhatott másra királyaink közül, csak Szent Istvánra. Ezt tanúsítja a legutóbbi időkig felfeléledő portugál hagyomány. Kérdés azonban: létezett-e, létezhetett-e az említett Henrik, és honnan eredhetett a költői híradás Árpád-házi származásáról? A magyar történettudomány ugyanis egyetlen Henrik névre keresztelt fiát ismeri István királynak: Szent Imre herceget, aki viszont nemhogy Portugália grófja nem lehetett, de a magyar királyi trónt sem örökölhette, mert apja halála előtt hét évvel, 1031-ben váratlanul elhunyt.

Portugáliai Henrik (Árique) személye az egyetemes történetírásban tisztázott dolog; I. Vilmos burgund gróf másodszülött fia volt. Amikor VI. Alfonso, Kasztília királya (1072–1109) francia, illetve burgundiai lovagokat is behívott az arabok elleni harcra. Henrik és bátyja, Rajmund (Raimondo) serevezéreként érkeztek Hispániába. A testvérpár érdemeit a király ugyancsak elismerte: Rajmund VI. Alfonso lányának, Urracának a férje lett, s vele együtt Galicia tartományát nyerte el hűbérbe, Henrik pedig a király természetes leányának, Terézának a kezét kapta meg és a Minho és a Douro folyók közötti területet, azaz Porto tágabb környékét, Portugália névadó törzsterületét. VI. Alfonso halála után örököse Urraca lett, Galicia mellett Kasztília király-

nője is (1109–1126). Ezt az alkalmat használta ki Henrik gróf, majd halála (1112) után Teréza, hogy önállóságot harcoljon ki a kasztíliai hűbéres fennhatóság alól. A teljes sikert végül fiúk, Alfonso Henriques vívta ki 1128-ban, sőt dél felé, a Tejo folyásáig terjesztette ki országa határait, jelentős győzelmeket aratva az arabok felett. Joggal nevezte magát elsőként Portugália királyának (1139–1185), és szuverenitását 1157-ben VII. Alfonso kasztíliai király, 1179-ben pedig a pápa is elismerte.

A feltárt történeti tények mind Magyarország, mind Portugália oldaláról ellene mondanak a két királyi dinasztia feltételezett rokonításának. Tegyük hozzá: ilyen hiedelemnek hazánk területén sohasem voltak nyomai. – Viszsa kell térnünk a kérdés második felére: honnan származhatott Camoes információja Henrik gróf magyar királyi vérségi kapcsolatáról? Eposzában elterjedt szóbeli hagyományra hivatkozik a hányatott sorsú költő („mondják”), ám *Gombos F. Albin*, a korai magyar történelem külföldi forrásainak kimagasló kutatója szerint az Árpád-házi, közelebbről a Szent István-i származtatás Camoes-nél közvetlenül *Duarte Galvão* (1435–1517) krónikáján alapul, mint azután az eposzköltő tett „örökéletűvé”.² Továbbra is tisztázatlan azonban, hogy a királymonda milyen úton-módon került Duarte Galvão krónikás életrajzába. Ezért nem látszik értelmetlennek más forrásokat is szemügyre venni.

Ezek közül egyik *Henrik gróf szarkofágja* lehetne, amely ma is látható a lisszaboni érseki katedrálisban, a Sé-ben, mégpedig „Henricus filius Sancti Stephani Regis” felirattal. Sajnos azonban művészettörténeti, epigráfiai vizsgálata még nem történt meg, legalábbis nem publikus,³ ezért egyelőre nem támaszkodhatunk rá.

Valamivel ismertebb egy, a *portugál királyi családfát ábrázoló fesménysorozat*, amely úgyszintén a magyar István királytól eredezteti az első portugál királyi, ún. Burgund-dinasztiát. A képek eddigi ismereteink szerint 1530 és 1534 között készültek. Megrendelőjük Ferdinánd infáns (Infante Dom Fernando, 1507–1534) volt, a portugál nagyhatalmat megalapozó I. Mánuel király (1495–1521) másodszülött fia, aki ifjúkori halála miatt eleve nem léphetett bátyjának, III. Jánosnak (1521–1557) az örökébe. – A genealógiai táblák többsége 1842, maradék része 1868 óta a British Museum könyvtárának kéziratai között található, és nemrégiben kiadásukra, kiállításukra is sor került.⁴ A 13 fólióból álló, eredetiben színes ábrázolásokhoz a portugál királyi udvar humanista történétírója, egyszersmind Anwetpenben működő diplomatája, *Damião de Góis* gyűjtötte össze a szükséges adatokat, festésükre pedig felfogadta illuminátornak *Bruges-i Simont* (angol iratokban: Simon Bening, portugál nevén: Simão Benin). Az ő kezének eredményét látják a kutatók a 2–5. és a 9. számú fóliókon, a többit azután *Antonio da Hollanda* próbálta meg befejezni. Antonio da Hollanda udvari heraldikusa volt 1518-tól 1527-ig I. Mánuelnek, illetve III. Jánosnak, így feltehetően ő tervezte egy egész sorozat grafikai keretét.

A családfa természetesen bibliai gyökértől, Noétól indul, majd mind több dinasztikus ágra kiterjedő – aragóniai, cantabriai, kasztíliai, navarrai, Habsburg stb. – kapcsolatokat érint, aminek külső megjelenésben a fóliók és az azokon belül tagolt táblák sokasodása, sőt olykor logikátlanak tűnő egymás után sorolása felel meg. Mindebből bennünket a 7. fólió első táblája érdekel közelebbről. (Lásd a mellékelt fekete-fehér fénymásolatot!) Első nagyvonalú benyomásra is feltűnő lehet a rajzolat genealógiai felületesség-

ge; mindenekelőtt az a vonása, hogy a kiemelt fiúágra, az ún. filiációra helyezi a hangsúlyt, s a vaskosra rajzolt (fa)törzssel szemben az oldalágakkal láthatóan kevesebbet törődik. Ugyanígyan feltűnő a magyarországi István királynak és – néven nem nevezett – feleségének középponti helye ezen a „tavoá”-n, valamint „Conde Dom Árique de Portugal e sua molther Donna Tareiza”, azaz „Henrik gróf úr és felesége, Teréza asszony” fölöttük való egyeségi elhelyezése. (A főág folytatódik az első portugál király, Alfonso Henriques személyével.)

A jellegzetes portugáliai, ún. manuelin reneszánsz stílusú alkotás esztétikai szempontból külön figyelmet érdemel; nem véletlenül válogatták bele 1983-ban az Európa Tanács által rendezett kiállítás anyagába.⁵ De történelmi szemszögből nézve a manuelin korszak *szimbólumai* aligha lehetnek mérvadóak a 10–11. századra visszamenően. Mégis kiemel közülük néhányat, mert jeleznek valamit az alkotók tájékozottságáról vagy tájékozatlanságáról. – Géza magyar fejedelmet (Dō Zeicha), a velencei herceget (Dvq de Veneza) és portugáliai Henrik gróft (hō Cōde Do Áriq de Portugal) egyformán vassisakkal, ezzel szemben István királyt (El Rey Estevão de Vngria), valamint I. Pétert (Pedro Alemão Rey d' Vagria = Német Péter magyar király) koronás kalappal ábrázolják. Imre herceg (Amerigo) és Vazul szokványos reneszánsz fejfedőt viselnek, jelezve, hogy nem harcos fejedelmek vagy királyok. Imre herceget szentségének jelképeivel – Bibliával, ámde az attributív lilium helyett kereszttel – a kezében, Vazult sorsára utalóan vörvörös világtalan szemekkel lehet látni a színes képeken. Jobbjukban felemelt kardot csak István király és Henrik gróf tartanak, ami esetleg az államalapító funkcióra utalna mindkettejüknél. Péter király bal kezében jogart, a velencei dózse és Géza fejedelem viszont kardot viselnek, de az övükön. A nevekben és a címzésekben világosan látszik a főág leszármazásának súlypontozása. Géza feleségéről, Saroldról közlik, hogy az erdélyi Gyula „király” leánya (Saraloth filha de Givla' Rey dos Mōtanhenses e sev mari Do' Zeicha⁶). Istvánról megtudjuk, hogy Magyarország királya, amely ország Portugáliai Henrik gróf hazája (Pay Do' Cōde Arique d' Portugal). Sarolddal ellentétben azonban nem tartották fontosnak közölni Szent István feleségének, Gizellának a nevét, bizonyára szándékoltan.

A genealógia a lényegyet tekintve *tele van tévedésekkel*. Gizella szülei a tábla szerint „Vilmos, Velence hercege és felesége, Henrik császár nőtestvére” (képe feletti felirat: Guthud), holott Gizella volt II. Henrik húga. Ráadásul Gertrud nevű, de más külsejű hölgy nemcsak velencei hercegnőként, hanem Sarold lányaként is feltűnik. Péter király Orseolo Ottó velencei dózsának és Szent István nővérének gyermeke volt valójában, így aligha lehetett Gizella királynő testvére vagy féltestvére. Vazul nem István király harmadszülött fia, hanem unokatestvére volt, előbb is született Orseolo Péternél, holott a tábla az ellenkezőjét sugallja. A genealógiai levezetés történeti hitele akkor is csekély, ha a hibás származtatásokat és elnevezéseket megpróbálnánk megmagyarázni a tényleges vérségi, illetve területi, politikai kapcsolatok egyikével vagy másikkal.⁷

A túlságosan erőszakolt találgatások helyett más kérdések látszanak izgalmasabbnak. Először is: lehetett-e Szent Istvánnak olyan Henrik nevű fia, aki azután Burgundián keresztül Portugáliába került?

A magyar államszervezés korának tekintélyes kutatói ma már egyetértenek abban, hogy Imre hercegen kívül Szent Istvánnak több fia is született,

de fiatalon meghaltak. Megállapításaikat támasztja alá a veszprémvölgyi alapítólevélén kívül két István legenda, a Legenda Maior és Hartvik püspök munkája, illetve ezek nyomán Kézai Simon „Gesta Hungarorum”-a, a 14. századi krónikakompozíció, valamint két ferencendi szerzetes, Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt tudósításai. Így név szerint is ismert az egyik fiú, Ottó, az esetleges többi testvér neve azonban bizonytalan.⁸ Az *Imre név etimológiájának* kutatási eredményeit nézve ugyancsak zavarba kerülhetünk. Széles körben elfogadott, hogy Szent Imre a *Henricus* nevet kapta a kereszt-ségben császári nagybátyja, II. Henrik után, azaz a német Haimrik, Heimrich (Emrih) Imreh úton a név elmagyarosodása, majd – francia nyelvi hatásra – latinositása (*Emericus*) következett be, s emiatt keveredik a későbbi írott emlékekben a *Henricus* és az *Emericus* változat. Van azonban eltérő vélemény is: az Imre „a germán Amalrich név Emrich, Embrich változatából”, a Henrik pedig ettől függetlenül, a Heimrich-ből alakult ki.⁹ Végül említést érdemel egy-két ellentmondás Imre herceg életének és halálának leírásaiban, amelyek elhomályosodtak az utókor legendás köztudatában. Ilyen pl. hogy Szent Imre születési dátumát a kései források hol az 1000., hol az 1007. év tájára teszik, személyiségvonásait nem mindig egységes (szent vagy világi) emberre vallóan rajzolják meg és Vazul – trónutódlással összefüggő – megvakíttatásának datálása is bizonytalan. Különösen fontos Pietro Ranzano minden más adattal szembenálló tudósítása arról, hogy a királyfi nem vadkan által, hanem betegségben halt meg. Ransanus pedig Beatrix királyné kegyéből hozzáfért a 15. században még meglévő udvari levéltárhoz; köztudottan jólétesült ember volt.

A kérdés első felét nézve, végeredményben nem teljesen kizárt, hogy Szent Istvánnak volt egy Henrik nevű, Imre herceggel nem azonos fia, de akinek neve és személyisége idővel beleolvadt a szakrálisan tekintélyesebb fivér, Szent Imre alakjába. A hézagos, roppant elmosódott adatok miatt azonban e feltevésemet nem tekintem bizonyítottnak. – A probléma másik, ugyancsak tényszerű része kevesebb gondot okoz. Ha volt is egy másik Henrik nevet kapott fia Szent Istvánnak, ő a kronológiai távolság miatt semmiképpen sem lehetett államalapító királyunk elsőfokú leszármazottja. Burgundiai Henriket első ízben 1072-ben említik az írott források, s tíz év múltán is mint gyermeket (puer).

A valóságos vérségi kapcsolatokat tekintve tehát nem hitelt érdemlő forrás a családfa-tábla, éppen úgy, ahogyan nem az Duarte Galvão, illetve Camoes leírása sem. Ahhoz, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, *miként és mikor formálódhatott ki a portugál királyi család eredetmondája, a genealógia keletkezésének körülményeihez kell visszatérnünk.*

Fernando infáns, a táblák megrendelője másodszülött fia volt I. Mánuel királynak, így szinte bizonyosra vehető, hogy nem „véletlenül választott” hasonlóképpen másodszülött fiút családja ősenek. Kétségkívül valamilyen közhitelre számot tartó igazolásra, *legitimációra* volt szüksége ahhoz, hogy bátyjának, III. Jánosnak esetleg az örökébe léphessen. Ennyi és ilyen hétköznapi analógia azonban *aligha lehetett elég* a 16. században már nagyhatalmi súlyú Portugál Királyság elnyeréséhez. Mai modern gondolkodásmódot követve kézenfekvő lehetőségnek kínálkozhatott volna a dinasztia egyenesvonalú burgundiai eredetére támaszkodni, hiszen az emberi emlékezet is hitelesíthette a vérségi kötelék megújulását: Merész Károly burgund uralkodó (1461–1477) a fia volt I. János portugál királynak. Tegyük hozzá:

Burgundia alig néhány évtizede élte fénykorát, a „középkor alkonya” ott nem volt látványos, a Magyar Királyság viszont 1526-ban olyan vereséget szenvedett az Oszmán Birodalomtól, amelynek híre egész Európát bejárta. – Csak egy magyarázat kínálkozik az István király személyéhez való ragaszkodásnak: olyan államalapító volt, akit szentté avattak, és a szakralitás perdöntő súllyal esett latba a középkorban „Isten kegyelméből” (*Dei gratia*) uralkodó királyok trónra jutásában és hatalmuk megerősítésében. Az évszázadokat áthidaló szentség a középkorban kristályosabb világképet adott a gyakran bonyolult, áttekinthetetlennek tűnő vérségi szövedéknél. Szent elődök keresését, feltalálását több európai királyságban – Angliától Oroszorszáig, Lengyelországtól Szerbiáig – megtaláljuk a középkorban. A szent király eszméje a földön is hatékony fegyver lehetett, ezért gyakran nem a legitim uralkodók, illetve elsőszülött örököseik, hanem a dinasztikák oldalágainak ambiciózus leszármazottai fordultak hozzá támaszért. A vélt vagy valós vérségi összekötetés, illetve a hozzájuk tapadó szentkultusz egy-egy királyság nemzetközi presztizsét is emelte.¹⁰

A 16. század első felében azonban a Magyar Királyság presztizse aligha növelhette Portugáliáét. A másik ellentmondás: a genealógiai táblák István királyt nem mint szent királyt emelik ki, hiszen sehol sem olvashatunk *sanc-tus* vagy *santo* jelzőket. Bizonyosra vehető, hogy az 1530-as években, amikor a műveltebb körökben, nemcsak Flandriában, de Portugáliában is tért hódított a humanizmus, Antonio da Hollanda nem tartotta fontosnak a középkori szakralitás hangsúlyozását. Ennek a kettőzött – egyrészt politikai, másrészt ideológiai – ellentmondásnak az alapján azt hiszem csak egy következtetésre lehet jutni: a 15–16. századból ránk maradt források mindegyikének, amelyek Szent Istvánt említik a portugál uralkodóház őséneke, valamilyen középkori előképre vagy előképekre kellett visszatekintenie.

Mikor és hol kereshető efajta előzmény? – A *terminus post quem* elméletileg a 12. század elejétől számítható, amikor Henrik és Teréza megkezdik harcaikat Urraca ellen és amikor (1083-ban) István királyt már kanonizálták. A *terminus ante quem* a 15. és a 16. század fordulója, Duarte Galvão krónikájának keletkezési ideje. Ennél pontosabb behatároláshoz, valamint a külföldi vagy hazai közvetítő közegek meghatározásához e genealógiai tábla egyes részleteihez kell fordulnunk. – A nyugati források közül csak nagyon koraiak jöhetnek szóba; Albericus I. Péter királyt Gizella testvéreként mutatta be, a hildesheimi annalesben már előfordult az erdélyi Gyula királyi címzése. Burgundiai Henrik Árpád-házbeli származásáról egyetlen hazai író sem adott hírt; e hiedelem biztosan határainkon kívül keletkezett.

A magyarországi gesta-irodalom hatása más pontokon viszont kétségtelesen bizonyítható. Az egyik: a velencei hercegi párról, valamint a Gizelláról és Péter királyról fentebb jelzett adatok – a maguk zavarosságában – jószerivel megfelelnek a 14. századi krónikaszerkesztmény egy szövegrészletének, amelyet Thuróczy János változatlan formában közöl: „Péter király apja pedig, Vilmos, testvére volt Zsigmondnak, a burgundok királyának, de Szent Zsigmond megöletése után a császárhoz ment, s a császár őt Velencébe helyezte, és feleségül adta hozzá nővérét, név szerint Gertrudot; tőle született Gizella királyné. Gertrud halála után pedig Vilmos Szent István király nővérét vette feleségül. Tőle született Péter király”.¹¹A másik bizonyíték igazán perdöntő: a külföldi elbeszélők Sarold nevét egyszer sem említik. Magyarországon először Anonymus nevezi meg mint Szent István anyját,

amely azután minden magyar gestába belekerült.¹² További forrás- és kor-meghatározó elem, hogy az I. Péterre használt „Pedro Alemão” latin megfelelője, a „Petrus Teutonicus” csakis Magyarországon, az Árpád-házi királyok valamelyik németellenes irányzatának érdekében keletkezett, és az írásos emlékekben nem fordul elő a 13. század előtt.¹³

Biztosra vehetjük, hogy a *genealógiai tábla szerkesztője nem egyetlen forrást használt*; Damião de Góis jelentésében nem mulasztotta el megemlíteni, hogy sokfelé kellett fizetnie különféle kutatókért Fernando infáns igényeinek teljesítéséhez. Ezek között a források között magyarországi eredetűek is szerepelhettek, de a *portugál királyi ház Szent István-i származtatásának legendája hazánk határaitól valahol Nyugatra keletkezett.*

Ha megkíséreljük összevetni az említett magyar krónikás adatok keletkezési idejét a 13. században *reálisan fellelhető portugál–magyar dinasztikus kapcsolatokkal*, akkor egy meglepő szinkronizmust fedezhetünk fel. II. András (1205–1235) gyermekei közül Jolánta leánya I. Jakab aragóniai király – egyébként: Urraca dédunokája – feleségként hozta világra azt a III. Pétert, akinek gyermekét, Izabellát (1271–1336) I. Dénes portugál királyhoz (1261, 1279–1325) adták feleségül. II. András másik lánya pedig nem volt más, mint *Árpád-házi Szent Erzsébet*, akit 1231-ben bekövetkezett halála után már négy évvel kanonizáltak. Kimondottan az ő tiszteletére keresztelték az említett úton Portugáliába került másodfokú unokahúgát az Izabella névre. *Santa Isabela de Portugal* 1626-ban, a szentté avatása alkalmával keletkezett legendája szerint kezdettől példaképének tekintette Árpád-házi nagynénjét. Kettejük élete sokban hasonlított: kényszerű, de engedelmes házasságkötés, férjeik korai halála, azután pedig jámbor, a világtól visszavonult és az arra rászorulóknak adakozó életvitel jellemezte őket.¹⁴ Árpád-házi Szent Erzsébetnek így érthető módon keletkeztek – sőt maradtak fenn – kultushelyei Portugália különböző pontjain, még Madeira szigetén is.

A női szentek szerepe a szakrális dinasztikus kapcsolatokban vagy egyazon dinasztia súlyának növelésében egyáltalán nem ritkaság az európai középkorban.¹⁵ Továbbá azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a női és azon belül a férjezett begina szentek kultuszát jellegzetesen a koldulórendek, esetünkben elsősorban a *ferencesek* ápolták. Ezért merült fel bennem az ötlet: talán nem véletlen egybeesés, hogy Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát obszerváns – a szigorúbb ághoz tartozó – ferencendi szerzetesek egyfelől élénkítették Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletét a 15. században, másfelől emlékezésre méltónak tartották feljegyezni, hogy Szent Istvánnak több fia is született. Merész következtetésekre ez azért nem jogosít fel.

Ami tény: az *utolsó Árpádok korában létrejött egy valóságos vérségi és egyúttal szent kapcsolat a magyar és a portugál uralkodóház között.* Ennek nyomán fordulhatott a portugál királyi dinasztia figyelme a magyar államalapító, Szent István személyisége felé. A királymonda keletkezésének pontosabb dátumát és esetleges politikai motívumát egyelőre nem tudjuk megmondani. Talán nem is rögzíthető egyetlen időponthoz; körvonalai esetleg már a 13. század legvégén formálódhattak I. Dénes király érdekében, akit a templomos lovagrend feloszlatása miatt a pápa kiátkozott, de kikristályosodása a következő századig is elhúzódhatott, amikor 1383-ban kihalt a Burgund-dinasztia férfiága, és a leányágon, illetve felesége jogcímén trónkövetelő kasztíliai uralkodóval szemben I. Péter portugál király természetes fia, I. János került ki győztesen. Neki, az ún. ál-Burgund-dinasztia alapító-

jának szüksége lehetett uralma szakrális legitimációjára is. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy másodszülött fiát a Henrik névre keresztelték; ő érlelte ki utóbb a „Tengerész” jelzőt.

JEGYZETEK

¹ Camoes, Luiz Vaz: A Luziádák III. ének, 25. és 28. strófa. Bp., 1976. Hárs Ernő fordítása.

² Duarte Galvao: Chronica de Dom Alfonso Henriques primeiro Rey de Portugal. – Gombos F. Albin: Szent István a középkori külföldi történetírásban; u. ő.: A Szent István korára vonatkozó külföldi iratok jegyzéke. In: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára. Szerk.: Serédi Juszticián. Bp., 1938.]SZIE[III. köt. 291., 612.

³ Ferdinándy Mihály szíves szóbeli közlése.

⁴ The British Library; The Manuscript Collection Ms. 12.531. – Kiadásai: Facsimile edition of the Portuguese Genealogies; Portuguese Discoveries and Europe of the Renaissance. Lisboa, 1984. – Renaissance painting in manuscripts; Thesaurus from the British Library. New York, [1983.] Hudson Hill Press. (9. Genealogy of the Infante Dom Fernando of Portugal.) – A forrás keletkezésére vonatkozó adatokat az utóbbi kiadásból merítettem (69–78.).

⁵ Lásd a 4. számú jegyzetet.

⁶ Ha olvasatom jó, akkor meglehetősen különös, hogy nem a férj feleségéről, hanem a feleség férjéről szól a szalagfelirat. Mintha Gézával szemben – aki csak „úr” – Sarold lenne a fontosabb személy, talán mert a királynak címzett Gyula gyermeke.

⁷ Így pl. II. Henrik császár testvérének könnyen teheték meg Guthud – Gertrudot, mert Gizella igazi szülője egy hasonló nevű burgundi hercegisasszony, Konrád herceg lánya vol. Orseolo Ottó dózse helyébe Vilmos akár azért is kerülhetett, mert ugyanezt a nevet viselte Burgundia grófja, Portugáliai Henrik tényleges apja. – Vö. a 11. számú jegyzettel! – Még Vazul elhelyezését is magyarázhatnánk azzal, hogy Géza fejedelem esetleges második felesége, a lengyel Adelheid korábban Géza testvérének, Mihálynak a házastársa volt, s ebből az első házasságból született Vazul. Ebben az esetben „csak” egy oldalágot és egy nemzedéket tévedett Antonio da Hollanda. (Vö. Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai I. Székesfehérvár, 1967.)

⁸ Vö. Döry Ferenc: Szent István családi története. SZIE II. köt. 570–571., Györffy György: István király és műve. Bp., 1977. 374–375., Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók. Bp., 1988. 40., Vajay op. cit. 87–88.

⁹ Ladó János: Magyar utónévkönyv. Bp., 1971. 170–171. – Kálmán Béla is óvatosan fogalmazott, hogy talán a Haimrik névre keresztelte Szent István Imre fiát. (Kálmán Béla: A nevek világa. Bp., 1973.³ 30.)

¹⁰ Klaniczay Gábor: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Szerk.: Fügedi Erik. Bp., 1986. 15–32. – Albuquerque, Martim de e Abreu e Lima, Joao Paulo: Genealogia do Infante Dom Fernando de Portugal. In: Portuguese Discoveries and Europe of the Renaissance. Lisboa, 1984. 60–64.

¹¹ Chronica Hungarorum. Finita Budae A. D. MCCCCLXXIII. Hasonmás kiadás Bp., 1973. Horváth János fordítása. – Latinul a 14. századi krónikakompozícióban: „Villemus autem pater Petri regis fuit frater Sigismundi regis Burgundiorum, sed post interremptionem Sancti Sigismundi venerat ad imperatorem, quem imperator collocavit Venetiis et dede-

rat ei sonorem suam nomine Gertrud in uxorem de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertrud, Uillelmus duxit in uxorem sonorem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem." Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. Szentpétery, Emericus. Budapestini, MCMXXXVII. [SRH] Vol. I. 323. – A Thuróczy-krónika ezzel teljesen azonos szövegét lásd: *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum I. Textus*. Ed. Galántai, Elisabeth et Kristo, Julius. Bp., 1985. 79. – A szövegnek szempontunkból lényeges elemei közül a *Kézai-krónikában* már Gizellát és Pétert testvéreként, egyaránt mint velencei leszármazottakat találjuk. SRH Vol. I. 173.

12 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története a Árpád-házi királyok alatt I. köt. Bp., 1899.² 381–382. (33. jegyzet), *Döry op. cit.* 558.

13 Az utóbbi adat *Kristó Gyula* szíves közlése.

14 *Legenda Santa Isabola de Portugal*. Biblioteca Nacional de Lisboa, Manuscritos. – *Vö. Sz. Jónás Ilona*: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp., 1986. 50.

15 *Klaniczay op. cit.* 29–30.

Grafika

SZENT ISTVÁN ÉS PÉCSVÁRAD (SZÁLLÁSHELY, UDVARHELY, UDVARHÁZ, KÁPOLNA, KOLOSTOR)

Legkorábbi fejedelmi-királyi szállás- és udvarhelyeinkről, az ott álló udvarházakról („palota”) és az ahhoz tartozó kápolnákról, majd a hamarosan szerveződő, épülő első kolostorok részleteiből csak igen csekély maradványokat – Pécsvárad ez esetben a kivétel – és szűkszavú tudósításokat ismerünk. Ez vonatkozik első püspöki székhelyeinkre, „székesegyházainkra” is, amely utóbbiakat a legújabb kutatás nyomán csak méretben jóval kisebb, keresztelőegyházaknak tarthatunk. Az említett írásos emlékek nagyobb része az események(építkezések) után, vagy még sokkal későbbi átíratban maradtak ránk. Ezek az írások általában – ide soroljuk a nyelvészeti emlékeket (foglalkozást jelentő szavak, helynevek, használati tárgyak stb.) – csak azok egykori létét igazolják, vagy engedik feltételezni. Ezekről részletesebb leírást, képet azonban nem adnak (kápolna, udvarhely, vár stb.) Egykori méreteikről, megjelenésükről még a részletesebb alapítólevelek (egri-, győri-, pécsi-, veszprémi püspökségek, pannonhalmi-, pécsváradai apátság stb.) sem nyújtanak a fentiek tekintetében pontosabb értékelhető adatokat. Ezek az alapítólevelek is csak átírásban – nem egyszer későbbi betoldásokkal – maradtak meg számunkra. Az említett alapítólevelekben az adományok, birtokok, szolgálónépek felsorolása csak áttételesen utal vissza – egyes esetekben az előzményeknek tekinthető – a fejedelmi-királyi udvarhelyekre, első udvarházakra, kápolnákra.

Mint hogy az e korra vonatkozó hiteles írásos emlékek száma igen csekély, csak a rokon tudományágak segítsége hozhat újabb adatokat, eredményeket (művészettörténet, néprajz- és nyelvtudomány, régészet stb.) az e kérdésekben való előrelépésre. A régészet az elmúlt évtizedekben feltárásaival, s azok tudományos feldolgozásával (keresztelőegyházak, korai templomaink, első székesegyházaink stb.) figyelemre méltó munkát végzett a fenti kérdéssel kapcsolatban. E munkához kívánunk most kapcsolódni a pécsváradai apátság több mint húsz éve tartó, feldolgozás alatt álló feltárásának az adott rövid időben elmondható, elsősorban a legkorábbi időszakra vonatkozó eredményeinek ismertetésével.

Szálláshelyek: „Ma még a szakemberek számára sem teljesen egyértelmű, hogy az államszervezés, a kora kereszténység időszakában, milyen szervezeti, települési egységei, vagy fontosabb központjai léteztek a magyarságnak.”, olvashatjuk egy az e kérdésben járatos kutató 1988. aug. 20-án megjelent cikkében. A Szerző három ásatás eredményei alapján kíván képet rajzolni nemzeti központjainkról. Mint idézetéből is kitűnik, ez a kép igen homályos. Az ismertetésben nem került sor a X–XIII. századi maradványok, leletek szétválasztására – bár a cikk terjedelme sem adott arra nagy lehe-

tőséget –, így a felvázolt kép legfeljebb a XII–XIII. századra vonatkoztatható. A tárgyalt három ásatás közül kettő Somogyban volt, ahol Anonymus szerint Ósbő vezér szállásterülete helyezkedett el. A két nemzeti központban végzett megfigyelések, leletek értékelése nyomán leírja a Szerző, hogyan élt a honfoglalás után az Árpád-kori magyarság. „Ezekben a központokban szinte városias módon ‚együtt létezett‘ többféle népesség, település- és építészeti forma, valamint monostori kultúra. Az itt talált leletek sok esetben, a jóval gazdagabb királyi, fejedelmi központok, illetőleg Európa virágzó városai, államai felé mutatnak.” E meghatározást még a XII–XIII. századi állapotokra vonatkoztatva is nehéz elfogadni e két központ vonatkozásában, hogy a X–XI. századi állapotokat, fejlődési fokot ne is említsük. A fenti kérdésekre azonban hihetőbb választ – a korai korszakra vonatkozóan – ezeknek és még több hasonló ásatás elemzése nyomán is igen nehezen kaphatunk. Mi most – és korábban is – egy másfajta megközelítési módot tartunk alkalmasabbnak az ilyen nehéz kérdések kutatásában. Ez pedig egy-egy kutatási anyag pontos szétválasztása, majd a legpontosabban meghatározható alapon egy történeti sor vázlatának elkészítése. Ez után elindulás a legkorábbi korszak régészeti-, történeti anyagának szembeállításával a kicsi mozaikkép megrajzolása felé. És így tovább, apró, majd további, kisebb-nagyobb lépésekkel a lehetséges, de korlátozott méretű egységes kép felé, sok-sok újabb egyeztetéssel, megtorpanásokkal. Nézzük most már meg a honfoglaláskori magyar társadalom szerkezetét, hitelesnek tekinthető történetírók nyomán. Bölcs Leó és Konstantinos Porphirogenetos a következőket jegyezte fel a magyarokról: „a háború napjáig a nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve, télen-nyáron folyvást legeltetik lovaikat.” Bölcs Leó említi a türkök törzseit. „A türkök hét törzsből állottak.”

A fentiekhez most csak annyit fűznék, hogy a Kárpát-medence megszállása után hét nagyobb törzsi központ, szálláshely alakult ki. Ezeknek kutatása külön feladatnak tekinthető. Ezekben belül a törzshöz tartozó nemzetségek is kialakíthatták – jóval szerényebb formában – kisebb központjaikat, szálláshelyeiket. Őseink e hazában sok, kisebb-nagyobb földvárat és néhány épületromot (Óbuda, Gorsium stb.) is találtak, amelyek közül többet felhasználhattak szálláshelyeik kiválasztásakor, kialakításakor. A honfoglalás és államalapítás kora közti időben települhetett egy fejedelmi szálláshely Pécsváradra is, ahol a vár területén őskori- és római leletek is előkerültek a kutatás során.

A messzi tájakra elkalandozó magyarság kezdetben nem tulajdoníthatott nagyobb fontosságot a kisebb szálláshelyeknek. Szerepük csak a sikertelen kalandozások nyomán nőhetett meg jelentősebb mértékben. Elsősorban a fejedelmi és törzsi központok megerősítésére gondolhatunk. E folyamat során következett be a kereszténység felvételének kezdete, építkezéshez értő térítőpapok, szerzetesek, az első „vendégek” bejövetele. Ekkor került sor az első kőből készült fejedelmi udvarházak („paloták”) és ott ahhoz tartozó kápolnák építésére. Ilyen korai, meghatározható méretű fejedelmi udvarhely, udvarház vizsgálatára – más kérdésekkel együtt – már történt néhány kísérlet (Esztergom, Győr, Székesfehérvár, Tarnaszentmária, Zirc). Ezek sorába illeszkedik a pécsvárad apátság, vár jelenleg is folyó vizsgálata is.

973-ban Ottó császár hívására az akkor fejedelemmé választott Géza elküldte követeit Quedlinburgba, hogy a békéről, a kereszténység felvételéről tárgyaljanak. A magyar küldöttség – a szomszédos népek vezetőivel, küldöt-

teivel együtt – a húsvéti ünnepek résztvevője volt, amelyek a várban álló székesegyházban zajlottak. Hazafelé jövet találkoztak és csatlakoztak a passzai, Szent István vértanúról nevezett püspökség térítőivel, s minden bizonnyal a Dunán érkeztek a magyarok által akkor még megszállt osztrák, majd magyar területekre. Közben Bécsben, Győrben és Esztergomban Szent István vértanú tiszteletére templomokat építettek, vagy már meglévőket hoztak rendbe, szenteltek fel. Ezek a templomok stratégiaiailag fontos pontokon – dunai átkelőhely, fejedelmi szálláshely (földvár) – épültek, nyugati mintára (Győr, Esztergom). Hosszhajósak voltak és félköríves szentélyvel záródtak, mint a pécsváradi apátság fejedelmi-királyi kápolnája.

Feltételezhető, hogy a magyar küldöttség egyik része, kisebbik, a találkozó résztvevő cseh–morva és lengyel küldöttséggel indult vissza Quedlinburgból a Kárpátok irányába. E területeken – ahol a térítés már előbb elkezdődött – megismerték az ott álló templomokat és palotakápolnákat. Minden bizonnyal térítőpapok is csatlakoztak hozzájuk. Ezeknek, vagy az őket később követők hatásának tulajdoníthatjuk azokat a kör alakú keresztelőegyházaknak, palotakápolnáknak építését, amelyeknek maradványait szentistvánkori püspökségeink öt székhelyén korábban és az elmúlt évtizedekben feltártak (Eger, Esztergom, Gyulafehérvár, Nyitra, Veszprém). Ez azt jelenti, hogy első püspöki székesegyházaink a korábbi felfogástól eltérően, csak szerény méretű keresztelőegyházak voltak, s csak néhány évtizeddel később épültek fel a ma ismert, vagy azokban foglalt székesegyházak. Ez a megfigyelés igen lényeges legkorábbi fejedelmi-királyi udvarházaink, első bencés kolostoraink vizsgálata szempontjából (az eddigi elképzeléseknél szerényebb méretek, díszítettség stb.).

A fent vázolt rövid történeti képet kívánjuk kissé bővíteni azzal, hogy az ismertetett folyamat legkorábbi építészeti emlékeiről röviden megemlékezünk. A székesfehérvári királyi bazilika maradványai közelében, a Rózsa utcában egy kisméretű, belülről „kereszt formájú”, háromkaréjos szentélyű négyzetes hajójú kápolna maradványait tárták fel. A kápolna kívülről hosszahajós és félköríves szentélyű. A kis kápolnának csekély maradványai kerültek elő. Alaprajzi elrendezése és méretei azonban megegyeznek az elmúlt években kutatott és helyreállított tarnaszentmáriai rk. templommal. Az előbbieknak helye, a másoknak igen gazdag kőfaragványos díszítései (emelt szentély, altemplom, oroslános és fonatos kereszties faragványok, a hajó díszített, körbefutó kőpadkái, padmalyos aknasírja) emelik „fejedelmi” rangra ezeket az igen korai, kisméretű templomokat.

Esztergomnak és Székesfehérvárnak az államalapítás idején betöltött szerepe közismert, meghatározó jelentőségű volt. Fejedelmi szállásközpontok voltak, fontos stratégiai helyeken. Az egyik a Duna fontos átkelőhelye volt, a másik az ország akkori középső részének számító Dunántúl központjában, fontos utak csomópontjában töltötte be a fejedelem, Géza által kitűzött szerepét. Az ország e középrészén, peremén találjuk a Szent István által alapított tíz püspökség felét (Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Veszprém) és az általa alapított első bencés kolostorokat (Pannonhalma, Bakonybél, Zalavár, Veszprémvölgy, Pécsvárad), ahol korábban fejedelmi szállások, udvarhelyek voltak. Az esztergomi Szent István vértanú tiszteletére szentelt keresztelőegyház, a győri Káptalandombon feltárt, talán a 973-ban Passauból küldött térítőpüspök temploma és a tarnaszentmáriai fejedelmi magánegyház, egyben keresztelőegyház, az akkor megválasztott fejedelem hatal-

mának nyugati minta szerinti megtestesítője szinte egyidőben épülhetett, 974–80 között. Ez időben Géza fejedelem itt alakította ki – az altemplomban – temetkezőhelyét. A helyzet azonban Géza központosító törekvései nyomán megváltozott, a fejedelmi központ Székesfehérvárra és Esztergomba tevődött át. A székesfehérvári Rózsa utcában feltárt, maradványaival a tarnaszentmáriaival való egyezés nyomán feltételezhetjük, hogy az is hamarosan felépült, de altemplom nélkül, temetkezést nem figyelembe vevő megoldásként.

Pilgrim, passauai püspök már egy évvel a térítés megkezdése után, 974-ben azt írta a pápának, hogy „a magyarok között annyi a keresztény rabszolga, hogy számra urikat is meghaladják, megengedték, hogy templomokat építsenek, s az előkelőbb magyarok közül ötezren már megkeresztelkedtek.” (A levélben említett templomok feltehetően az esztergomi-, győri- és a tarnaszentmáriai templomok lehetnek.) A térítők az első keresztelőegyházak után, azokkal párhuzamosan, megkezdték az első fejedelmi udvarházak, palotakápolnák építését is. Lehet azonban, hogy ez csak egy-másfél évtizeddel később következett be. A lovasnomád magyar fejedelmeknek nem lehetett egyszerű dolog feladni eddigi életmódját, „szabadságát”. A tarnaszentmáriai dombon, szálláshelyen nem került elő a templom közelében sem fa-, sem kőépület nyoma. (Az igaz, hogy a feltételezett szálláshely, a domb egész területét elfoglalja a falu temetője, ott kutatásra nem nyílt lehetőség.) Hol lehettek hát az első fejedelmi udvarházak, palotakápolnák, vetődik fel az elmondottak után a kérdés?

A kérdésre a választ talán a székesfehérvári székesegyház melletti kutatások világítják meg némileg. A térítés lendületének lelassulása után, Géza fejedelemnek a központi hatalom megerősítésére irányuló törekvései közepette, mintegy másfél évtizeddel később következett be ismét a nyugati kapcsolatok továbbfejlesztésének, azokkal együtt a térítés meggyorsításának folyamata. Ennek sorába illeszkedik Géza fejedelem István fia számára történt leánykérése (995), amelyet nyilván néhány évvel korábban megtörtént követváltások, tárgyalások előztek meg Regensburgban. Civakodó Henrik bajor herceg leányának, Gizellának kezét kérte meg Géza fejedelem. Lehet, hogy az egyezkedés egyik feltétele volt, hogy Géza fejedelemhez méltó templomot építtessen székhelyén, Székesfehérváron. A székesegyház előtt feltárt négykaréjos templom regensburgi hatásokra mutat. Így annak legvalószínűbb ideje 990–997. évek között keresendő. A keletelt templom északi oldalától mintegy 5 méterre egy kb. 10X5 méteres pincés épület maradványait tárták fel. Az is lehetséges azonban, hogy a feltárás nyomán később beépítettnek értékelt – a templom hajójával és a pincés épülettel azonos szélességű – rész egyidős a két szomszédossal. (A pincés épület déli falának a másik három faltól való különbsége, vastagsága (válaszfal) is utal e lehetőségre.) Amennyiben a fentieket figyelembe vesszük, a fejedelmi templom mellett – északról – egy kétosztatú épület állott. Pincés része torony is lehetett. Úgy tűnik e helyen került elő a lovasnomád életmódról a nyugatira áttérő magyar fejedelem első palotakápolnijának maradványa, ahol új sírhelyét is kialakította, ingoványokkal, mocsarakkal körülvett vára közepén. (Hasonló megoldást ismert Wiesenburgban, ahol közel azonos környezetben egy kereszt alaprajzú templom épült 990-ben az ottani grófi várban). Hasonló fejlődéssel számolhatunk Esztergomban is. Ott azonban más indítások, hatások érződnek. Ezek Szent Adalbert prágai

püspök akkori látogatásához kapcsolható inkább. A várban feltárt körtemplom, s az ahhoz kapcsolódó fejedelmi-királyi udvarház korhatározása a későbbi építkezések miatt egyelőre még pontosan nem rögzíthető. E két fő központ templomainak, palotáinak felépítése után kerülhetett csak sor az azoknál kisebb jelentőségű fejedelmi udvarházak építésére, amelyek közül néhányat hamarosan átadott Szent István bencés kolostorok részére (Pannonhalma, Bakonybél, Zalavár, Pécsvárad, Veszprémvölgy).

Pécsvárad. A most felvázolt, régészeti- és történeti adatokra támaszkodó kép további kibontakoztatásával érünk el tulajdonképpen a pécsváradai udvarház, palotakápolna, majd bencés apátság korai történetének vizsgálatahoz.

Miután az eddig mondottakból egyértelműen kiderül, hogy az első kolostorok fontos stratégiai pontokon, fontos utakat ellenőrző magaslatokon, korábbi udvarházak felhasználásával alakultak ki, ez vonatkozik Pécsváradra is. A település felett uralkodó, három oldalról meredek hegyoldalak által védett fennsíkon épült fel a fejedelmi udvarház. Csak északi oldala felől kapcsolódott a fennsíkhöz egy valamivel magasabb területről odavezető földnyelv. Ezen a földnyelven érte el a fennsíkot és látta el jó ivóvízzel a hegyek forrásaiból erre vezető kis ér, „patakocska”. A feltárások során több helyen is előkerült az udvarház-kolostor területén kialakított, kőből, vagy téglából épített vízvezeték maradványa. A vízfolyás mentén vezető utat, s így az udvarházat az annak közelébe települt szolgálónépek és az udvarházhoz, kolostorhoz tartozó fegyveresek csoportjai ellenőrizhették.

A műemléki- és régészeti kutatások, elemzés nyomán kirajzolódott előttünk a fennsíkon álló udvarház és az ahhoz kelet felől csatlakozó, egy kapu közbeiktatásával, „palotakápolna” képe. Ezeknek jelentős részei, kisebb-nagyobb bővítésekkel, illetve a későbbi évszázadokban bekövetkezett változásokkal ma is állnak. A részben elpusztult udvarház feltárt maradványai megadták a lehetőséget az egykori udvarház méreteinek pontos meghatározásához. Az udvarház 17 m hosszú és 7 m széles volt. Minthogy a fennsík e része egyenletesen lejtett nyugati irányba, nagy valószínűséggel feltételezhető, nyugati példák is utalnak arra, hogy ez a hosszú, keskeny épület alatt pince volt. Az udvarház északi falában két keskeny, félkörívesen záródó résablak bizonyítja a többször átépített épület e részének korai építését. Az udvarház felső szintjének osztását nem ismerjük, de bizonyára három helyiség lehetett abban. A keletről csatlakozó, hasonló szélességű, félkörívesen záródó, feltehetően korábban is boltozott, 4 méter széles kapualj felett is lehetett még egy helyiség, amely az udvarház felső szintjéhez kapcsolódhatott.

Az említett kapuépítményhez keletről még egy kisebb, az udvarházzal azonos szélességű 2,10X2,60 méter belvilágú helyiség csatlakozott. Alsó szintje kétosztatú volt, amelynek déli részéből, a csekély maradványok alapján mondhatjuk, csigalépcső indult az udvarház felső szintjével azonos helyiségbe és vezetett tovább a padlástérbe. Ennek a kis helyiségnek felső szintje köthette össze az udvarház felső, lakott szintjét az attól keletre felépült palotakápolna kegyúri karzatával. A csigalépcsős kis helyiség déli falában egy ajtónyílás maradványai kerültek elő, amelynek szabálytalan, lezáródása félköríves emlékeztetett bennünket. E helyen, a kápolna alsó szintjének kisméretű ablakai, kőfaragványok alapján biztonsággal egy félköríves záródású, kisméretű ajtót rekonstruálhatunk képzeletünkben.

Az udvarház ismertetése után a felvázolandó kép kiteljesítéséhez hozzátartozik az eddig „altemplomként emlegetett” kápolna elemzése, legkorábbi formájának meghatározása. Már korábban utaltunk a régészet templomkutatásaira, feldolgozásaira. Egy 1966-ban, tudományos folyóiratban megjelent, „Félköríves szentélyű templomaink a XI. században” című dolgozat foglalkozott a pécsváradi apátsággal, templomával is. Az ebben közölt alaprajz az „altemplomot” nagyobbak, nyugati irányba a kapuig terjedőnek mutatja. Néhány évvel később egyértelműen tisztázódott, előkerültek a későbbi átalakítás során lebontott fal maradványai, hogy a templom első építése idején a korábban feltételezett méretű volt. Ebből következett, s még más megfigyelésekből, részletekből kiolvasható volt, hogy az altemplom középpillére, boltozata és nyugati fala egy nagyobb átépítés során épült. Így aztán megjelent előttünk a Szent István korában álló egyhajós, valószínűleg még boltozatlan, nyitott fedélszékű, 20x9 méteres külső méretű templom. (A korábban említett, esztergomi, győri, székesfehérvári templomoknál nagyobb, s ez korhatározásánál figyelembe veendő.) A templom déli homlokzatán ma négy kis ablak látható. Ez téves helyreállítás. A nyugatra eső ablak alatt a kutatás során is kis kapu kávéi és küszöbe került elő. Tehát egy déli kapu és három félköríves záródású kis ablak volt eredetileg a palotakápolna déli homlokzatában. Egy hasonló ablak volt a félköríves szentély középtengelyében, amely eredeti állapotában maradt meg.

Úgy gondoljuk, a bevezetőben említett kicsi mozaikképek összeállítása hihető és szerénysége dacára elfogadható és értékes. A most bemutatott pécsváradi udvarház, valamivel később egyik legkorábbi bencés apátságának adta meg a keretet, egyik fontos támaszpontja volt Géza fejedelemnek, de biztosan Szent Istvánnak és udvari környezetüknek az ország, illetve a Dunántúl déli részén végzett állam- és egyházszerkezési munkájukról. Azt is elmondhatjuk, hogy az országban most először jelent meg egy korai, X–XI. század fordulója táján épült fejedelmi-királyi udvarház, korai kolostor.

Felvetődik annak lehetősége is, hogy az itt később többször is tartózkodó, nem egy alkalommal Szent István kísérőjeként Asztrik apát, vagy szerzetestársai közül az egyik lehetett a pécsváradi udvarház felépítésének legfőbb munkálója. A többször átírt, bővített pécsváradi alapítólevél fegyveresekre és szolgálonépekre vonatkozó része talán a fejedelmi udvarház egykori szervezetét tükrözi.

Előadásunkat befejezzük; a felvetett kérdések, ásatási-, kutatási anyag vizsgálata tovább folyik, abban a reményben, hogy a most felrajzolt képet tovább gazdagítsuk.

A SZENT ISTVÁN-KÉP VÁLTOZÁSAI SZÁZADUNK TÖRTÉNELEM-OKTATÁSÁBAN

A közgondolkodás formálásában a tankönyveknek kiemelt szerep jut, amelyek időnként követik, máskor évekkal-évtizedekkel lemaradva tükrözik a szaktudományok újabb eredményeit. Kitüntetett helye van a történelem-tankönyveknek, mivel gyakran fogalmazódtak meg „népünk körében a jelen gondjai, gazdasági, társadalmi és politikai problémái is történeti kérdésként.”¹ A társadalom kezelheti a történelmet példatárként, amely jelen törekvéseket vetít vissza a múltba és ezzel közvetlen politikai hatékonyságot szándékozik elérni, „ami óhatatlanul a történeti folyamat egyszerűsítésének, a történelem önkényes, a mindenkori jelenhez való hozzáigazításának veszélyét idézi fel.”² Másrészt a történetiség orientáló hatással közvetítheti a múlt tapasztalatait a jelennek.

A hagyományápolás többnyire évfordulókhöz, ünnepekhez kötődik és azokhoz a történelmi személyiségekhez, akiknek életműve alkalmas arra, hogy a jelen célokra mozgósítson. Ezek a hősök általában hiba nélküli, szoborszerű jellemek, olyan „társadalomszemléletet erősítenek... amely nem alkalmas a széles körű társadalmi objektivitást igénylő, társadalmi fejlődésünk gondjait, sikereit egyaránt kritikusan tekintő, de magának érző szocialista gondolkodás kialakítására.”³

Bevezetésként Pach Zsigmond Pál és Glatz Ferenc gondolatait idéztük, mert ezek részben magyarázatot adnak I. István királyunk történeti képének a mindenkori napi politika igényei szerinti változásaira, másrészt figyelmeztetnek arra, hogy hagyományának ápolása csak akkor lehet eredményesen orientáló hatású, ha az oktatásban történetileg hiteles Szent István-portrét rajzolunk meg. Ennek ellentmondásokkal telített korunkban is irányt kell mutatnia politikai, erkölcsi és kulturális cselekedeteinkben egyaránt és mindezt historizálás mentesen kell megtennie.

A történelemtankönyvek szerepéről már szoltunk, de meg kell jegyeznünk, hogy a közgondolkodásra az iskolán belül hatnak egyéb tényezők is (legelőször a tanári magyarázatok szuggesztivitása vagy ennek éppen ellenkezője), nem is szólván egyéb információközvetítő forrásokról (film, zene, rádió, videó, irodalom stb.)

Különböző típusú tankönyvek Szent István-képét regisztráltuk és most megkíséreljük kimutatni azt a kézenfekvő kapcsolatot, amely az aktuálpolitika elvárásai és ezen portrék között kialakult. Teljességre természetesen nem lehetett törekedni, mert az elérhető anyag megközelítően sem volt teljes és ez az oktatási folyamatban a ható tényezők egyike csupán, de talán az irányvonalak felvázolásában kizárhatjuk a nagy tévedés lehetőségét.

Már a tizenkilencedik század elejének tankönyvszerzői Szent Istvánban a

korokban meglévő hazai eszme- és intézményrendszer megalkotóját tisztelték: a központi hatalmat erősíteni, illetőleg a vármegyei önállóságot növelni kívánó politikusok közül az utóbbiak a vármegyehálózat létrehozójára tekintettek fel személyében.⁴

A század második felében az iskolák döntő többsége felekezeti iskola volt a katolikus egyház primátusával. Ez az oktatási rendszer Szent Istvánban elsősorban a vallásalapítót látta, az e téren kifejtett ténykedését méltatta. A kereszténység „megalapítása Istvánnak lett hivatásává, aki esküjét megtartva s lelke sugallatát követve buzgó és szilárd akarattal fogott a térítéshez.”⁵ Az egyházszerzés művét a koronázás idejére betejeztetnek tekinti egy tizenkilencedik század végi tankönyv; a koronaküldés lényegében egyházi intézkedéseinek a pápa általi megerősítettését jelentette. Kedvezőtlen színben tűnik fel Gizella királyné, akinek ármánykodásaival szembeáll a keresztény monarchiát féltő király a „kicsapongó”, mégis Árpád családjából származó Vazul kijelölésével.⁶ „De a királyi udvarban fészket vert idegenek, maga Gizella királyné is ellene szegültek e szándékának.”⁷ István király szembeállítás a környezetében lévő idegenekkel két törő fakadt: egyrészt a kiegyezéshez kapcsolódó vámúniós tárgyalások közeledtével mindig kiéleződött a küzdelem a dualista monarchia két tagországának politikáját formáló bizonyos irányzatok között, másrészt a Vazul háttérbe szorításához kapcsolódó kegyetlenségek alól fel kellett menteni a „magyarok apostolát”, akinek „igazi vallásosság, kegyesség és kormányzói bölcsesség voltak legszebb tulajdonai.”⁸ Egy további szempont sem hanyagolható el, miszerint „II. Szilveszter olyan jogokat adott Istvánnak, amilyenekkel abban az időben csak a kereszténység legkitűnőbb fejedelmei dicsekedtek.”⁹

Hangsúlyt kap a keresztény Európában egyenrangú tagként felemelkedő magyar államiság, amelyben Szent István „míg a királyi hatalmat kiterjesztette, nem nyomta el nemzete szabadságát.”¹⁰ 1888-tól a véderővita korbácsolta fel a magyar politikai közvéleményt, amelyben kiobbantak a hadsereget szilárdan kézben tartó uralkodó és az abban nagyobb szerepet követelő, 48-as érzelmű politikai csoportok ellentétei. Az államalapító királyt itt példaadás igényével állítják Ferenc József elé, mert az tiszteletben tartotta „nemzete szabadságát”.

A „nemzet apostola” fontossá vált az 1893-tól kiéleződött egyházpolitikai küzdelemben, amelyben nyomatékot kap a legendák István királynak elmentmondásos kettőssége: „Szigorúság és szelíd rábeszélés voltak segítő eszközei e nagy fontosságú munkában”, tehát a térítésben. A szigorra utal, hogy Koppány testét „az ország különböző részein kiszégeztette, hogy evvel a példával elrettentse az elégedetleneket.”¹¹ Ebben szinte megfogalmazódik az a más helyütt elhangzott mindenre elszánt alapállás, hogy „az egyház nem szolgáltatja ki harc nélkül Szent István apostoli királyságát a kálvinistáknak és a zsidóknak.”¹²

A századfordulón Marczali Henrik, a kiváló történettudós írt gimnáziumi tankönyvet. Kutatói módszerére jellemző volt, „hogy figyelmét az eszmék és intézmények mellett a társadalomra és a gazdaságra is ráirányította.”¹³ Közvetlenül nem vett ugyan részt a politikai életben, de természetesen nézeteire hatott korának politikai közege. Kapcsolódott az egyházpolitikai törekvésekhez, de a magyarság monarchián belüli nagyobb szerepét követelő irányzatokhoz is.

Szent István műve mellé rendelte a szent korona eszméjét: „Mai napig vallásos tisztelettel őrzi nemzetünk a szent koronát, függetlenségének zálogát, a művelt nyugati nemzetekhez tartozásának jelét... (Szent István) a pápától kért koronát, kinek csak szellemi volt a felsősége.”¹⁴ Máshelyütt így ír: „A római pápában csak az egyház fejét ismerte el, kinek lelki hatalma országa függetlenségét nem fenyegette.”¹⁵ Továbbá két fontos elemmel gazdagodik az általa megrajzolt Szent István-kép. Az egyik a király és a nemzet viszonyára vonatkozik, amelyben a nemzet – anakronisztikus módon – e kapcsolatban az egyenrangú partnerré válás útján jár, amennyiben korlátozza az uralkodó hatalmát. „Oly nagy volt a király kísérete, hogy egészen kiélta a vidéket, nem csoda, ha később törvényt hoztak a király hivataln látogatása ellen.” Egy újabb részletben a nemzet szerepét sem tartja lebecsülendőnek az államalapítás végrehajtásában: „Nagy ebben az érdeme a szent királynak, ki mindenben elől járt példával, munkával. De bámulni kell nemzetünket is, mely ily nagy áldozatokat hozott, mert belátta, hogy mit királya akar, bár ellenkezik szokásaival, javára szolgál.”¹⁶ Ennek eredményeként: „A kereszténység, királyság, a vármegye, a birtok és földművelés örökévé lettek a magyar nemzetnek.”¹⁷ A másik elemre utal az alábbi idézet: „Vége volt a kóbor pásztoréletnek... Csak most lehetett szó művelésről, a magyar gyermek... akkor kezdett járni a monostor vagy templom mellett épülő iskolába.”¹⁸ Marczali kiemeli tehát az iskoláztatásra, kulturálódásra gyakorolt hatást, amiben van egy jó adag a későbbi korok eredményeinek visszavetítéséből, de a kezdetek kétségkívül az államalapításhoz köthetők. Marczali Henriknek a századfordulón írt tankönyveiben a tudományosság rendkívül szemléletesen van jelen; századunkban a párszázadait a jelenleg használatos Gyapay-Ritoók és Bellér-féle történelemkönyveknek az államalapításról szóló fejezetében találhatjuk meg.

A huszadik század első évtizede a politikai erők kiélezett küzdelmét és a szociális feszültségek fenyegető jelentkezését hozta Magyarországon. Szent István, a történelmi példakép több irányba hathatott életművével. Nem közbömbös természetesen, hogy egyháziak vagy világiak kísérelték-e kiaknázni azt, meglátva benne az erős kezű uralkodót vagy a keresztényi érzelmű szentet.

Az 1899-től jelentkező exlex állapotban felmerült az igény az olyan minta követésére, amely gyorsan és hatásosan vetett véget a zavaroknak. A királyi hatalmat az államszervező harcok során megalapító István elrettentő példát statuált ellenfelei fölött: „Egész világ láthatta, hogy István fejedelmi hatalmában nem akar osztozni senkivel... A királyi czim felvételével azt akarta... kijelenteni, hogy ő független országnak ura, s maga fölött földi urat nem ismer. István korlátlan, abszolút uralkodó volt... A koronázásnak a magyar nemzet szemében óriási jelentősége van, ezáltal lesz a király igazán felséges ura népének... Szigorú törvényekkel akarta szilaj népét szelidebb, nemesebb erkölcsökre nevelni...”¹⁹ A kiemelések talán érzékeltetik, mennyire háttérbe szorul a „rendcsinálásban” maga a nemzet és mindenki fölé emelkedik az autokrata uralkodó, a hatalom legfőbb birtokosa.

Az 1900-as évből maradt ránk másrmilyen szemléletű tankönyv is. Ebben István, aki „testestől-lelkestől keresztény volt” megosztotta az egyházszervezés-államalapítás feladatát az egyházzal: a törzsfők leverését csak befejezte, de ennek a harcnak a javarészét még Géza fejedelem végezte el.

Az uralkodó „királyi tanácsára hallgatva törvényt hoz és végrehajtja azokat.”²⁰

Egy újabb könyv a keresztény egyház és a királyság létrehozását tartja fő művének. Nem érdektelen az életmű két elemének sorrendisége. A keresztény vallás meghonosításának célja, hogy az „áthassa a lelkeket, megszeli az erkölcsöket és megnevesítse jellemüket.” A püspökök a trón támazsai: „Fölöttük világi bíró nem ítélezhetett, ők ellenben több esetben bírái voltak a világi elemnek.” A kolostorok barátai „megértették a magyar harcossal, hogy a munka nem szégyen, ellenben a tétlenség a bűnök szülője.” István „a keresztény emberszeretet hatása alatt legalább enyhítette” a rabszolgák sorsát.²¹ Nem kétséges, hogy mire akarta orientálni ennek a tankönyvnek a szerzője a növendékeket a századelőn. Szent István tehát három alakban jelent meg: az autokrata, az önkorlátozó és az egyháznak az állami nevelésben is elsődlegességet biztosító uralkodó képében.

Két dologra utalnánk még röviden századunk első évtizedének Szent István-portróját illetően. Újra hangsúlyt kap a már XII–XIII. században kialakult mítosz, amely szerint a jognak az első törvényalkotó, az első szent király a forrása.²² Ennek alapján még az Árpád-ház uralma (de nem Szent István) alatt valóban rendszeressé váló törvénykezési napokat is az államalapító idejére vezetik vissza: „Olyan törvényeket alkotott, melyekben az egyház és állam érdekeit egyaránt szembe előtt tartotta.”²³ Meglepő a két érdek különválasztása, de nyilvánvaló az aktuálpolitikai indíttatás. A másik figyelmet érdemlő tény, hogy hangsúlyozottan említik: Gyula vezér leverése után „Erdélyt szorosabban csatolta Magyarországhoz és a kereszténységnek terjesztése céljából Gyulafehérvárott püspökséget alapított (1002).”²⁴ Miért fordul elő Erdély, noha a korábbi tankönyvekben figyelmen kívül hagyták? Egyaránt szerepet játszhat ebben 1867 (Erdély betagolása a magyar közigazgatási szervezetbe) és az ezt megkérdőjelező román nemzeti mozgalommal való szembefordulás.

Az akkor forgalomban volt tanítási terv és utasítás a történelem tanításának célrendszerét a következőkben határozta meg: 1. „Különös figyelemmel (kell lenni) az állami élet fejlődésére és a közjogi ismeretek megerősítésére.” 2. Az egyetemes történet nagy mozgalmaival való kapcsolatában „hazánk . . . inkább kapta, mint adta az impulzusokat . . . de a befogadásban nagy fogékonyságnak és ritka erőnek szolgáltatta bizonyosságát.” 3. Szent István „a Nyugathoz csatlakozik (a nagy válaszüton) és szervezi a magyar keresztény királyságot, melyet III. Henrik császár támadásaival szemben megvédenek Szent István utódai.”²⁵ 4. „Magyarország a kereszténység védelmezője és terjesztője.”

Az intézmények eredetére és a befogadókésztségre vonatkoznak az alábbi tankönyvrészletek: Szent István csak úgy tudta Magyarországot „Európa keresztény népeinek közösségébe (emelni), ha (az) a pogány múlttal szakítva alkalmassá válik Nyugat-Európa állami és társadalmi intézményeinek befogadására.”²⁶ „A pogány és ázsiai szervezetű Magyarországból keresztény és európai államot kellett alkotnia, ha fennmaradását biztosítani akarta.”²⁷ „A nyugati államokat utánozta, mert ebben is eszközt látott a magyar nemzet fennmaradására. De . . . ügyelt arra, hogy az idegenből átplántált intézmények a nemzet sajátos jellemét és függetlenségét ne csorbítsák.”²⁸ A függetlenség védelme Kelet és Nyugat ellenében egyaránt értendő, bár a szlávok felőli fenyegetettség 1910-ben nagyobb nyomatékot kap: „Ha

István az utóbb teljesen elszlávosodott keleti egyházhoz csatlakozott volna, hazánkban helyettünk ma talán a szlávok uralkodnának.”²⁹ Ugyanez más megfogalmazásban: „A nép . . . felismerte a viszonyok követelését és nemcsak részese, hanem védője is lesz a nyugati kultúrának.”³⁰ Itt már a frissen megalapított feudális magyar államhoz illeszti a „kereszténység védőbástyája” – később jogosultan is viselt – jelzőjét, amely a huszadik század elejének nemzetközi konfliktusaiban újra valóságossá lényegülhet. Szent István uralma ugyanakkor hol az alkotmányos hatalomgyakorlás előképének („A főpapok, főnemesek, a köznemesek szabad urai voltak birtokuknak, adót nem fizettek, beleegyezésük nélkül a király törvényt nem hozhatott”)³¹, hol a nyílt egyeduralom mintájának mutatkozott („saját személyében egyesítette mindazt a hatalmat, amit eddig a nemzetgyűlés gyakorolt”).³² Mindemellett István „éppen olyan vitéz volt a harcban, mint aminő bölcs a kormányzásban”³³, aki „már mély meggyőződésből vált igazi hívővé.”³⁴

Marczali Henrik mértéktartó, a Szent István-i mű gazdasági, társadalmi és kulturális oldalát is tekintő tankönyv kezdeményezése századunkban sokáig nem talált követőkre. Helyette a történelemtanítás „hozzáigazodott” az akkori jelenhez, a közjogi harc, az állami intézmények szerepét erősítő politikai irányzatok és az erősödő, védekező hadállásba kerülő, ugyanakkor agresszív nacionalizmus szolgálatába állt.

Szekfű Gyula, az 1945 előtti polgári történettudomány kiemelkedő képviselője gazdag történetírói munkássága során többször is szembesült a mindenkori Szent István-képpel. A közjogi harcok idején a „függetlenségi urak” felfogásával ellentétben abból indult ki, hogy az uralkodó Szent István koronájának viselője, Magyarország alkotmányos királya. Ebből következően: „A Monarchián belül kell Magyarország alkotmányos önállóságát mind határozottabban biztosítani.”³⁵ A magyar állam életrajza című tanulmányában megvilágította azt, hogy a német-szövetséges Magyarország miként vált Szent István államszervező munkájának eredményeként a keresztény-germán kultúrközösség tagjává.³⁶ Az alkotmányosság erősítésének igényét a századeleji tankönyvekben túlharsogták a közjogi harcokból lecsapódó tételek: a német szövetség igazolását pedig azért említjük, mert a harmincas években ettől a nézettől élesen eltávolodik Szekfű: másként – bölcs reálpolitikusként – látja államalapító királyunkat. Így figyelmeztet: A turanizmus révén „a kis középosztály alacsonyabb műveltségű rétegeiben akadálytalanul megy végbe az elszakadás Szent Istvántól és a kereszténységtől.” Ezzel szemben „a falusi nép és városi munkásság széles tömegei . . . Szent István alakjával . . . még ma is nagy nemzeti és keresztény képzeteket, mély érzéseket társítanak.”³⁷ – szólalt meg a keresztényi érzelmű történész.

Szekfű Gyula Szent István-képének változásában a század sorsfordulóit átélt tanárértelmiség egy részének szellemi fejlődését is felfedezni véljük, amely a koronás fő tiszteletétől, a német szövetség igazolásán keresztül a barbarizmust elutasító, a kereszténységgel egyben a kulturális örökséget védő uralkodó példaképként állításáig terjed. E változás oka a Trianon okozta trauma, a fasiszta hatalmaktól való kiábrándító függés és a belső, szélsőséges irányzatok erősödése.

Újrafogalmazódtak a történettanítás feladatai. Egy 1930-ban kiadott tantervi utasításból válogattunk: „A történettanítás . . . a nemzet erkölcsi hagyományainak, örökölt nagy értékeinek megbecsülésében és átszűröz-

tatásában működik közre... (Ebből) a mai feladatok iránti buzgó odaadás és a jövőre vetett rendületlen hit táplálkozik... A történettanítás... első-sorban az állami, majd a társadalmi és gazdasági alakulás megértésében látja a maga feladatát... (A tanár) domborítsa ki azokat a magasabb érdekeket és erkölcsi erőket, amelyek... már magában a gazdasági életben is fontos szerepet játszanak... Egy-egy közösséget inkább valamely reprezentáns alakjában ismertetünk meg."³⁸

Mintatanítások gyűjteményéből áttekintettük a Szent István-téma mintatanításának főbb gondolatait. A célkitűzés a következő: „Tanuljuk meg a nagy királynak, Szent Istvánnak a történetét, hogy az istenfélelemben és hazaszeretetben példáját követhessétek.” Ráirányítják a figyelmet még a szerzetesek és az egyház szerepére a tanítás és a munka megismertetésében, gyakorlásában. Ezek után így fogalmazzák meg a köteletséget a tanulók számára: „A hazáért imádkozzatok és dolgozzatok!”³⁹ A közgondolkodást átható keresztény és nemzeti Magyarország ideologikus-politikai eszménye jelenik meg az oktatásban Szent István példájával. A szentkoronatan pedig a történeti országterület egységét bizonyítja, amely feljogosít a területi revízió követelésére. Államalapító királyunk fő érdemének egy korabeli tankönyv azt tartja, hogy „intézményeivel az Árpádtól szerzett hazafennmaradását biztosítja.”⁴⁰ Ez a megállapítás megfelel a szentistváni gondolat romantikus eszmevilágának.

Egy 1933-as tankönyvben újra szóba kerül István nagy tette: 1002-ben, Gyula leverése után „Erdélyt szorosabban egyesítette az anyaországgal.” Nem véletlenül említi Boleszláv lengyel herceg északi támadását, akit Szent István hadai kiszorítottak „és a Felvidéket szorosabban az országhoz kapcsolták. Szent Istvánnak ez a hadjárata kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a magyarságban már ekkor élt a Kárpátok övével körülzárt Magyarország tudata.” Ebbe a gondolkörbe illeszthető a nagyszámú szláv udvari szolgára való utalás.⁴¹ A hangnem a harmincas évek végén egyre erőteljesebbé vált. A tanár „igyekezzék kidomborítani a magyar dicsőséget, a magyar nemzet történelmi hivatását és szerepét Európa nagy mozgalmában... (A történelem hőseinek) erkölcsi sugalló erejük van, tőlük lehet elsajátítani az áldozatkészség, hazaszeretet, igazságérzet jellemvonásait.”⁴² A történelmi példakép így adhat erőt a küszöbön álló területi revízióhoz.

A protestáns egyházi iskolákban a kormányzó hatalmát történetileg igazolandó, magyarozatot keresnek az egyeduralom, a korlátlan hatalom szerepére. (Az) nem cél volt, hanem eszköz. Igazi célja, hogy népét megtérítse, keresztény életre nevelje és az üdvösség útjára vezesse... A hatalom megalapozásában kitűnt a király) kiváló szervezőképessége, (aki emellett jószívű, kegyes, igazságos, de megingathatatlan akaratú).⁴³

Szekfü Gyula nemzedéke 1945-ben, a felszabadulással újabb sokkot élt át, amiről a történettudós így írt: „... Fel kell adnunk régi eszményeinket Szent István Magyarországról, a magyarság vezető szerepéről a Kárpát-medencében.”⁴⁴ A szentistváni gondolat igazi tartalmát így értékeli át: „... a nem magyar nemzetiségeknek meg kellett adni az önállóság és önkormányzat szükséges mértékét, (de ezt lejáratták, mert a hitleri gondollattal kormányoztak és hivatkoztak rá), mintha Szent István szellemének felelne meg a nemzetiségek elnyomása.”⁴⁵

A Szent István-i birodalom eszméjével való kényszerű leszámolás egyben

mindannak összeomlását és újraértékelését követelte meg, amit eddig a politika sugallta eszményeket közvetítő történelemtanítás célul tűzött ki. Benda Kálmán 1945-ben kiadott tankönyve átmenetiséget mutat. Nem hallgatja el, hogy Szent István „meggyőződéssel vallotta a kereszténység eszméit,” sőt hatalmát világiak nem korlátozhatták, viszont a vallás parancsai értelmében „kötelessége volt a keresztény jog, erkölcs és igazság pártolása.” Ekkor még a következő részlet sem ütközött magasabb politikai érdekekbe: megnyitotta „az utat a nyugati gazdasági és társadalmi fejlődés számára”. Emellett a népi demokratikus átalakulás „követelményeinek is megfelelt Szent István alakja (apjával, Gézával együtt) a magyar történelem legnagyobb forradalmárai közé tartoznak.”⁴⁶

A fordulat évében kiadott általános iskolás történelmi olvasókönyv már azokra az anyagi-társadalmi folyamatokra összpontosít, amelyek az államalapítás következményei voltak: ahol gondoskodó jósággal, hol kemény szigorúsággal irányító király „a félnomád pásztornépet keresztény földművelő néppé alakította át.”⁴⁷

Szent Istvánból ezután Első István lett. Az ötvenes években gazdag egyéniségéből az erőszelű uralkodó portréját ragadták ki, államszervezésben elsősorban a szláv hatást vélték fölfedezni.⁴⁸ A sematizmus időszakában még szabadsághőssé is vált, aki a Nyugattal szemben megvédte az országot. A megmerevedett arcvonások feloldása rendkívül hosszú időt vett igénybe. Szűcs Jenő és Györffy György kutatási eredményei elemi erővel feszítették szét a tankönyvek avitt I. István-képének kereteit. Erre azonban egészen 1979-ig várni kellett: addig csupán apró retusálások történtek. A felsorakoztatott tényanyag évtizedeken keresztül nem változott, végül már szinte egy sohasemvolt, fakóarcú I. István király maradt meg, akiről már azt sem lehetett tudni, fontos-e egyáltalán mint nemes hagyományaink „tündöklő csillaga” a társadalom számára.

A legendák szentéletű, imádkozó, könnyező Szent Istvánjával a magyar népet a haladás útjára vezető fejedelmet állítja szembe az 1950-ben használt általános iskolás tankönyv. Nélküle „nem haladhatott volna tovább a magyar fejlődés, és nem juthattunk volna a mai időkig, amikor az elnyomottak ismét valóban szabad dolgozókká válnak, és az országot saját maguknak építik.”⁴⁹ Aktuálpolitikai elvárásoknak felelt meg a szláv hatás egyoldalú kidomborítása a térítésben (dunántúli szláv papok) és a közigazgatás megszervezésében (a szláv időkből származó vármegyerendszer felújítása). István a királyi koronát „a pápától és nem a német császártól” kapta. Ennek értelme itt: sikeres szembeszállás a német támadással, mivel annak célja a kelet-európai népek leigázása. Mivel az ötvenes években nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy a koronaküldés is, az egyházszervezés is a nyomatékosan keresztény, vallásos fordulat tünetei voltak, a fejtegetés így zárul: „De hogy Magyarország független lesz-e a német államtól amúgy sem azon múlt, kitől kapta a koronát, hanem azon, hogy erejével meg tudja-e magát védeni.”⁵⁰ Még a húsz évvel később kiadott tanári kézikönyv is az alábbi módon határozza meg az oktatási, nevelési és képzési feladatokat: „Megalapozzuk a haladó történelmi személyiségek fogalmát. Tiszteletet ébresztünk tanulóinkban államalapító elődeink és I. István király iránt, akik a német hódító sereggel szemben megvédték az ország függetlenségét.”⁵¹

Az egyház jelentős szerepe és az államalapítás haladó jellegének vélt

ellentmondását is megkísérelték feloldani a hatvanas években. István a királyi hatalom isteni eredetét hirdeti, ezzel biztosítja a feudális kizsákmányolást.⁵² Másutt: Isten kegyelméből származtatta hatalmát, de igazi alapját a királyi birtokok adták. „Mivel azonban akkor az egyház az új társadalmi rend meggyökereztetésében fontos szerepet töltött be, István egyházszerző munkája is a haladást szolgálta.”⁵³ Itt közvetve elismeri a szerző az egyház és a haladás kapcsolatát az ezredforduló táján.

A korábbi szabadságnak az életformaváltással együttjáró elvesztését ugyancsak össze lehetett egyeztetni a haladás fogalmával, mert „a nép megmaradása csak így volt lehetséges, ez felelt meg a haladásnak.”⁵⁴ Meglepő, hogy „Az államalapítás” című leckében szinte differenciálatlanul egyenrangú Géza fejedelem és I. István király. Tankönyveink figyelmen kívül hagyják, hogy az időbeli közelség ellenére teljesen más jellegű feladatot jelölt ki számukra a kor, amelyben éltek.⁵⁵ Jó húsz évvel később már a következőt ajánlja a gimnáziumi tanári kézikönyv: „Géza volt az alapozó, István a kiépítő és ennek eredménye lett a nyugati típusú feudális állam.” Itt pozitív értelmet kap a kereszténység főlvétele is: „...kedvezően érezte a hatását az élet egyéb területein is.” Az államalapítók tettének értékelése fontos új elemmel gazdagodik: „nemcsak a pusztulástól mentették meg népünket, hanem új széles távlatokat nyitottak előtte” – idézik Fodor István megállapítását.⁵⁶

Méltó Szent Istvánnak a magyar történelemben elfoglalt helyéhez és jelentőségéhez a gimnáziumokban és a dolgozók középiskolájában jelenleg használatos történelemtankönyv. Az államalapítás mellett mindkét helyen kidomborodik a társadalomszervezés magasabb és akkor kétségtelen legmodernebb végrehajtása.

A történettudományon belüli irányzatok közül Gyapay-Ritoók György nézeteit elfogadva a nemzetiségi rend ősi kereteinek keresztényfeudális tartalommal való kitöltését népszerűsítik, valamint feltételezik, hogy Koppány lázadásának leverésével István az egész ország ura lett. Nyomatékot adnak a korona pápai adományozásának és dicsérik István bölcs politikai előrelátását – ami kétségtelenül későbbi állapot visszavetítése –, mellyel a felemelkedő Szentszék támogatását szerzi meg ezen aktus révén. A szent-sanctus szónak tiszteletre méltó, erényes, feddhetetlen jelentésváltozáttal való értelmezése a király „felmentésének” tűnik a túlzott keresztényi indíttatás jellemvonása alól. A műveltség, írásbeliség terjesztése viszont kifejezetten a kereszténység elterjedésének következménye, eredménye és ennek terméke az „Intelmek” is. Ebből azt a részletet idézi a tankönyv, amely a hatalom önkorlátozásáról szól: „Ha békességes lész, akkor királynak mondatol, és király fiának, és szeretve lész mind a vitézektől.”⁵⁷

Bellér Béla a téma mottóját a „Verses zsolozsma Szent István királyról” című költeményből veszi, melynek utolsó sorai szerint „e nyakas, délceg fajta, kardos markú nemzetet... csak egy magafajta harcos téríthette meg.” Nála az ország birtokbavétele másfél évtizedes kemény harc eredménye és a részfejedelemségek felszámolásával, gyökeresen új intézmények bevezetésével járt együtt.⁵⁸

Végül megkísérelünk választ adni arra, hogy milyen legyen ma – szerintünk – a múlt tapasztalatait a jelennek közvetítő, orientáló hatású Szent István-kép. Érdeemes tudatosítanunk azt, hogy olyan politikus állt

a magyar történelem új szakaszának kezdetén, aki „a felismert elveket következetesen érvényesíteni tudta.”⁵⁹ Ugyancsak aktuális és megszívlelendő, melyre az Intelmekkel kapcsolatban utaltunk, „a hatalom önkorlátozásának képessége”.⁶⁰ Említést érdemel az a hídszerep Nyugat és Kelet között (pl. a jeruzsálemi zarándokút megnyitása), amely melleleg praktikus gazdasági előnyökkel is járt az ország számára. Az „Intelmek” más passzusa ifjúságunk számára nevelő hatású, amelyben az élet megpróbáltatásaira való felkészülést szorgalmazza.⁶¹ Kötelességünk kiemelni Szent Istvánnak a magyar kultúra megalapozásában játszott szerepét. A kereszténység közvetítette az európai műveltséget; a magyar nyelv alkalmassá vált a vallás tanításainak kifejezésére, ezáltal az sokat gazdagodott is. Az erkölcsi kultúra fejlesztésében a társadalmi életet szabályozó törvényeivel, személyes példaadásával biztosított tekintélyével vitán felüli érdemeket szerzett. A nyitottságra és a „különb-különb nyelv és szokás, különb-különb példa” befogadására való hajlam ugyancsak a Szent István-i életmű sajátja volt, időszerűségét ma sem veszítette el. A források Szent István-portróját ugyancsak vállalni kell a maga ellentmondásosságával együtt, mert jobban tükrözi a feszültségekkel, ellentétekkel terhes kort, amelyben a magyar állam alapításának nagy művét I. István királyunk végrehajtotta, mint egy hiba nélküli, szoborszerű hős.

JEGYZETEK

- 1 Pach Zsigmond Pál: Történelem és közgondolkodás. In: Vass Henrik (szerk.): Történelem és közgondolkodás. Bp. 1982. 19. o.
- 2 Pach Zs. P.: im. 22. o.
- 3 Glatz Ferenc: A közgondolkodás történeti elemei. A tudományos és a köznapitörténelemfelfogás. In: Id. 1. sz. jegyzet 44. o.
- 4 Mészáros István: István királyunk régi tankönyvekben. In: Élet és Tudomány 1988/33. 1035. o.
- 5 Vaszary Kolos: A magyarok története rövid előadásban. Pest. 1866. 16–21. o.
- 6 Tankó János: Magyarország története. Bp. 1885. 14–18.
- 7 Sebestyén Gyula: A magyar nemzet története. Bp. 1890. 10–13.
- 8 Vargyas Endre: Magyarok története. Bp. 1887. 20–22.
- 9 Sebestyén: im.
- 10 Sebestyén: im.
- 11 Gaál Mózes és Helmár Ágost: Magyarország története. Pozsony 1892. 10–13.
- 12 Csáky Moritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Graz–Wien–Köln. 1967. 101.
- 13 Gunst Péter bevezetője. In: Marczali Henrik: Világtörténelem–Magyar történelem. Bp. 1982. 19. o.
- 14 Marczali Henrik: Magyarország története. Bp. 1894. 21–26.
- 15 Marczali H.: ua. Bp. 1900. 26–33. o.
- 16 Marczali: 1. 14. sz. j.
- 17 Marczali: 1. 15. sz. j.
- 18 Marczali: 1. 14. sz. j.
- 19 Szigethy Lajos: Magyarok története. Bp. 1900. 27–33.
- 20 Varga Ottó: A magyarok története. Bp. 1900. 28–33.

- 21 Újházy László: A magyar nemzet történelme. Bp. 1900. 38–47.
- 22 Szűcs Jenő: István – a bölcs politikus. (beszélgetés) In: Élet és Tud. 1988/34. 1062–1063.
- 23 Szádeczky Lajos: Magyarok története. Első rész. Bp. 1901. 49–54.
- 24 Vaszary Kolos: Történelem. Bp. 1901. 18–22.
- 25 A gimnáziumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások. Hivatalos Kiadó Bp. év nélkül
- 26 Újházy László: A magyar nemzet oknyomozó történelme. Bp. 1906. 31–45.
- 27 Alpáry Lajos: A magyar nemzet története I. Bp. 1910. 60–65.
- 28 Szölgvény János: Világtörténet főtekintettel a magyar nemzet történetére. Bp. 1912. 42.
- 29 Alpáry L. I.: 27. j.
- 30 Szölgvény: I. 28. j.
- 31 Alpáry: I. 27. j.
- 32 Szölgvény: I. 28. j.
- 33 Alpáry: I. 27. j.
- 34 Keményfy K. Dániel: A magyar nemzet története. Bp. 1911. 32–35.
- 35 Glatz Ferenc bevezetője. In: Szekfű Gyula: Forradalom után. Bp. 1983. XIII. l. 35. j. XVII.
- 37 Lederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története. Bp. 1969. 140–142.
- 38 Utasítások a leánygimnázium, leányliceum és leánykollégium tantervéhez. Bp. 1930.
- 39 Tesléry Károly: Mintatanítások az új tanterv szellemében. Nyíregyháza 1930. 320–325.
- 40 Miskolczy–Szolomájer: Magyarok története. Bp. 1931. 15–19.
- 41 Marczinkó F.–Pálfi J.: Magyarok története. Bp. 1933 (?).
- 42 Részletes utasítások a gimnázium és leánygimn. tantervéhez. 1938. 69. o.
- 43 Varga Zoltán: A magyar nemzet elbeszélő története. Debrecen. 1941. 16–20.
- 44 Glatz F.: I. 35. je. XIII.
- 45 Szekfű Gyula: Forradalom után. Bp. 1983. 69.
- 46 Benda Kálmán: Magyarok története. I. köt. Bp. 1945. 16–20.
- 47 Történelmi olvasmányok (az ált. isk. V. oszt. számára) Bp. 1948. 61–65.
- 48 Hankó Ildikó: Évszázadok hagyománya. In: Magyar Nemzet 1988. aug. 19. 4. o.
- 49 Tört. az ált. isk. VI. oszt. számára. 1950. 45–50.
- 50 I. 49. j.
- 51 Tanári kézikönyv az ált. isk. 5–6. oszt. tört. tanításához. Bp. 1970. 229.
- 52 Tört. az ált. isk. VI. oszt. számára. (Kísérleti tankv.) év nélkül (1960-as évek?) 44. o.
- 53 Tört. az iparitanuló int. I. oszt. számára. 1964. 24–26.
- 54 I. 52. j.
- 55 I. 53. j.
- 56 Szabó Károly: Történelem I–II. oszt. Tan. kézikönyv. Gimn. Bp. 1985. 170–171.
- 57 Gyapay G.–Ritoók Zs.: Tört. a gimn. I. osztálya számára. Bp. 1979. 254–258.
- 58 Szűcs Jenő: I. 22. j.
- 59 Szűcs Jenő: Az első magyar államelméleti mű. In: Magy. Nemz. 1988. aug. 20. 10. o.
- 60 Kardos József: István kir. portréja (beszélgetés) In: Magyar Ifjúság XXXII. (1988) 31. sz. 9–11.
- 61 Paskai László: Szent István kulturális öröksége. In: Magy. Nemz. 1988. aug. 20. 1–2. o.

**A KERESZTÉNYSÉG FELVÉTELÉNEK
ÉS SZENT ISTVÁN KORÁNAK ÁBRÁZOLÁSA
AZ NSZK-BAN JELENLEG HASZNÁLTATOS
TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN**

1987 januárjától 4 hónapos tanulmányúton voltam az NSZK-ban, mégpedig a Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet igazgatójának meghívására Braunschweigben töltöttem ezt az időt. Az intézet könyvtárában, melynek könyvállománya meghaladja a 160 000 kötetet, megtalálhattam az összes NSZK-ban korábban és jelenleg is forgalomban levő történelemtankönyveket. Témám, „Magyarország és a magyarság ábrázolása az NSZK-ban használatos történelemtankönyvekben”, szempontjából néztem át több mint 100 kötetet, majd ugyanennyi segédanyagot és ehhez kapcsolódó könyvet ill. tanulmányt.

A magyarok kereszténység-felvételét a tankönyvekben a legtöbb helyen az augsburgi vereség leírása után viszonylag egyszerűen, egy mondatban említik.

„... Az elkövetkező évtizedekben letelepültek paraszttá váltak Magyarországon és felvették a kereszténységet.”¹ Szívesen alkalmazott fordulat. „... Felvetették a keresztény vallást, és néhány évtized múlva betagozódtak az európai népek közösségébe.”² Új elem amikor ehhez hozzájön, kik térítették meg a magyarokat: „... Letelepültek és német misszionáriusoktól felvették a kereszténységet.”³ A kisiskolások számára bizonyára nem kell túl részletezni ezen folyamat elemzését, de itt meg kell jegyezni, Magyarországon a térítés nem csak német papok által történt, hanem ekkor és még korábban is, Bizánc hatása is megfigyelhető. Ebben az időben sokan vették fel a görög-keleti vallást. Pl.: 947-ben Bulcsu, majd Zombor gyula keresztelkedett meg Bizáncban, vagy 953-ban innen érkezett térítőpüspök az országba. A jó viszony megromlott az augsburgi csatavesztés után, Konstantin császár 957-ben beszüntette a magyar fejedelemben küldött évi adót, ezután megindulnak a támadások Bizánc ellen. A huszonöt évig tartó bizánci–magyar szövetség felbomlása nem csupán a kalandozások újrakezdését váltotta ki, hanem azt is, eredményezte, hogy az Árpád-ház a keresztény népek közé való beilleszkedést ezentúl nem Bizáncon, hanem Rómán keresztül kereste. Taksony fejedelem megpróbálta a kapcsolat felvételét a németek megkerülésével, de a pápa levelét a császár elfogadta és megakadályozta a Rómából küldött püspök működését.⁴ Talán túl konkrétan köti a következő egy mondatban a tankönyvszerző az 1001-es évszámhoz a kereszténység felvételét. „A vereség hatására (995 Augsburg) letelepültek; és 1001-ben felvették a kereszténységet.”⁵ A másik helyen ez olvasható: „1000 körül felvették a kereszténységet...”⁶ Ez jobban tükrözi az igazságot, mert István előtt Géza tett már igen fontos lépéseket az új vallás felvételére. Erre történik utalás, amikor Ottó császár 973

húsvétján fogadta „Európa minden részéről érkezett küldötteket, bizánciakat és rómaiakat, dánokat, lengyeleket, cseheket, magyarokat – sokan közülük császári döntést kértek.”⁷ Az említett magyarok – 12 főúr – Géza hívei voltak, akiket nyilván nem „császári döntés” kérése miatt küldött, hanem a kapcsolatok kialakítására. Ahol bővebben írnak, akár Istvánról, akár a kereszténység felvételéről ott sem emlékeznek meg Gézáról, hanem mindenütt fiának tulajdonítják azt. „A magyarok a Lech-mezei vereség után a Duna és a Tisza alföldjén települtek le. Bajor püspökök térítették meg őket. Királyuk István házasságával, aki Bajor Gizellát vette el, a térítés jelentősen megerősödött. A pápa elismerte 1000-ban István királyságát: ezáltal Magyarország láthatóan beilleszkedett a keresztény nyugati kultúrkörbe.”⁸ Itt észrevehető a német krónikáirodalomban elterjedt azon beállítás, hogy a magyarok megtérése István házasságával kezdődött és a legkeresztényibb Gizella hozta a pogányok közé az új hitet. Géza békepolitikájából következett az a törekvése, hogy Németországgal való kapcsolatát stabilizálja. Amíg a császári házzal való viszonyában sikerült a baráti semlegesség állapotát elérni, addig Civakodó Henrik bajor hercegségével nem tudott tartós békét létrehozni. A bajor–magyar viszony stabilizálására 995-ben nyílt alkalom, amikor Civakodó Henrik meghalt, ezt az alkalmat használta ki Géza és rögtön követséget menesztett Regensburgba, ahol a hercegi család lelki atyja és a fő tanácsadója, a magyar térítés 972. évi pionírja, Wolfgang volt a püspök, és megkérte fia számára Gizella hercegnő kezét. Civakodó Henrik gyermekei erősen vallásos légkörben nevelkedtek. Henrik, az új herceg, békére hajló természettel rendelkezett, öccse Brunó papi pályára ment, egyik húga Brigitta apáca lett, és Gizellának is hasonló szándékai voltak. Az egyik tanári segédkönyv is István idejére teszi a „római katolikus vallás” felvételét.⁹

Ezt a megállapítást támasztja alá a következő részlet is, de többet mond a korábbiaknál azzal, hogy megemlíti Gézát, ám nem a kereszténység felvételével, hanem az egység kialakításával kapcsolatban, amit nyilvánvalóan fontos tetteknek tarthatunk. „... (a magyarok) letelepültek. Vezetőjük Géza leigázta a különböző törzsfőnökeiket. Fia, Vajk a bajor herceg hűgát vette el és megkeresztelkedett. A pápa koronát küldött neki és Esztergomban I. István néven királlyá koronáztatta. A város érsekség lett. A magyarok áttértek a kereszténységre.”¹⁰ Ez a részlet azon ismertetés lezárása, amely az Oldenburg Kiadó általános iskolák számára készült tankönyvében található, melyben nagy súlyt fektettek arra, hogy minden érzelemtől mentesen, tárgyilagosan írjanak a magyarokról. Az utóbbi idézetben szereplő néhány megállapítást azonban pontosítani kell. Géza térítetési tevékenységéről már volt szó, itt most István megkeresztelkedése időpontját kellene megvilágítani, mert a magyar történetírásban felmerült az a vélemény, hogy István nem házassága idején keresztelkedett meg, hanem korábban, mégpedig azért, mert Géza családjával együtt 972-ben tért át a kereszténységre, így bizonyosra vehető, hogy Vajk kereszténynek született, ill. születése után rögtön megkeresztelték. A tankönyvíró tiszteletre méltó felkészültségét mutatja, hogy ismeri a Vajk nevet, amelyet különben a magyar tudósok a török baj=gazda, gazdag szó magyar kicsinyítésének magyaráznak, ez lett volna az újszülött nemzeti neve, míg a kereszténységben az István nevet nyerte. Nagyon helyesen nem foglal állást Esztergom érsekséggé válásával kapcsolatban, amelyet más helyen német alapításúnak

tartanak. Valóban itt sem helyes a magyarok áttérését csak ezen időszakra tenni, amikor jóval ezelőtt ill. még később is folytak térítések. Újabb adatokat találhatunk az alábbi részletben, melyben, úgy mint szinte mindegyikben, az augsburgi vereség utáni időszakhoz kapcsolják a letelepedést „...és megnyíltak a bajor keresztény térítés számára. Első keresztény királyuk I. István (997–1038) magyar érsekséget alapított Esztergomban és II. Szilveszter pápától kapott koronát (Stefanskorona).”¹¹ Jó érzés olvasni első királyunk uralkodási adatait, valamint az igazságnak megfelelő értékelést, amely a magyarokkal foglalkozó több mint egy oldalas szövegrész lezárásaként szerepel.

Hasonló hangvételű véleményt érezhetünk a magasabb szintű képzés számára írt tankönyvekben: „A 971-ben kinevezett passzai püspök Pilgrim, jelentősen kivette a részét a magyarországi térítésekből. A magyarok ebben az időszakban települtek le és Szent István idején (997–1038) csatlakoztak a Nyugathoz. 1001-ben megkoronáztatta magát a pápától kapott koronával. Ez a folyamat bizonyos értelemben lezárult az esztergomi érsekség alapításával 1001-ben.”¹² Pilgrim (magyar szövegekben Piligrim) passzai püspöknek a magyar kereszténység eredetének kutatói nagy szerepet juttatnak, eléggé érdemtelenül, ugyanis Szent Wolfgangot, aki alig ért el a pannoniai végekhez és térítéseit el akarta kezdeni, visszarendelte. Kétségtelen, hogy adott papokat Brunó püspök mellé, aki eljutott Magyarországra és hatékony munkát végzett, de a passzai püspök nem elégedett meg a térítés elősegítésével, hanem arra törekedett, hogy az ország feletti egyházi vezetést megszerezze magának, amely azonban meghiúsult azon, hogy Géza a legkevésbé sem kívánta ezt a függést. Itt és még egy helyen fordul elő, hogy „Szent” Istvánt írják. Koronázásának időpontja két helyen található meg a megvizsgált anyagban és mindkét szerző 1001-re teszi igen helyesen, ugyanis a korona ügyében küldött követjárás az 1000. év második felére eshetett, amikor Szilveszter pápa és III. Ottó együtt Rómában tartózkodott. Ennek eredményeként hozta Asztrik–Anasztáz Magyarországra a pápa adta felségjelvényeket, melyekkel Istvánt az új évezred első napján megkoronázták. Szinte sehol sem található utalás ezen eljárás jelentőségére, amely függetlenséget biztosít az új keresztény ország számára a német birodalommal szemben. Ugyanezt túlkörözi, hogy István a koronázás után – az egykori gyakorlatnak megfelelően – írásban terjesztette a pápa elé a magyar érsekség felállítását, Esztergomot jelölve ki székhelyének. Az Asztrik által vitt okmányt a pápa szentesítette aláírásával, így szabad kezet, a kor nyelvén apostoli hatalmat adott István királynak a magyar egyház berendezésére és a térítésre. III. Ottó szerepének, valamint a magyar–német viszony megítélése két helyen fordul elő. Mindkét helyen arra törekednek, hogy Ottó szerepének hangsúlyozásával sugallják a Magyarország feletti német befolyást. „Amikor II. Ottó meghalt, fia hároméves volt, de már tizenöt éves korára nagykorúsították. Tervei igen széleskörűek voltak. Szerette volna újra megteremteni a Római Birodalmat és azt a pápával, korábbi tanítójával és barátjával, együtt kormányozni. Ezért felelősséget érzett a lengyelországi és a magyarországi keresztény misszióért.”¹³ Jobban érthetővé válik ez a nem túl konkrét fogalmazás, ha megvizsgáljuk az alábbi szöveget: „Egyházi és politikai átrendezés Lengyelországban és Magyarországon. III. Ottó félévvel elhagyta Rómát. Szent Adalbert sírjához zárandokolt. Ezt az utazását is az univerzális birodalom fel-

állítására használta fel, mégpedig úgy, hogy a birodalom minden része egyenlően a császár fennhatósága alatt álljon.

Lengyelországban Gnesno-ban érsekséget alapított, ... Ottó kinevezte Bolesláv Choroby herceget a császár helyettesének Lengyelországban. Ezzel a német királyság fennhatósága alól kivonta Lengyelországot és közvetlenül a császárság alá rendelte. Ez a politika erősen csökkentette a német politika befolyását keleten és az Németországban erős kritikát váltott ki, különösen Magdeburgban. Hasonló módon szabályozták a viszonyokat Magyarországon is. Magyarország is kapott egy egyházi tartományt (Esztergomi Érsekség). István, akinek a pápa koronát küldött, alávetette magát, mint „barát és szövetséges” a császári és a pápai fennhatóságnak, de itt mégis visszaszorították a német befolyást.”¹⁴ Ennek az értékelésnek csupán a legutolsó mondatával érthetünk egyet, ugyanis a lengyel példával való összehasonlítás csupán vágy lehetett ebben az időben. Ebben az időszakban szó sincsen a császár hűbéri fennhatósága meglétéről, hanem éppen az ellenkező erők hegemoniája tapasztalható István minden német kapcsolata ellenére. Sőt a már Gézánál is említett függetlenségi törekvések mutatkoznak meg Istvánnál is, amikor még a pápától is viszonylag független egyházi rendszert óhajtott kiépíteni. Ugyanezen tankönyvben még egyszer előfordul hivatkozás a kereszténység felvételére ill. István koronázására. Itt említés történik az Esztergomi Érsekség alapítására, melyet e szerint Ottó alapított volna.¹⁵

Találhatunk egy térképet fenti két vélemény alátámasztására egy másik tankönyvben, amely a birodalom egyházi rendszerét az Ottók idejében egységesnek ábrázolja, szervesen beillesztve Lengyelországot és Magyarországot is.¹⁶ Nálunk Esztergomot ábrázolja központnak, melyhez Eger, Győr és Nyitra kapcsolódik. A térkép színezése nagyon megtévesztheti a tanulókat, nem a valós képet nyújtva, ezt támasztja alá a szövegkörnyezet is, amely a II. Henrik alatti birodalmi egyházrendszert írja le. Ugyanebben a tankönyvben található a szintén e szellemben fogant alábbi megállapítás: „Miatán Magyarország és Lengyelország magát a pápának felajánlotta, így a német királyság fennhatósága alól kivonta magát. Ottó nem tett semmit. Véleménye szerint ezen országok az univerzális birodalom tagjai maradtak.

Következtesen leválasztotta a két államot egyházilag is Németországtól, amikor Magyarországon, amely eddig Salzburg alá tartozott, az esztergomi és Lengyelországban a gnesnoi érsekséget alapította meg.”¹⁷ Ezen megállapítások tarthatatlanságára már korábban történt utalás, itt annyi új található, hogy az egyházi befolyást Salzburgra ruházza. Beller Béla: A magyarországi németek története c. munkájában megállapítja, a IX. században, a Dunántúl „... egyházzogilag a Salzburgi érsekséghez tartozik.”¹⁸ Ekkor azonban a magyaroknak még híre-hamva sincs ezen a vidéken. Ezt a korábbi állapotot vonatkoztatja a tankönyvszerző Magyarországra is. E szellemben nyilatkozik a Grundriss der Geschichte írója is, természetesen itt is párhuzamot vonva Lengyelországgal.¹⁹ Szívesen utalnak a tankönyvírók több helyen is arra, hogy Magyarország hűbéri esküt tett volna a német császárnak, vagy a római pápa fennhatóságát ismerte volna el. „Magyarországon István király utódját a nemesség elűzte és az Henrikhez menekült, aki több hadjáratban visszaállította a rendet. A visszahelyezett uralkodó hűbéresküt tett.”²⁰ Ehhez a rövid részlethez több megjegyzés

is fűzhető, annak ellenére, hogy igen szimpatikus a tankönyvíró igyekezete, amennyiben utal István uralkodása utáni zűrzavarra, amiről máshol sehol sem olvashatunk. „István király utóda” Orseoló Péter, István nővérének fia, a hagyományos magyar öröklési rend figyelmen kívül hagyásával került trónra, ami nemcsak a főrendek, hanem az egész nép elégedetlenségét is kiváltotta. 1038-tól 1041-ig uralkodott Péter, amikor a főurak egyhangúlag léptek fel ellene, de nem várta meg az ellene irányuló felkelés kitörését, hanem Bajorországba menekült. Ekkor Aba Sámuel választották meg királynak. III. Henrik leste az alkalmat, hogy apjának 1030-as kudarcát feledtesse és várta az ürügyet, hogy megtámadhassa Magyarországot. Ez az alkalom elérkezett, amikor Aba Sámuel betört Ausztriába, a gyepűelve biztosítására, majd vereséget szenvedett. Erre fel indította meg a támadást Henrik császár 1042-ben, Hainburg és Pozsony földvárait lerombolta, elfoglalta az egész nyitrai dukátust, majd saját hívét helyezve ennek élére, visszavonult. Aba Sámuel azonban, mihelyt Henrik és csapatai távoztak, visszakergette Csehországba az új duxot. A magyar király békeköveteket küldött a császárhoz, de nem óhajtott lemondani támadó terveiről. 1043-ban újra hadjáratot indít, amely azonban elakadt a Rábca melletti mocsarakban. Ekkor Aba Sámuel újra békét ajánlott, amit magas összeg fizetésével és területi engedményekkel el is ért. Ez azonban népszerűségének elvesztésével is járt. A magyar urak egy része összeesküdött ellene, ezt felfedezte a király és az összeesküvők egy részét kivégeztette, akik megmenekültek, azok a császárhoz futottak és segítséget kértek tőle, valamint azt, hogy helyezze Pétert vissza a trónra. A császár örömmel tett eleget a kérésnek, és 1044-ben váratlanul betört Magyarországra. Július 5-én Győr mellett, Ménfőn került sor a döntő ütközetre, amelyben Aba Sámuel vereséget szenvedett, majd elmenekülve a helyszínről, szűkebb hazájában, Hevesben, egy faluban ellenfelei megölték. Henrik ezután elindult hadival Fehérvár felé. A menethez sietve csatlakoztak a helyezkedők, majd a székvárosban ünnepélyesen vonultak a királyi bazilikába. Henrik, Péter kezébe kormánypálcát adott és kézen fogva vezette a trónushoz. Miután a császár Péter és hívei védelmére német helyőrséget hagyott, hazavonult. Péter 1045 húsvétjára hívta meg Henriket Magyarországra.

A császár ezt az alkalmat ragadta meg Magyarország formális hűbériul vételére. A székesfehérvári bazilikában Péter az aranyos lándzsával együtt átadta Magyarországot a császárnak. Majd ezután lakomát adott vendége tiszteletére, ahol nagy mennyiségű arannyal is megajándékozta. Fentiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a császár nem a rend helyreállítása miatt vezette első két hadjáratát, vagy hogy Pétert visszaültesse trónjára, hanem tekintélye és befolyása növelésére törekedett, de jó alkalomnak bizonyult Péter visszahelyezése arra, hogy Magyarországot formálisan is hűbérének tudhassa. Ez a hűbéri eskü csupán két évig volt érvényes, mert Pétert 1046-ban az országos elégedetlenség nyomán kirobbant pogánylázadás ill. a főurak által hazahívott Vazul-fiak elkergetik, majd megölik. Erre találhatunk utalást; „III. Henrik király, akit még apja életében megválasztanak és megkoronáznak, minden nehézség nélkül átveszi a hatalmat Németországban, Itáliában és Burgundiában. Ezután figyelmét keletre irányítja. Lengyelországban és Magyarországon pogány reakciókra került sor... A magyarok váltakozó sikeres harcokban levetették a német hűbériséget.”²¹

Ugyanezen könyv 82. oldalán történik még említés Magyarországról III.

Henrik hatalmának csúcspontja ábrázolásánál. „Befolyása kiterjedt Lengyelországtól, Csehországtól és Magyarországtól egészen Gentig, Verdunig, Lyonig, Arlig, a dán határtól – Rómáig”. Ugyanakkor nem történik említés sehol sem III. Henrik két sikertelen hadjáratáról, amelyeket 1051-ben és 1052-ben vezetett Magyarország ellen, ezzel is bizonyítva, hogy nem tett le korábbi szándékáról, miszerint az országot függése alá kívánta vonni. Mindkét hadjáratban vereséget szenvedett és pusztán azért hagyta abba a magyar hűbéri viszony fegyveres kikényszerítését, mert a belső zavarok a német tartományok nyugodt birtoklását is veszélyeztették.

A magyarok kereszténység felvételét igyekeznek a tankönyvszerzők úgy ábrázolni, mintha ez csupán német hatásra történt volna. Nagyobbnak kívánják feltüntetni a német befolyás nagyságát azzal, hogy egyházszervezetileg is alárendelik az Esztergomi Érsekséget egyszer Regensburgnak, egyszer pedig Salzburgnak, vagy alapítását akár Ottónak is tulajdonítják. István házassága leírásakor erősebb hangsúlyt kap a magyarok térítése, mintha Gizella és kísérei érdeme lett volna a kereszténység általánossá válása Magyarországon.

István uralkodásáról és politikájáról külön nem esik szó, csak a római katolikus vallás felvétele kapcsán említik, de ugyanakkor nagyobb jelentőséggel hangsúlyozzák a hűbéri fenntartóság kérdését, mégpedig egyes helyeken úgy, hogy a pápának is tett volna István hűbéri esküt, vagy csupán egyházi függés jött volna létre, amelyet igazán nem lehet bizonyítani: kivéve István halála után, az Orseoló Péter által tett fogadalmat, amely csupán 2 évig volt érvényes. Majd a magyarok Péter elűzésével, ill. megölésével és a német támadások visszaverésével ékesen bizonyítják, hogy független, önálló államot alakítottak ki.

JEGYZETEK

¹ Damals und Heute, Geschichte für Hauptschulen in Baden Württemberg, Ausgabe G, 7. Schuljahr 1984, Ernest Klett Verlag. 44. old.

² Zeiten und Menschen, Neue Ausgabe B, Band 2, 1985. Schönigh-Schroedel, Hannover. 33. old. Gündriss der Geschichte, für die Oberstufe der höheren Schulen, Gekürzte, zwei bändige Ausgabe B, Band I. 1984. E. Klett, Stuttgart, 125. old.

³ Geschichte entdecken, 6. Schuljahr, 1979. Buchner, Bamberg. 27. old.

⁴ Az értékelő szöveg itt és a későbbiekben is a Magyarország Története 1/2 kötete (Akadémiai Kiadó Bp. 1987) alapján készült.

⁵ Geschichte und Gegenwart – Arbeitsbuch Geschichte Ausgabe A Band 2. 1986, Schönigh – Schroedel, Hannover. 24. old.

⁶ W. Engel: Geschichte, Geschichte des Mittelalters, Studiengemeinschaft, Darmstadt, 1978. 9. old.

⁷ Zeiten und Menschen, Ausgabe K. Band 2. 1979, Schönigh – Schroedel, Hannover. 30. old.

⁸ Geschichte, Ausgabe B, 2. – 1984, List, Oldenburg, München. 38. old.

⁹ Fragen an die Geschichte – für Sekundarstufe I. Band 2. – Lehrerbegleitband 1984. Hirschgraben, Frankfurt/M. 61. old.

- 10 Schwandner: Geschichte, 7. Jahrgangstufe, Oldenburg, München, 2. Aufl. 1973. 91. old.
- 11 Fragen an die Geschichte – für Sekundarstufe I. Band 2. – 1984. Hirschgraben, Frankfurt/M. 43. old.
- 12 Zeiten und Menschen, Ausgabe K, Band 2. – 1979, Schöningh – Schroedel, Hannover. 25. old.
- 13 Grundzüge der Geschichte, Mittelstufe, Dreibändige Fassung, Band 2, Diesterweg, Frankfurt/M. 1983. 12. old.
- 14 Zeiten und Menschen, Ausgabe K, Band 2. – 1979, Schöningh – Schroedel, Hannover. 32. old.
- 15 U. o. 51. old.
- 16 Geschichte – kennen und verstehen, 8. Jahrgangstufe 1986, Ludwig Auer, Donauwürt. 27. old.
- 17 U. o. 28. old.
- 18 Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története. Magvető, Budapest, 1981. 16. old.
- 19 Grundriss der Geschichte, Sekundarstufe II. Band 1. – 1984, Tempora, Klett, Stuttgart. 141. old.
- 20 Grundzüge der Geschichte, Mittelstufe, Dreibändige Fassung, Band 2. – 1983, Diesterweg, Frankfurt/M. 20. old.
- 21 Zeiten und Menschen, Ausgabe K, Band 2. – 1979, Schöningh – Schroedel, Hannover. 38. old.

Pécsvárad, Vártorony

PÉCS SZENT ISTVÁN KORÁBAN

A magyarok betelepülése Baranya területére csak a 10. század utolsó harmadában történt. Vidékünk fejedelmi birtok volt, ami az udvarházak rendszerén alapult. Géza és Szent István pécsváradi udvarházának szerkezetét a pécsváradi alapítólevélből ismerjük. Pécs esetében csupán feltételezhetünk egy hasonló központot, hiszen az antik épületek egy része még állt, s azok a kettős funkciónak: a lakó és kiszolgáló épületeknek, illetve az egyházi feladatoknak megfeleltek. Ezek az adottságok biztosíthatták a Szent-István-i püspökség idehelyezésének alapfeltételeit.

A X–XI. századi helyi népesség régészeti hagyatéka azonban nem csak a püspöki vár (aminek korabeli szerkezetét nem ismerjük) közelébe került elő, hanem a város több pontján. Ez nyilvánvalóan a lakosság koncentrációját jelenti a feltételezhető udvarház és az ebből kialakuló püspöki székhely körül.

A régészeti anyag túlnyomó többségét sírleletek alkotják, de az utóbbi időben több település-maradványt és egy eddig még nem ismert templom részletét is feltártuk.

A sírokból Pécs tágabban értelmezett területéről két fegyverlelet került elő, sajnos mindkét esetben nem tökéletesen rekonstruálható körülmények között.

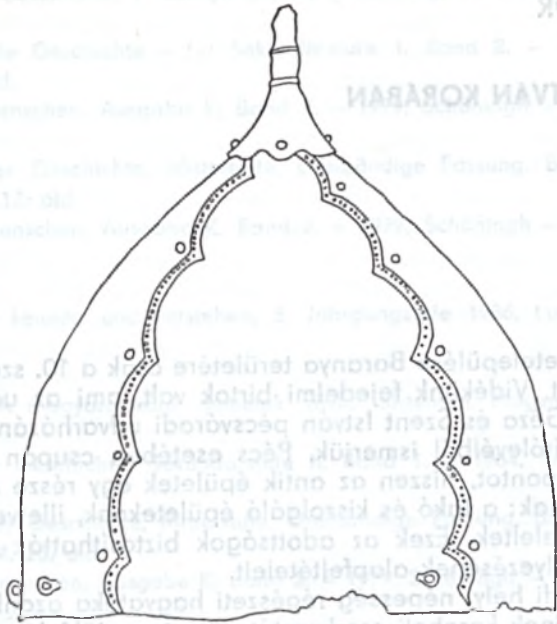
Kiemelkedően fontos a pécsi sisak. 1927-ben az Ágoston tér 23. (Domb utca) telkén a víztartályok elé épített tolózárkamra építéskor találták. A sír esetleges többi levelét nem figyelték meg, amint a Dunántúl c. lap híradásából megtudjuk: „a sisak mellett néhány embercsont került elő rendetlen öszszevisszaságban”. Ez a díszes vassisak az egyetlen Magyarországon. Párhuzamai keleten, az orosz kurgánsírokban találhatóak. Viselője valószínűleg Géza fejedelem varég zsoldosai közé tartozott. Meg kell jegyeznünk, hogy a korábbi megfigyelésekkel szemben, amelyek szerint a sír egymagában állott, a közeli Ágota utcában házbontás során több embercsontot forgattak ki. A temető (?) feltárása a keleti érintő út létesítéskor válik lehetővé. (1. kép. A pécsi sisak.)

A Pécs-Magyarürög kápolnadombi kard előkerülési helye és körülményei még inkább tisztázatlanok. Feltételezhető, hogy sírásás közben találták 1943-ban. A kétélű kard datálása az ezredforduló, a vezető katonaréteg hagyatéka. (2. kép. A magyarürögi kard.)

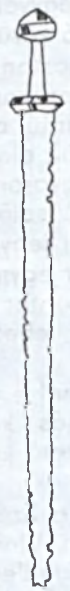
A korábbi időben a Szent István téren két helyen is, a Széchenyi téren a régészeti osztály kertjében és újabban a Leonardo da Vinci szobor előtt kerültek elő XI–XII. századi sírok. Ezek tájolása K–Ny, legjellegzetesebb lelet a bronzból, vagy ezüstből készült s-végű karika. (3. kép. S-végű karikák.)

A Szent István téri temető, a Szent Péter templom, a Széchenyi téri Szent Bertalan templom XI–XII. századi elődje körül helyezkedtek el.

PÉCSI SZENT ISTVÁN KORÁBAN

1. kép. A pécsi sisak.

2. kép. A megyéspüspöki kard

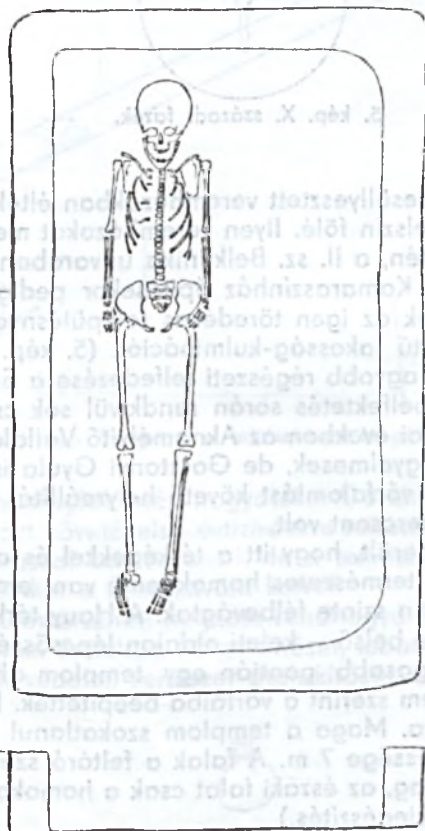

3. kép. S-végű karikák

Az elmúlt két évben egy igen nagyméretű (legalább 200x200 m területű) temető több részletét feltártuk az Alsó-Balokány és a Farkas István utcákban. A temető sírjainak tájolása egységesen DNY–ÉK. A sírok egy nagy soros temetőhöz tartoznak, a temető szerkezete X–XI. századi. E korra azonban jellemző a sírleletek viszonylag nagy száma, míg itt a feltárt 150 sírban a koporsónyomokon kívül csupán egy ezüst gömbfejű tű volt. További feltárás tisztázhatja csak végleg a temető korát. (4. kép. 26. sz. sír.)

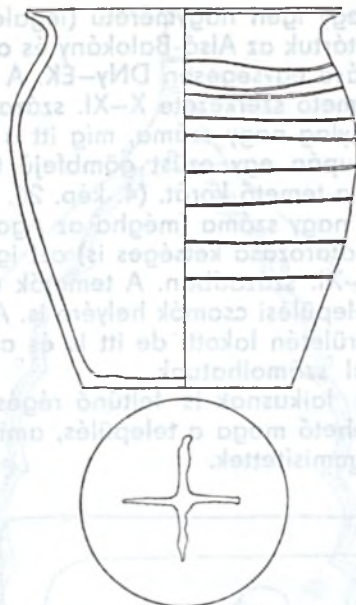
A bemutatott temetők nagy száma (még ha az Ágota utcai és a Farkas István utcai temetők meghatározása kétséges is) azt igazolja, hogy nagylétszámú lakosság élt itt a X–XI. században. A temetők elhelyezkedéséből következtethetünk az egyes települési csomók helyére is. A későbbi történelmi belváros nem volt egész területén lakott, de itt is és az Ágoston tér környékén lakosság-koncentrációval számolhatunk.

Amennyire markáns a laikusnak is feltűnő régészeti jelenség a temető, annyira nehezen észrevehető maga a település, amit a későbbi építkezésekkel szinte teljesen megemmisítettek.

4. kép. 26. számú sír.

FARKAS I. U.
26. SÍR

5. kép. X. századi fazék.

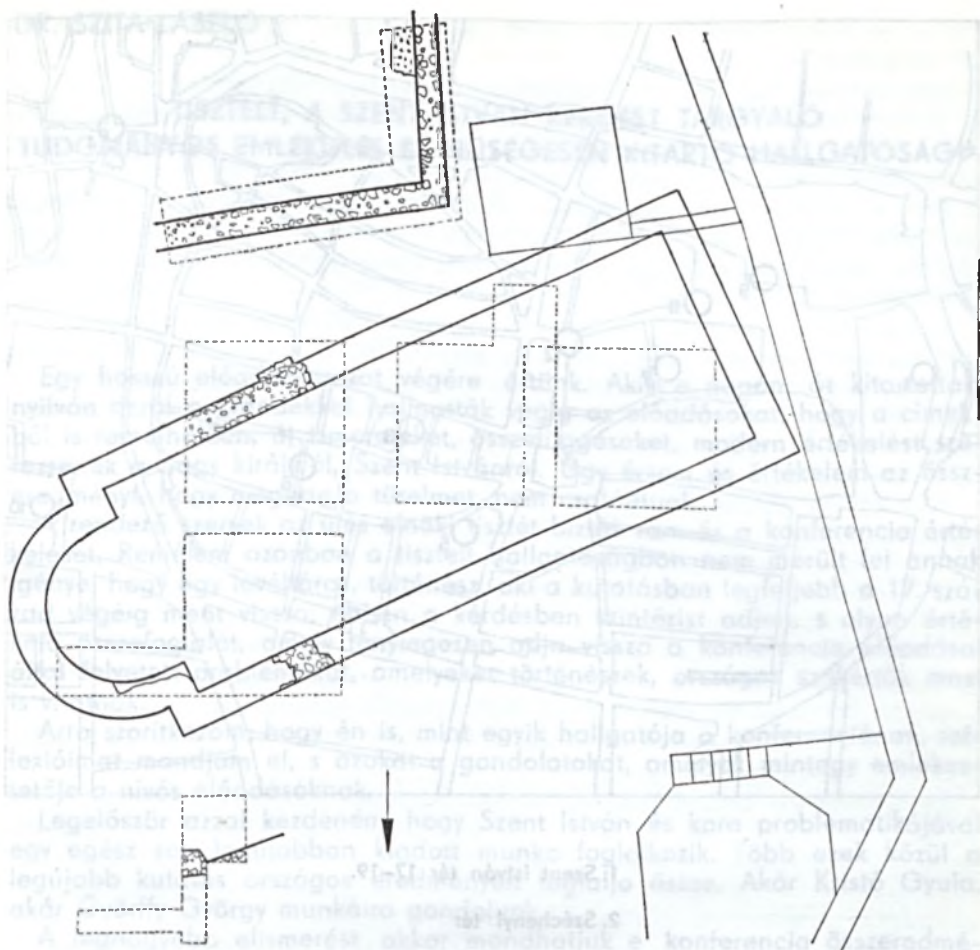
Az ezredfordulón földbesüllyesztett veremházakban éltek, amelyeknek csak a tetőjük emelkedett a felszín fölé. Ilyen veremházakat megfigyeltünk a Székesfehérvár u. 12. területén, a II. sz. Belklinika udvarában és a Gábor utcában. A Színház téren a Kamaraszínház építésekor pedig egy kút-ciszterna együttest tártunk fel. Ezek az igen töredékes településnyomok is bizonyítják a viszonylag nagy területű lakosság-kulminációt. (5. kép. X. századi fazék.)

Az 1986–87-es év legnagyobb régészeti felfedezése a Szent István tér 17–19 telkén került elő. Kábelfektetés során rendkívül sok csontot, „tömegsírt” kiforgattak. Már a korábbi években az Aknamélyítő Vállalat munkásai is hasonló jelenségre lettek figyelmesek, de Gosztonyi Gyula is felfigyelt a 30-as években a Landler utcai várfalomlást követő helyreállítás során egy bástyára, amiben igen sok embercsont volt.

A feltárás kapcsán kiderült, hogy itt a térképekkel és a korábbi feltételezésekkel ellentétben egy természetes homokdomb van, amelyet a várfal építésekor a nyugati irányban szinte félbevágtak. A Haury térképen jelzett ágyú-sánc kiépítésekor pedig a belső – keleti oldalon lépcsőssé képezték.

A homokdomb legmagasabb pontján egy templom állt, aminek nyugati homlokzatát feltételezésem szerint a várfalba beépítették. Ez volt a Gosztonyi Gyula által észlelt bástya. Maga a templom szokatlanul nagyméretű, hossza legalább 23 m, szélessége 7 m. A falak a feltáró szelvényekben változó minőségben maradtak meg, az északi falat csak a homokpad jelezte. (6. kép. Templom – feltételezett kiegészítés.)

A templomban és körülötte temető volt. A templombelsőben a sírok több rétegben helyezkedtek el. Többnyire melléklet nélküli középkori sírok voltak. Az épület korát mégis sírleletek alapján határozzuk meg: a sírföldből előkerült lant alakú bronzcsat és csörgögomb segítségével. (7. kép. Lant alakú csat és csörgő.)

6. kép. Templom – feltételezett kiegészítés.

Mindkét lelet a honfoglaló nép hagyatéka. Datálásuk legkésőbb az ezredfordulóra, vagy az azt követő első évtizedekre tehető. A templom teljes alaprajzát további feltárással kell tisztázni, de a temető is újabb leletekkel gazdagíthatja ismereteinket a Szentistváni korról.

A templom településtörténeti helyzete rendhagyó Pécsen. Itt korábbi korok semmiféle nyomát nem észleltük. Megszűnését, lebontásának korát a XV. század végén elrendelt védelmi rendszer átalakításához köthetjük.

7. kép. Lant alakú csat és csörgő

1. Szent István tér 17–19.

2. Széchenyi tér

3. Színház tér

4. Ágoston tér 23.

5. II. sz. Belklinika

6. Gábor utca

7. Székesfehérvár utca

8–9. Szent István tér

10. Farkas István utca

TISZTELT, A SZENT ISTVÁN KÉRDÉST TÁRGYALÓ TUDOMÁNYOS EMLÉKULÉS ÉS HÜSÉGESEN KITARTÓ HALLGATÓSÁGI*

Egy hosszú előadássorozat végére értünk. Akik e napon át kitartottak, nyilván azzal a szándékkal hallgatták végig az előadásokat, hogy a címeiből is remélhetően, új ismereteket, összefüggéseket, modern értékelést szerezzenek a nagy királyról, Szent Istvánról. Ugy érzem és értékelem az eredményt, hogy megérte a türelmet, nem csalódtunk.

A rendező szervek az ülés elnöki tisztét bízta rám és a konferencia értékelését. Remélem azonban a tisztelt hallgatóságban nem merült fel annak igénye, hogy egy levéltáros, történész, aki a kutatásban legfeljebb a 17. század végéig ment vissza, ebben a kérdésben szintézist adjon, s olyan értékelő összefoglalót, amely ténylegesen adja vissza a konferencia előadásai által felvetett problémákat, amelyeket történészek, országos szakértők most is vitatnak.

Arra szorítok, hogy én is, mint egyik hallgatója a konferenciának, reflexióimat mondjam el, s azokat a gondolatokat, amelyek mintegy emlékeztetője a nívós előadásoknak.

Legelőször azzal kezdeném, hogy Szent István és kora problematikájával egy egész sor, legújabban kiadott munka foglalkozik. Több ezek közül a legújabb kutatás országos eredményeit foglalja össze. Akár Kristó Gyula, akár Györffy György munkáira gondolunk.

A legnagyobb elismerést akkor mondhatjuk e konferencia összeredményeiről, ha megállapítjuk, hogy a Szent István kérdést tárgyaló művek sorába ezen konferencia anyagát alkalmasnak tartjuk publikálni. Erre a Baranya Megyei Tanács művelődési folyóirata főszerkesztője, Brandstätter György javaslatot is tett. Valaki a szünetben gratulált nekem, hogy milyen kiválóan átgondolt és tudományos igényeknek megfelelően, jól megszerkesztett programot állítottam össze. Sajnos erre az elismerésre méltatlan vagyok. Minden érdem az előadóké és a szervezést és a lehetőségeket biztosító intézményeké. Kollektív érdem tehát minden. Elsősorban a Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi és Nemzetiségi Intézete érdeme a konferencia gondolata és szervezése, valamint a Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja elnökségéé és mindazoké, akik akár anyagiakkal, akár szellemi produkcióval hozzájárultak ehhez a tanácskozáshoz. Baranya megye és közvetlen intézményei (múzeum, levéltár, könyvtár, művelődési központ, moziüzemi vállalat) elismerésre méltó munkát végeztek.

Ha valakit személyesen a tudományos szervezési munka elismerésével kell

* Elhangzott Pécsváradon 1988. aug. 19-én.

illetni, az Vonyó József dr., az intézet adjunktusa, aki motorja volt e szervező és előkészítő munkának.

Nyilvánvaló, hogy minden tudományos konferenciát alapos tájékozódás előz meg, ennek a konferenciának a programjához is hasonló tájékozódásra volt szükség. Aki végighallgatta a konferencia előadásait, meggyőződhetett arról, hogy a tudományszervező, előkészítő munka sikeres volt.

Ami a tartalmi kérdéseket illeti, örömmel állapítható meg, hogy Szent Istvánról és koráról új kutatásokon alapuló részkérdések kerültek megvilágításra. Szent István alakja új elhelyezést nyert gondolat- és ismeretrendszerünkben.

Katus László professzor és *Székely György* akadémikus olyan európai képet elemzett, amelybe Szent István és kora kitűnően elhelyezhető és nagyon jó lehetőséget adtak a társadalmi és gazdasági viszonyok összehasonlítására. A magyar állam a keletkezésének és indulásának hajnalán, az áttekintett európai viszonyokhoz képest a starthelyzetben, semmilyen elmara-dást nem mutat.

Font Márta és *Tímár György*, noha nem egymással való polemizálásra készültek, mégis érzékelhető volt megközelítésükből és értékelésükből, az egyházmegyék keletkezését és az egyház és állam szerepét illetően, hogy két kiváló magyar iskola képviselői, amelyeket *Györffy György* és *Kristó Gyula* neve fémjelez.

Tímár György azonban kutatói szuverenitását megőrizve, új szempontból, új nézőszögből tekintve a kérdésekre, az államszervezés egységét hangsúlyozta. Szent István életművének legfontosabb vonását abban látta, hogy a nagy király, az államnak és az egyháznak, mint alapvető bázisnak a szim-biozist tudta megalkotni.

Az a törekvés, hogy a nép közös kincsévé tegyék az újat, a kereszténység egész erkölcsi és szellemi tartalmát, a siker lényege. Hozzá kell tennem, hogy a mélyen vallásos felépítettséggű középkori emberi karakter nyilván ekkor alakulhatott ki, amely minden téren, (a magyarságnál is) korszerű, új társadalmi mentalitást hozott, pozitíve befolyásolva a társadalom egészét, a gazdasági és szellemi viszonylatokban is gyökeresen újat teremtve.

Nagyon jó tudományos törekvésnek tartom az István-kori szellemi produktum megközelítését és értékelését az egykorú építkezés bemutatásával és elemzésével. Szent István-kori szellemi nívót jól reprezentálták azok a régiónkban felépült középületek, egyháziak és világiak, amelyek a maguk egészében, de részleteiben is azt az irányt mutatják, hogy az ország a kor magas nívóján álló nyugat-európai építészetet nem egyszerűen adaptálta, hanem azokon tanulva sok tekintetben, stílusban, funkcióban stb. megtermékenyítette, a magyar stíluselemeket továbbvitte.

Amíg *Frank Gábor* és *Hartmann Márton* kitűnő előadásait hallgattam, arra gondoltam, hogy a mindenkori politika milyen becsvágyóan ragadta meg annak a lehetőségét, hogy direkt módszerekkel saját céljaira használja fel a történelmi személyiségek és alkotásaik eredményeit. A diktatúra pl.: a terror igazolásától akár antihumánus elméletek kovácsolásáig. Ilyen erős, nagy, a célt bármilyen áron elérő karaktert kreáltak, máskor meg a nyugat-hoz kapcsolódás tényeinek elemzése helyett a behódolást igyekeztek bizonyítani Szent István művével.

Alig volt történelmi személyiség, akit a politika nem kívánt volna ilyen módon, sokszor retrográd célokért felhasználni.

A konferencia éppen azt reprezentálja, hogy a történeti kutatásnak nagy a felelőssége, az objektív, alapos, minden részletre kitérő kép kialakításával. Minél egzaktabb adatsorok, továbbá jól argumentált összefüggések mutathatók ki, annál nagyobb és erősebb falat építenek a hamisítók elé. A tudományos előadások fontos építőkövei ennek a védőfalnak.

A feltárt és tankönyvekbe beépült történeti anyag hűségének kételyei támadnak fel bennünk a két előadás bizonyító anyagai láttán. A konferencia tehát ilyen szempontból is jelentősnek értékelhető, a hibákat, amelyek a szemléletben rögződtek, korrigálta. Mivel nemzedékek felfogását alakítják a tankönyvek, az új objektív tények és a kutatási eredmények beépítése nagyon erős hangsúlyt kap.

Összefoglalásul azt a reményemet fejezem ki, hogy az itt hallható eredmények nem enyésznek el az elhangzott szavakkal, hanem a sok kitűnő adat, összefüggés, újszerű gondolkodás a történelemlről, Szent Istvánról és koráról, publikálást nyernek.

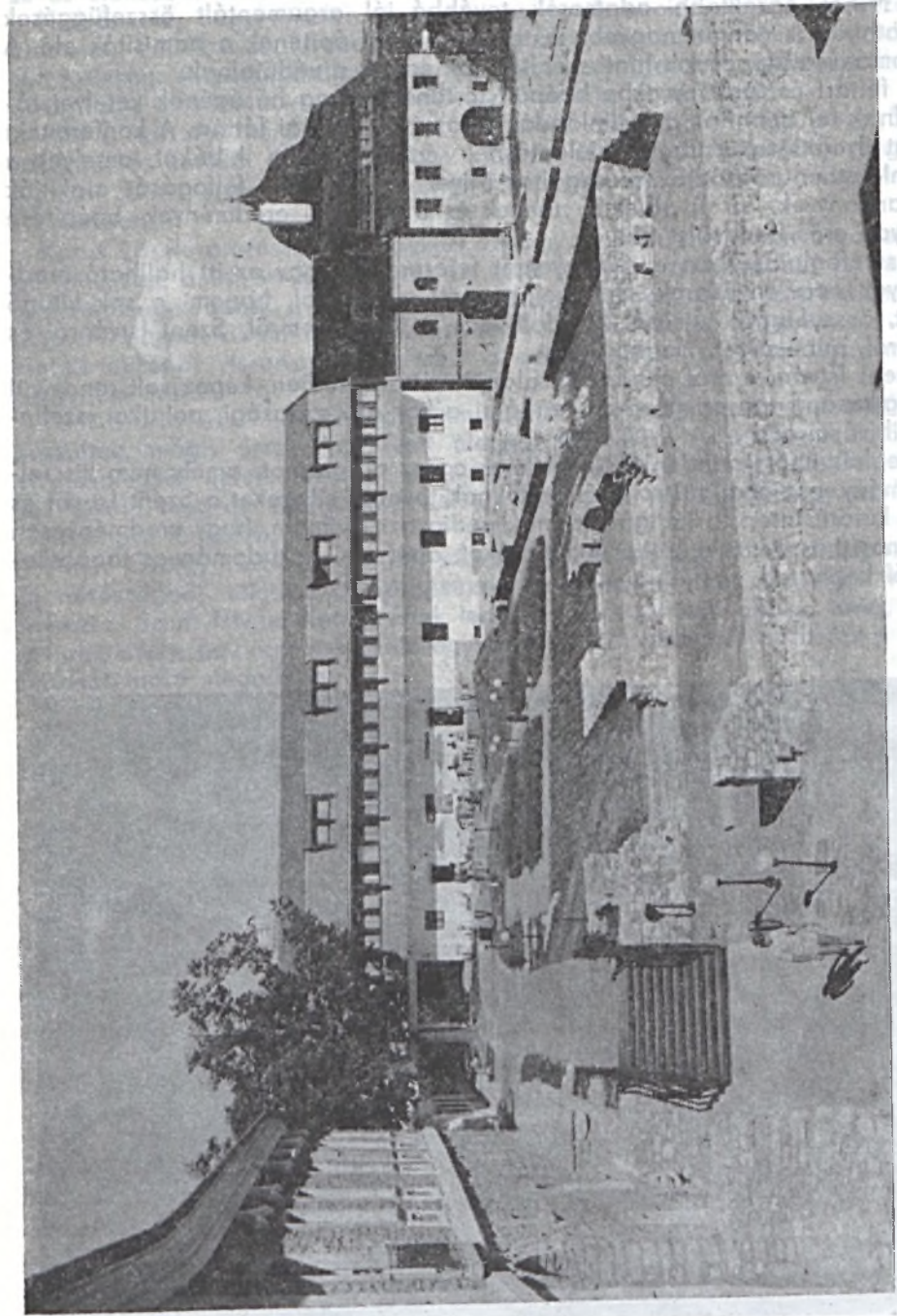
Szent István, a mai előadások alapján értékelhetően, képes volt rendkívül energikusan, nagyon gyorsan reagálni a kor új gazdasági, politikai, szellemi kihívásaira.

Megköszönöm mindenkinek, akik az egész programot, amely nem kis teljesítmény, végighallgatta. Az előadóknak további sikereket a Szent István és kora kutatásában, a hallgatóságnak pedig azt kívánom, hogy eredményesen használhassa azt a szellemi ajándékot, amit ettől a tudományos tanácskozástól kaphatott.

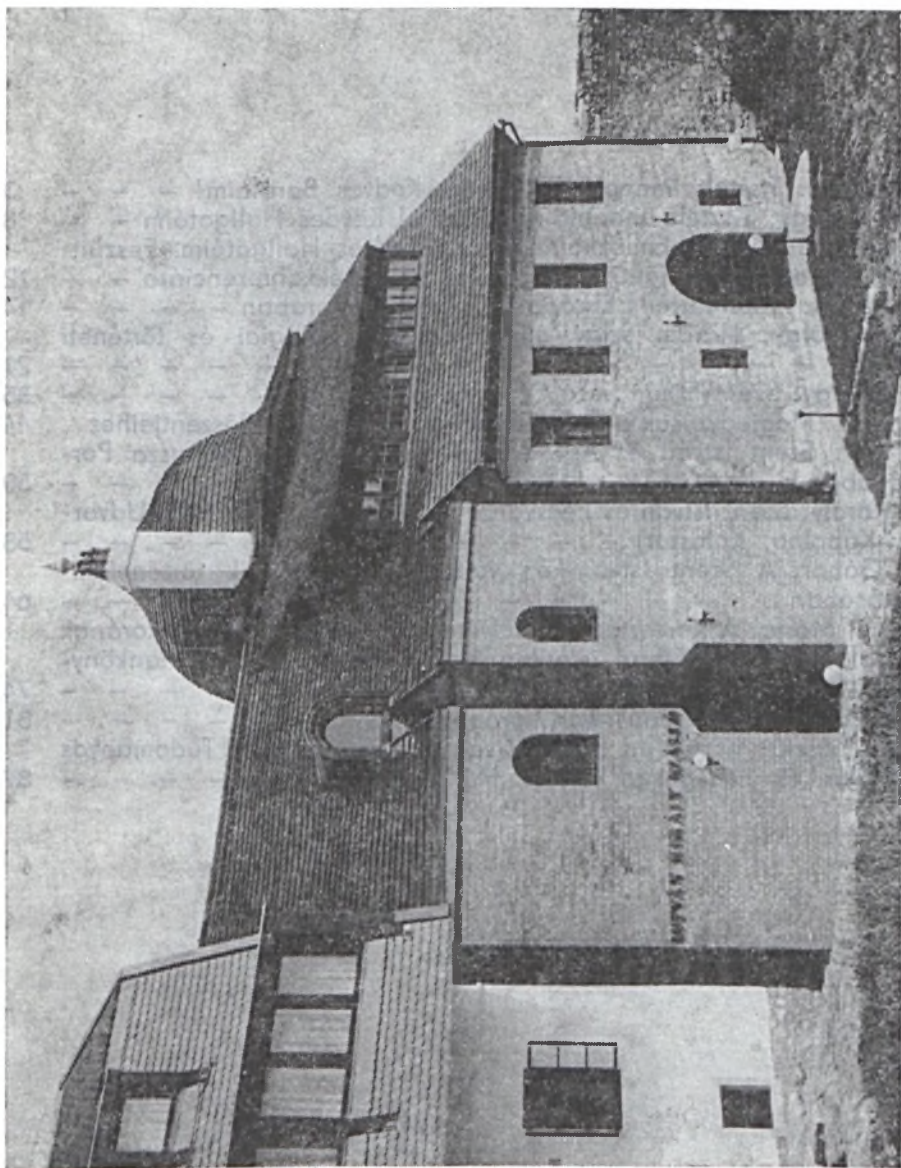

Pécsvár, Vár a templommal

A konferenciáknak az elvégzését követően a fővárosi kórházban a
a felkészítés, az objektív, minden részletes képet a kórházban
A konferenciák az elvégzését követően a fővárosi kórházban a
a felkészítés, az objektív, minden részletes képet a kórházban

Pécsvárad, Vár, István Király Szálló

Pécsvár, Vár, István Király Szálló

the 1990s, the number of people in the UK who are employed in the public sector has increased from 10.5 million to 12.5 million (12.5% of the population) (Department of Health 1999).

There are a number of reasons for this increase. One of the main reasons is the increasing demand for health care services. The population is ageing, and there is a growing number of people with chronic conditions such as diabetes, heart disease, and asthma. This has led to a corresponding increase in the number of people who are employed in the public sector, particularly in the health care industry.

Another reason for the increase is the expansion of the public sector. The government has invested heavily in the public sector, particularly in the health care industry. This has led to a corresponding increase in the number of people who are employed in the public sector, particularly in the health care industry.

There are a number of challenges facing the public sector in the 21st century. One of the main challenges is the increasing demand for health care services. The population is ageing, and there is a growing number of people with chronic conditions such as diabetes, heart disease, and asthma. This has led to a corresponding increase in the number of people who are employed in the public sector, particularly in the health care industry.

Another challenge is the expansion of the public sector. The government has invested heavily in the public sector, particularly in the health care industry. This has led to a corresponding increase in the number of people who are employed in the public sector, particularly in the health care industry.

There are a number of ways in which the public sector can meet these challenges. One way is to invest in the health care industry. This can be done by increasing the number of people who are employed in the public sector, particularly in the health care industry.

Another way is to expand the public sector. The government can invest heavily in the public sector, particularly in the health care industry. This can be done by increasing the number of people who are employed in the public sector, particularly in the health care industry.

There are a number of ways in which the public sector can meet these challenges. One way is to invest in the health care industry. This can be done by increasing the number of people who are employed in the public sector, particularly in the health care industry.